

Uluslararası İktisadi Sistem

Güncel Tartışmalar

SDE Yazıları

Abuzer PINAR

Uluslararası İktisadi Sistem

Güncel Tartışmalar

SDE YAZILARI

ABUZER PINAR

ANKARA 2022

**Uluslararası İktisadi Sistem
Güncel Tartışmalar
SDE YAZILARI**

**Abuzer Pınar
Ankara Medipol Üniversitesi**

ISBN: 978-605-70881-4-7

Stratejik Düşünce Enstitüsü Yayını

Editör: Güray Alpar

Birinci Baskı

Baskı Hazırlık
Karıncı Ajans

Adres: Dr. Mediha Eldem Sokak 56/1 Kızılay/Ankara
Tel: 0 312 431 54 83 / Faks: 0312 431 54 84
www.karincayayinlari.com
info@karincaajans.net

Basım Yeri: Ted Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 43252
Adres: Kazım Karabekir Cad. No. 95-1A Altındağ/Ankara

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	vii
ÖNSÖZ	ix
NEDEN ULUSLARARASI İKTİSAT?	1
Washington'un İmkansız Üçlüsü.....	3
Pekin Konsensüsü Washington'a Alternatif Olabilir mi?	6
Uluslararası Keynesyen Politika	8
Heterodoks Politikaların Küresel Yansımaları	10
Küresel Maliye Politikasında "Yeni" Eğilimler	12
Küresel Faizler Artarken Tersini Yapan İki Ülke: Türkiye ve Çin	14
ULUSLARARASI TİCARET	17
Tarihten Bugüne Serbest Ticaret ve Devletlerin Gücü.....	17
Dış Ticaretin Güvenliği ve Yeni Düzen Arayışları	20
Kaplanlar, Yavru Kaplanlar ve Ejderha	23
ULUSLARARASI PARA SİSTEMİ	25
Uluslararası Para Sistemi İlk Defa Sorgulanmıyor	25
Uluslararası Nominal Çıpa ve Doların Geleceği	28
ABD'den Çelişkili Mesajlar	30
Dolar mı Deli Gömleği mi?.....	32
Finans Sisteminin Yeni Kaotik Aktörleri	34
Kur Manipülasyonu mu?	36
IMF'den 2013 Uyarısı: Ne Olmuştu?	38
Xi Onayladı, Soros Patladı	40
Kapitalizmin Zaafına Çin Hamlesi.....	42
Dünyanın En Bağımsızında Neler Oluyor?	44

26 Şubat Kararı: Game Stop!.....	46
Paranın Kriptosu	48
Finansal Piyasalarda “Meşru Hile”	51
TİCARET SAVAŞI VE AMBARGOLAR	53
Ticari Kazançtan Ticaret Savaşlarına	53
Ekonomi Savaşının Kazananı Kim Olur?	55
Bu Savaş Çok Soğuk Gececek.....	58
Ticaret Savaşları ve Sermayenin Milliyeti	60
Bu Savaş Burada Bitmez	62
Trump Tarzı İran Ambargosu	64
İran Ambargosunun Ekonomik Etkileri Ne Olur?.....	66
Saldırı Halka mı, ARAMCO’nun Halka Arzına mı?.....	69
Trump Giderse Piyasalar Çöker mi?	71
G-20 Arjantin Mütarekesi.....	73
İran Ambargosunda Türkiye’nin Seçenekleri.....	75
KÜRESEL SALGIN, SAVAŞ VE VURGUN	77
Finansal Pandemi	77
Corona Pozitif Faiz Negatif	79
COVID19 Vurgununu Kim Yaptı?.....	82
KÜRESEL ENFLASYON	85
ABD’deki Enflasyonun Bedeli.....	85
Küresel Enflasyon ve Senyoraj.....	87
Zihniyet Değişirse	89
Küresel Enflasyonun Bedeli.....	92
Küresel Enflasyon ve Stagflasyon Korkusu	94
Faiz Dalgası ve Büyüme Beklentisi	97

ULUSLARARASI EKONOMİK İŞBİRLİĞİ	100
P5+1 Birden Büyük Diyebilecekler mi?.....	100
G8-1=?	103
BRICS, Şangay İşbirliği ve Türkiye.....	105
Yeni Hansa Ligi ve AB'nin Geleceği.....	108
Avrupa Birliği'nin Maastricht ile İmtihanı.....	111
Askıya Alınan Ne?	113
İngiltere ve Trans-Atlantik-Pasifik Ticaret Savaşları.....	116
NATO'da Örtük Ekonomik Çıkarlar	118
ECOWAS'da CFA Yerine EKO.....	124
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ve Son Zirveden Gözlemler	126
Gümrük Birliği ve Birleşik Krallık ile Ticaret Anlaşması.....	129
ÜLKE EKONOMİLERİ	132
Kaplanlardan Ejderhaya Asya Ekonomileri.....	132
Sosyalist Devrimden Perestroykaya Rusya Ekonomisi	134
Rusya'dan Kambiyo Kontrolü.....	139
Afganistan Ekonomisi ve Geleceği.....	141
Komşu Ekonomisinde Hazin Sonun Başlangıcı	144
İç Piyasalar Tasarısı ve Birleşik Krallık'ın Birliği.....	146
İran Ekonomisinde Neler Oluyor?	149
SONUÇ: KÜRESEL ÇIKMAZ SOKAK	152

TAKDİM

Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) Ekonomi ve Finans Koordinatörü sayın Prof. Dr. Abuzer Pınar, Enstitü web sitesinde yayımlanan yazılarını bu kitapta birleştirdi. Yazar, yılların akademik birikimini kullanarak ve uluslararası iktisada ilişkin teorik temelleri gözardı etmeden güncel konuları tartışmaya açmaktadır. Bu çerçevede uluslararası para sistemi ve ticaret gibi temel konular yanında son dönemde çokça gündeme gelen ticaret savaşları, kur savaşları, küresel enflasyon gibi konuları sade bir dille anlatmakta ve muhtemel gelişmeleri değerlendirmektedir. Yazılar farklı zamanlarda yazılmış olsa da ele alınan konular itibariyle bütünlük arz etmektedir.

Kitabın diğer önemli tarafı, fazlasıyla tekniğe boğulmuş iktisadi konuları her kesimden okuyucunun anlayabileceği şekilde kaleme almasıdır. Her disiplinde olduğu gibi uluslararası iktisatta da teorik ve teknik konular akademik camiada geniş bir şekilde tartışılmakta ve yazılmaktadır. Ancak konuya ilişkin gelişmeler toplumdaki hemen her kesimi ilgilendirdiği halde meslekten olmayan kesimlerin konuları anlaması kolay olmaktadır. Bu nedenle konuların her kesimin anlayabileceği şekilde ele alınması dikkate değer bir katkı olmuştur.

Ülkemize hizmet etmek üzere kurulmuş bulunan vakfımıza bağlı Stratejik Düşünce Enstitüsü'ne bilgisiyle ve samimiyetiyle katkı vermekte olan Abuzer Pınar'ı, bu kıymetli çalışmasından dolayı tebrik ediyor, çalışmasının tüm kesimlerden okuyuculara yararlı olmasını diliyorum.

Sinan TAVUKCU

Stratejik Düşünce ve Araştırma Vakfı (SDAV) Başkanı

ÖNSÖZ

Bu kitap, stratejik Düşünce Enstitüsü için yazdığım yazılardan derlenmiştir. Yazılar farklı zamanlarda yazılmış olsa da özü itibariyle uluslararası iktisadi ilişkiler analiz edilmekte ve teorik tartışmalar gözardı edilmemektedir. Konjonktür ve olaylar değişmekle beraber mevcut uluslararası iktisadi yapı büyük ölçüde belirlidir. Kapitalist sistemin yükselişi büyük ölçüde Birleşik Krallık (İngiltere) ve milli parası sterlin üzerinden gerçekleşti. 1800'lerin sonlarına kadar devam eden bu yapı 1900'lerde Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin öncülüğünde ve dolara endeksli bir para sistemi ile devam etti. 2000'lerde ise bu yapının devam edemeyeceğine ilişkin kanaatler güçlenmektedir.

Kapitalist sistemin gelişme sürecindeki dalgalanmalar bir kenara bırakılırsa ABD öncülüğündeki sistem 2008 yılında yine ABD piyasasından patlayan ipotek (mortgage) piyasalarındaki kriz ile ciddi yara aldı. Öncelikle ülkenin konut piyasasını vuran kriz bütün sektörleri etkileyerek sistemik krize dönüştü. Merkez Bankası (FED) piyasalara yüklü miktarda para verince sorun bütün ekonomilere yansdı ve ekonomik faaliyetleri ciddi ölçüde sekteye uğrattı. Küresel etkinin asıl nedeni uluslararası iktisadi faaliyetlerin önemli oranda dolar ile yapılmasından kaynaklanmaktadır.

Mortgage krizi henüz atlatılamamışken 2019 yılında Covid19 virüsü ile başlayan küresel salgın tarihte eşi görülmemiş iktisadi etkiye yol açtı. İlk defa eve kapanmalar ve üretimin tamamen durdurulması gibi tedbirler alındı. Bu tedbirlerin etkisi çok ağır oldu ve krizin etkileri 1929 bunalımı ile anlaşılmaya çalışıldı. Piyasalar yeniden paraya boğuldu ve devamında neler yapılacağına ilişkin henüz bir karar verilmemişken Rusya-Ukrayna krizi patlak verdi. Bu defa da enerji krizi gündeme geldi.

Sözü edilen bu olayları değişik boyutları ile analiz eden yazıları içeren elinizdeki kitap farklı zamanlarda yazılmış olsa da bir bütünlük arz etmektedir. Bana bu imkanı veren Stratejik Düşünce Enstitüsü'ne teşekkürü bir borç bilirim. Uluslararası ticaret, uluslararası para sistemi, küresel salgının ekonomik etkileri, ambargolar ve bazı ülke ekonomilerine ilişkin analizleri içeren yazıların tüm kesimlerden okurlara yararlı olmasını dilerim.

Abuzer Pınar

NEDEN ULUSLARARASI İKTİSAT?

Küreselleşme geçen yüzyılın karakteri olarak sunulmuş olsa da ulusal ekonomilerin birbiri ile eklemlenmesi halinde farklı ölçeklerde de olsa hep var olmuştur. Mamul mal, hammadde, sermaye ve işgücü akışkanlığı arttıkça ekonomiler daha fazla entegre olmaktadır. Dış ticaretin ülkelere kazandırdığı refah düzeyi gözardı edilmemekle birlikte döngüde bir bozulma meydana geldiği zaman, kriz de ulusal düzeyde kalmamakta, eklemlenmiş olan bütün ekonomileri etkisi altına almaktadır. Küreselleşmenin ölçeği ne kadar büyük ise, krizin yayıldığı alan da o kadar geniş olmaktadır. 2019 yılının sonunda ortaya çıkan salgınla beraber bu daha çarpıcı bir şekilde ortaya çıktı. Otomobil endüstrisini derin bir şekilde etkileyen çip krizi en çarpıcı örneklerden birisidir.

Küresel salgının neden olduğu kapanma ve üretimin durdurulması sonucunda hayatımızdaki hemen her şeyde kullanılan yarı iletkenlerin üretiminde hem arz yetersizliği hem de yön değiştirme ortaya çıktı. Elektronik eşyalar ve otomobil sektörünün vazgeçilmez parçası olan çip üretimi önce aksadı, sonra da evde kalma nedeniyle bilgisayar ve benzeri talebi artan mallara yönelmeye başlayınca talebi azalan otomobilden uzaklaşmaya başladı.

Kapanma kısmen de olsa sona erince bu defa otomobile talebin artması sonucu çipe olan talep arttı ancak üretici sektör bunu karşılayamadı. Otomobil fabrikaları üst üste üretimi durdurmaya başladı. Fiyatlar aşırı artmaya başlayınca kaçınılmaz olarak ikinci el otomobile olan talep arttı ve otomobil fiyatları uçtu. Hatta ABD, krizin aşılması için çip üretiminde önemli payı olan Tayvan gibi ülkelere üstü açık veya kapalı olarak kendi şirketlerine öncelik verilmesi için baskı yapmaya başladı. Yani zora düşünce piyasa kuralları değil politik baskılar devreye girdi.

Burada kalsa ne ise ama başka şeyler de oldu. Muhtemel bir gıda sorununa karşı ülkeler stok yapmaya başladılar. Hani ulusal düzeyde stokçuluk yapmak suçtur ama ulusal düzeyi geçtik, stokçuluk uluslararası düzeyde yayılmaya başladı. Hele de Çin gibi bir milyanın üzerinde nüfusa sahip ülkeler de bu işe yönelince bu defa gıda fiyatları uçmaya başladı. Elbette tek nedeni bu değildi. Kuraklık da etkili idi. Kapanmaların etkisi ile hanelerin stoklama davranışı da etkiledi. Ayrıca ABD'nin para politikasındaki yönelimler de bu süreci besledi. Emtia fiyatları artınca üretim maliyetleri gıda üretiminin de maliyetlerini arttırdı ve fiyatlar çığırından çıktı.

Ülkeler konuya ilişkin ne yapacaklarını düşünürken bu defa enerji fiyatları patladı. İngiltere'deki tedarik krizi ulusal bir mesele olarak değerlendirilirken küresel düzeyde petrol ve doğalgaz fiyatları aşırı artmaya başladı. Hele de kuzey yarımkürede kış ayları yaklaşırken küreyi daha büyük tedir-

ginlik sardı. Krizden çıkış oldu mu, hangi düzeyde oldu, toparlanma başladı mı tartışması devam ederken enerji fiyatlarının artması toparlanma sürecini olumsuz etkileyeceği benziyor. Gerçi Çin daha önce stokladığı bazı emtiayı ve petrolü daha düşük fiyattan piyasaya sürünce küresel düzeyde fiyatlarda bir gevşeme oldu ama uzun sürmedi.

Covid19 küresel bir salgındı, etkisi de küresel oldu. Ekonomiler birbirleri ile hem ticaretle hem de üretimde muazzam derecede eklemelenmiş olduğundan ne virüs Çin'de kalabildi ne ekonomik durgunluk bir ülke ile sınırlı kaldı ne de ABD merkez bankasının para politikası sadece milli bir mesele olarak kalabildi. Çin'de ortaya çıkan virüs bütün dünyaya yayılırken, Tayvan'ın çip üretim kararları bütün sektörleri etkiledi ve ABD merkez bankasının para politikası kararları ülkemizin en ücra köşesindeki çiftçiyi dahi etkiledi.

Sadece ekonomik küreselleşme ile düşündüğümüzde dahi sonuç bu. Küreselleşmenin siyasal ve kültürel tarafına değinmedik bile. Bu kadar eklemelenmiş ulusal coğrafyalar gerçeği varken, eğer nimet küreselleşiyorsa külfet de hiç şüphesiz küreselleşiyor. Refah küresel ise iktisadi krizler de küresel oluyor.

Bununla birlikte dikkat çekmemiz gereken başka bir konu var. Nimet gerçekten küresel miydi? İşte bu nokta tartışmalı. Yani mantığı gereği küreselleşme refahı da maliyeti de küreselleştirir. Ancak bolluk dönemlerinin refahı gerçekten küresel miydi tartışması da ciddiyetle yapılmalıdır kanaatindeyim.

Küresel refah, ulusal ve uluslararası düzeyde bir kesimin refahını arttırırken diğer bir kesime sadece umut verdi. Makro düzeyde bir zenginleşme oldu elbette ancak bu zenginleşmenin toplum refahına dönüşmesi konusu o kadar da iç açıcı görünmüyor. Bunun hiç de böyle olmadığı küresel salgının tetiklediği krizin sonuçları ile açıkça görüldü. Peki bundan ders alındı mı? Emin değilim. Küreselleşmenin maliyeti küresel ama nimeti ne kadar küresel?

Büyük merkez bankalarının ortak dijital parayı ele aldığı bugünlerde bu konuyu da dışarda tutmamak gerekir. Ortak para Avrupa Birliği'nde refahın adil dağılımını kolaylaştırmadı. Kürenin parası dolar da refahın adaletsiz dağılımını engelleyemedi. Ortak dijital para düşüncesi fena fikir olmamakla beraber, sadece finans üzerinden düşünülecek bir ekonomik yapı da mevcut sorunları çözmeyecek.

Washington'un İmkansız Üçlüsü

Gelişmekte olan ülkeler için daha fazla konuşulsa da İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lere kadar iktisat politikalarının çerçevesi farklıdır. Liberal piyasa ekonomisinin beşiği sayılan İngiltere'de küçümsenmeyecek düzeyde kamu iktisadi teşebbüsü faaliyet göstermektedir. Sosyal devlet uygulamaları olabildiğince kapsamlı ve etkilidir. 1980'lerin başında İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher liberal politikalara yönelerek yoğun özelleştirme faaliyetlerine girişti. Yapısı farklı olsa da ABD'de Başkan Ronald Reagan da bu eğilimde idi.

Bizde de Rahmetli Turgut Özal'ın Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı iken hazırladığı 24 Ocak 1980 kararları benzer bir yaklaşım içerir. Elbette her ülkenin yapısı farklıdır. Lakin Küresel ekonomi açısından düşündüğümüzde birbiri ile bağlantılı olduğunu görebiliriz. Serbest piyasa özü itibariyle en etkin işleyen iktisadi yapılanma olmakla beraber, piyasanın nasıl kurguladığı ve yönetildiği önemlidir. Yani saf, sürtünmesiz bir piyasa hiçbir zaman olmadı. Hep bazı aksaklıklarla malul oldu. Bu aksaklıkların giderilmesi için kullandığınız araçlar üretim, istihdam ve gelir dağılımı adaleti üzerinde gözardı edilemeyecek etkiler yaratır.

1980'lerde neo-liberal politikalara yönelten bazı nedenler vardı. Kamu iktisadi teşebbüsleri yoğunlukta idi ve siyasetin fazlaca etkisinde oldukları için gereğinden fazla işgücü istihdam ediliyordu. Bütçe açıkları yüksek düzeyde idi. Faiz oranları ve döviz kuruna müdahale fazla olduğu için ödünç verilebilir fon piyasası etkin çalışmazken dış ticarete de beklenen gelişme sağlanamıyordu. Sendikacılığın etkisi ile yüksek seyreden ücretler de sermayenin karlılığını olumsuz etkilediğinden yatırımlar beklenen düzeyde artmıyordu.

Özetle verilen bu sorunlara karşılık Washington konsensüsü diye adlandırılan çerçevede bazı önerilen getirildi:

- Devlet temel kamusal hizmetlere yönelerek üretimden çekilecek, kamu iktisadi girişimleri özelleştirilecek ve mali disiplini gözeterek topladığı vergilerden fazlasını harcamayacak
- Arz yönlü vergilendirmeye gidilerek ağır vergilerin çalışmayı ve üretimi caydırmasına izin verilmeyecek
- Temel mülkiyet hakları yanında fikri mülkiyet haklarına da güvence verilerek girişimcilik teşvik edilecek ve kurallar gevşetilerek piyasanın gelişmesi sağlanacak
- Devletin faiz oranlarına müdahalesi asgariye indirilerek finansal piyasanın etkin çalışması sağlanacak

- Döviz kurlarının serbest piyasada belirlenmesine izin verilecek
- İhracat ve ithalat serbest bırakılarak müdahale asgariye düzeye indirilecek
- Doğrudan yabancı yatırımlar yanında finansal sermayenin de serbestçe hareket etmesinin önü açılacak.

Bu önerilerin elbette bir mantığı vardı. Serbest piyasanın gelişmesi ile yatırımlar artacak, ihracat ile büyüme hızlanacak, sermaye hareketleri üzerindeki kısıtların kalkması ile özellikle gelişmekte olan ülkeler sermaye kıtlığından kurtulacak.

Bu temel çerçeve, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın öncülüğünde istikrar ve yapısal uyum programları halinde birçok gelişmekte olan ülkeye istikrar ve kalkınma reçetesi olarak sunuldu. Faydası da olmadı değil. Ekonomiler büyüdü, zenginlik arttı, uluslararası iktisadi ilişkiler daha da genişledi ve ulusal ekonomiler birbirleri ile daha fazla eklemlendi. Fakat iki sorun çözülemedi. Bunlardan birisi devletlerin bütçe açıkları, diğeri de gelir adaleti.

Ülkeler daha az vergi almaya yönelirken ekonomilerin büyümesi, istihdamın artması ve vergi oranı daha düşük de olsa artan gelir ve tüketim sayesinde bütçe açıklarının azalması bekleniyordu. Ama olmadı. Gelir adaleti de buna bağlı olarak daha da bozuldu. Çünkü maliyesi zayıflayan ülkeler adaletsizliği ortadan kaldıracak araçlara sahip olamayınca serbest piyasa bunu tek başına çözemedi. Hatta daha da ağırlaştı. Çünkü neo-liberal serbest piyasacı önerilerin öncelikleri arasında gelir dağılımı adaleti yer almaz.

Halbuki teori bunu söylemiyor. Ülkelerin dışa açılması sonucu toplumların bazı kesimleri bundan zarar görür. Bu zararı telafi edecek araçlar ise devletin elindedir. Devlet müdahalesi olmadan serbest piyasa tek başına bütün toplum kesimlerini tatmin edecek sonuçlar vermez.

Washington konsensüsünün dayandığı diğer bir hipotez var ki tam bir çıkmaz sokak: İmkansız üçlü. Bu hipoteze göre sermaye hareketleri serbest ise hem döviz kuru hem de para politikası istenildiği gibi yönetilemez. Yani sermaye hareketleri serbest bırakıldıysa ve döviz kuru istenildiği gibi belirlenmek istiyorsanız para politikası kısıtlanmış olur. Bu politikadan sorumlu merkez bankası istediği gibi hareket edemez hale gelir.

Daha basitçe bu imkansızlık şu nedenle çalışmaz. Döviz kuru sabitlenip faiz oranı da düşürülmek isteniyorsa sermaye ülkeyi terk etmeye başlar. Döviz kuru sabitlenecekse faiz serbest bırakılmalıdır. Yok eğer faiz düşürülmek isteniyorsa döviz kuru serbest bırakılmalıdır. Tabi serbest bırakınca da kur yükselir; yani milli para değer kaybeder.

Bu üçlünün bir arada kontrolü gerçekten imkansız mı? Eğer mevcut iktisadi çark yabancı sermaye ile çevriliyorsa evet. Yok eğer iktisat politikası yaklaşımı değiştirilirse o başka. Pekin konsensüsü bir çare midir? Bir konsensüsten söz edilebilir mi tartışılır ama tartışılmaya değerdir.

*Yazı 23 Ocak 2022 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Pekin Konsensüsü Washington'a Alternatif Olabilir mi?

Çin Halk Cumhuriyeti (Çin)'nin son 20 yılda ekonomik büyüme ve gelişmedeki dikkate değer başarısı kaçınılmaz olarak dikkatleri bu ülkeye çevirdi. Özellikle 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ipotekli konut kredilerinden başlayan ve hızla Avrupa Ülkelerine yayılan kriz ile beraber neo-liberal politikalar ve Washington Konsensüsü adı altında sunulan reçeteler daha fazla eleştirilmeye başlandı.

Daha öncesinde "Pekin Konsensüsü" kavramı ile gündeme gelen Çin modeli daha fazla tartışılır oldu. Çin modelini tartışmak çok da zor değil. Mülkiyet tanımı farklı. Tek parti yönetimi var ve demokrasi anlayışı farklı. Devlet müdahalesinde bir çekince yok. Hatta piyasa dinamiklerine pragmatik olarak müracaat ettiği bile söylenebilir.

Ülkenin, liberal piyasa ekonomisi uygulayan ABD ve Batı Avrupa ülkelerinden belirgin farkları var. Öncelikle devlet belirleyicidir. Sermaye birikimine dayalı bir büyüme olsa da bu birikim devlet tarafından planlanmakta ve kontrol edilmektedir. Döviz kuru ve sermaye hareketleri kontrol altındadır. İhracata yönelik bütün dinamikler azami derecede kullanılmaktadır. Tasarrufa önem verir. Kalabalık ve her şartta çalışmaya hazır bir nüfusu var. Bunun yanında birçok sosyal hizmetin bedava veya olabildiğince düşük maliyetle topluma sunulmasının desteklediği düşük ücretler sözkonusudur.

Japonya, Güney Kore ve Çin'in başarısında sahip oldukları başlangıç koşullarına uygun politikalar geliştirmeleri öncelikle dikkate alınmalıdır. Sihirli bir formül uyguladıkları için değil. Doğal olarak zenginleşme ve kalkınma ortaya çıktığında başka ülkelerin de dikkatini çekmeye başlar. Hiçbir ülkenin deneyimi başka bir ülkede mutlak anlamda tekrarlanamaz.

Yeni bir model arayışı olacaksa, elbette insanlığın birikiminden yararlanılacaktır. Bu birikimde Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Güneydoğu Asya'nın katkısı gözardı edilemez. Ancak daha önce yapıldığı gibi bir ülke deneyimi üzerinden indirgenmiş bir tanım yapılırsa baştan kaybedileceğini söyleyebiliriz. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde maalesef "sihirli değnek" arayışı eğilimleri hep oldu. Başarısızlığın veya yeterince kalkınamamanın nedeni sanki uygulanan modelmiş gibi. Öncelikle bu bakış açısından uzaklaşmak gerekiyor.

Avrupa Birliği çatısı altında bile ülkelerin yapısı birbirinden farklıdır. Küçük ve etkisiz üyeler bir yana bırakılırsa Almanya, Fransa, İtalya ve diğer büyükler arasında bile bir konsensüs sağlamak zordur. OECD ülkeleri İrlanda'yı kurumlar vergisi konusunda ikna edene kadar ak ile kararı seçti. Bütün mesele %12,5'tan %15'e çıkarmaktı.

Mesele üretim ve bu üretimin değişik toplum kesimlerine dağıtımını ise ülkenin üretken kapasitesi ve kaynakları dikkate alınarak bir model geliştirilmelidir. Eğer mesele Çin’de büyük ölçüde başarılı olduğu kabul edilen model ise, bu ülkenin planlama geleneği ve devlet müdahalesinin çerçevesi gözardı edilemez.

Ekonomik ve sosyal kalkınma gibi dinamik bir alandan söz ediyorsak, “genel kabul görmüş” teori, model ve düşüncelerden hareket edemeyiz. Bu alan doğası gereği dinamik bir özelliğe sahiptir ve bu dinamizmi yakalayacak bir yaklaşımla hareket edilmesi kaçınılmazdır. Mesela tasarrufların nasıl arttırılacağı, ele alınan ülkenin şartlarında tartışılabilir. Yoksa basitçe sadece bir veya birbirine benzeyen birkaç ülke deneyiminden yola çıkılarak “faiz arttığında tasarruf artar” önerisi ile başarıya ulaşılamaz. Benzer yaklaşımı yatırım için de düşünebiliriz. Faiz düşüyor diye şirketler akın akın yatırıma yönelmiyorlar. Daha da önemlisi bazı araçların tasarruflar ve yatırımlar üzerinde etkisi olsa da teknolojik ilerleme için vazgeçilmez olan araştırma-geliştirme (ar-ge) harcamaları düşük gelirli ülkelerde maalesef kamu destekleri olmadan yürümüyor. Ya da nispeten gelişmiş ülkelerle doğrudan yabancı yatırımlar ve teknoloji transferi gibi ilişkilere girilmeden olmuyor.

Pekin Konsensüsü kavramı üzerinde ne kadar uzlaşa sağlandığı tartışmalı olmakla beraber Washington Konsensüsü veya neo-liberal politikaların gelişmekte olan ülkeleri kalkındırmadaki başarısızlığı açıktır. İktisadi faaliyetler sadece mühendislik ile düzenlenemiyor. Meselenin sosyal boyutu dikkate alınmalı ve başta hukuk, sosyoloji ve tarih olmak üzere sosyal bilimlerin her alanından yararlanılmalıdır.

*Yazı 24 Ocak 2022 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Uluslararası Keynesyen Politika

Büyüme verimlilik ile olur. Verimlilik teknolojik gelişmelerle mümkündür. Örneğin ABD ekonomisinin teknolojik düzeyi oldukça yüksektir. Sadece bu da değil. Dünyanın her tarafından yetişmiş işgücü ithal eder. Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülkedeki donanımlı emeği, yüksek ücretler ve yaşam standardı vadederek ülkesine çeker. Bu doğru. Ancak bu da yetmez. Daha fazlası gerekir. Çünkü küresel ekonomide AB havzası başta olmak üzere yavaşlama eğilimi güç kazanıyorsa, ABD'nin büyüme sorunsuz devam ettirmesi tipik bir durum değil.

İki senaryo düşünebiliriz. Bunlardan birisi teknik iktisadi bakıştır. ABD ekonomisi rekabet gücünü görece olarak kaybederken korumacı politikalara yöneldi. Bunun bahanesi hazırды ancak nihayetinde uzlaşma sağlanamadığı için gümrük duvarlarını yükseltti. Bundan da kısa dönemde yararlandı gibi görünüyor. Karşı ataklar da geldi elbette. Ancak kısa dönemde korumacı politikalarından ABD daha fazla yararlanır. Çünkü korumacılığın karşılıklı artması ihracatçı ülkeyi daha çok olumsuz etkiler. Dolayısıyla korumacı önlemler başta Çin olmak üzere ABD'ye mal ihraç edenleri daha fazla etkiledi.

Bu korumacı politikalar sürdürülebilir mi? Yine iktisadi rasyoneli ile bakıldığında sürdürülemez. Ekonomi görece verimliliğini zaman içerisinde kaybeder ve enflasyonist eğilimler artar. Nitekim ABD ekonomisinde müteakip yıllarda enflasyon yükselmiş ve faiz artışları gündeme gelmiştir.

Bütün bu açıklamalar teknik iktisadi yaklaşımdan gelmektedir. Lakin küresel düzeyde ekonomik güç simetrik dağılmış değildir. ABD'nin elinde küresel ekonominin asimetric bir gücü olan finans ve iktisadi mantığı aşan bir araç olan savunma sanayii de bulunmaktadır.

Küresel finans konusunda da çatlak sesler artmaya başladı. ABD'nin en büyük rakipleri de dahil olmak üzere, ülkeler rezervlerini ağırlıklı olarak ABD doları cinsinden tutuyorlardı. Son yıllarda bu tutum değişmeye başladı. Tek olmasa da ağırlıklı olarak ABD doları hakimiyeti, özellikle de Trump yönetiminin korumacı politikalara yönelmesiyle daha fazla sorgulanır hale geldi. Halen bu hakimiyet sürse de zaman içerisinde zayıflaması kaçınılmaz görünmektedir.

İkinci senaryo iktisadi mantığın ötesinde bir gücü temsil eden ve iktisadi gücü de takviye eden savunma gücü ve teknolojisidir. ABD, Ekonomideki verimlilik avantajını ve rezerv para gücünü kaybetse bile savunma sanayi ihracatı küçümsenecek bir güç değildir. Ancak bu malın talebi iktisadi mantıkla oluşmaz. Bireyler gıda, otomobil, konut, bilişim ürünleri, tekstil vs. talep ederler ve bu talebi yaratan motivasyon şöyle veya böyle kişisel tatmin ile ilgilidir. Halbuki savunma sanayi ürünleri talebi farklıdır.

Öncelikle savunma sanayi talebi tamamen siyasiydir. Siyasi olması demek bireylerin taleplerinden bağımsız olduğu anlamına gelmez. Her vatandaş ülkesinin güvenliğini önemser ve savunma sanayinin güçlendirilmesi için siyasal otoriteye destek verir. Bu normal olanıdır. Ancak normal olanı normal zamanlar için geçerlidir. Daralan bir ekonomide normalin üzerinde bir talep yaratmak gerekebilir.

Keynesyen politikalar genellikle yurtiçi talep yetersizliği olarak yorumlanır. Talep yetersiz ise devlet para harcayarak talep yaratmaya çalışır. Küresel düzeyde normal malların talebi beklenen düzeyde değilse, ekonomiyi takviye edecek başka talep alanları yaratılabilir. İyi bilinenlerden birisi savunma sanayiidir. Ne var ki bu talep normal yollardan ekonomiyi harekete geçirecek kadar gerçekleşmez. O halde tehdit algısının yüksek olması gerekir ki beklenenden yüksek satışlar yapılabilsin. Örneğin, Ortadoğu'da Şii-Sünni bloklaşması varken İran tehdidi pekâlâ işlevsel bir araç olabilir. Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri, hazır petrol gelirleri de fena değilken, iyi birer pazar olabilir. Yanına bir de Ürdün'ü eklediğimizde pazar daha da genişlemiş olur. Ayrıca nihai amaca ulaşmak için Amerikan Kongresi'nde bulunan her iki parti temsilcileri karşı çıksa da fark etmez. Önemli olan Ortadoğu'daki bu üç "müttefik" ülkeye silah satışı yapmaktır. Kongre'nin onayı olmasa da olur. Ekonomide daralma varsa ve talep yetersiz ise, özellikle petrol geliri yükselen ekonomiler için ek bir talep yaratılabilir. ABD ekonomisi hatırı sayılır bir kaynak elde etmiş olacaktır.

Bu senaryonun sözkonusu ithalatçı ülkelere getirisi ne olacaktır? O daha da önemli. Bu ülkelerin halkları İran tehdidine karşı korunmuş olacaktır. Bu eğilimlerin ciddi bir bölgesel savaşa dönüşmesi ve kontrolden çıkması da sorun değildir. Bölgede milyonların can kaybı "adi vak'a" (!) sayıldığından bu sonuç çok da önemsenmeyecektir. Dolayısıyla krizin büyümesinden ABD ekonomisinin çok daha fazla kazanacağında herhangi bir şüphe bulunmamaktadır.

*Yazı 27 Mayıs 2019 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Heterodoks Politikaların Küresel Yansımaları

Ulusal düzeyde uygulanan politikalarda genel bir ayrım vardır. Ortodoks ve heterodoks politikalar. Ortodoks politikalar genel kabul görmüş, serbest piyasa temelli politikalardır ve devletin fiyatlara müdahalesini kabul etmez. Heterodoks politikalar, bu genel kabulün dışına çıkar. Özellikle yapısal sorunların olduğu ekonomilerde fiyat mekanizmasının sağlıklı işlemeyeceğini ve dolayısıyla devletin doğrudan müdahalesinin meşru ve yararlı olduğunu savunur. Latin Amerika'daki bazı ülkelerde 1970'lerde %10.000'ler düzeyinde yaşanan enflasyondan dolayı fiyatlara müdahalenin meşruiyeti çokça gündeme gelmişti.

Bu iki yaklaşım arasındaki fark basit bir yaklaşım farkı değil aslında. Ekonomiye dair varsayımların da temelde farklı olduğunu göstermektedir. Finansal piyasaları küresel salgın nedeniyle ortaya çıkan ekonomik daralmadan korumak için yüklü miktarda dolar basan ABD merkez bankası Fed, sanayide kullanılan girdi maliyetlerinin aşırı düzeyde artışına neden olmuştu. Bundan bütün ülkeler etkilendi ama en çok etkilenen en çok tüketendir. Çin başta geliyor ve fiyat mekanizmasına şartsız inananların beklemediği adımlar attı. Pek heterodoks adımlardı bunlar.

Çin, sanayide kullanılan emtia fiyatlarındaki artışı frenlemek için ulusal rezervlerindeki bazı girdi mallarını satışa çıkarmaya karar verdi. Devlet rezervindeki 20 bin ton bakır, 30 bin ton çinko ve 50 bin ton alüminyum satışı yaptı. Bu açıklamaların gelmeye başlaması ile emtia fiyatlarında ciddi düşüşler gözlemlendi.

Fiyat düşüşleri sadece Çin'in bu adımından kaynaklanmadı. Fed de daraltıcı para politikasına yönelik (şahin) açıklamalar yapınca zaten düşen fiyatlar daha da düştü. Aslında Fed şahin ya da sıkı para politikasına yönelik bir adım atmış değildi. Yani varlık alımları devam ediyor ve faizler düşüktü. Ancak bazı yöneticiler 2023 yılına kadar iki faiz indirim olabilir deyince, bu açıklama "şahin" olarak adlandırıldı ve piyasaları etkiledi. Gerçek şu ki asıl etki Çin'in adımlarından geldi.

Ulusal düzeyde Çin'in attığı türden adımlar heterodoks politikalar kapsamında değerlendirilir. Küresel salgın dönemi sonrasında atılan adımlar ise küresel düzeyde heterodoks politika anlamına gelebilir. Bu anlamda daha önce de birkaç adım gelmişti. Devlete ait şirketlere, yurtdışındaki emtia piyasalarından olumsuz etkilenmemek ve risklerini düşürmek için, vadeli pozisyonlarını devlete ait şirketleri denetleyen Sasac'a bildirmeleri istenmişti.

Daha sert adımları da olmuştu. Stok yapanlar ve spekülörler hedef alınarak piyasaları yönlendiren yalan haberler ve aşırı spekülasyon gibi faaliyetlere ceza öngören düzenlemeler yapılacağı, spot ve vadeli piyasadaki

tekellere asla tolerans gösterilmeyeceği belirtilmişti. Dñnyanın en bñyñk maden cevheri ve metal tñketicisi olan Çin ilk defa bñyle bir hamle yaptı. Zira Çin’de üretici fiyatları yıllık %7’ye yakın artmıştı.

Yñksek maliyetler üretimi olumsuz etkiler. Enflasyonu kñrñkler. Bunu herkes kabul eder. Ancak sorunla nasıl başa çıkılacağı konusundaki yaklaşımlar farklı. Piyasaları dolara boğan ve emtia fiyatlarını patlatan ABD ile bu fiyatlara doğrudan mñdahale etmeye hazırlanan Çin arasında temelde bir yaklaşım farkı olduğu açık. Ancak mesele bununla da kalmıyor. Emtia fiyatlarının bu kadar artmasına neden olan da ABD’nin gñvercin diye adlandırılan fazlaca gevşek para politikası. Burada iş daha da karmaşıklaşıyor.

Fed bu kadar para basmasaydı ne olurdu? Mesele biraz da burada dñđñmleniyor. Muhtemelen kñtñ şeyler olurdu. Borsalar, finansal piyasalar ñkerdi. Bu tamam ama aynı eylem emtia fiyatlarını arttırınca, buna karşı alınacak önlemler konusunda ortodoks yaklaşımda bir öneri yok. Olacak olan şu. Fed’in şahin adımları beklenecek, para miktarı daraltılacak, şişen fiyatlar da dñřmeye başlayacak. Lakin bñtñn bunlar etkisiz kalmayacak. Finansal araçlarla yñklñ kazançlar elde edenler, demir-elik fiyatları arttığı için artan konut fiyatlarından dolayı ev sahibi olamayanlar, işsiz kaldıkları için devletten yardım alan kesimler orada duruyor.

Çin mñdahalesi farklı bir deneyim oldu. Tabi bu adımları atabilmesi biraz da elindeki dolar rezervleri ile ilgili. Dolar’ın gerçek sahibi ABD kuşkusuz en etkili ùlke. Bu piyasayı etkileyebilecek gñce sahip ikinci ùlke de Çin’dir. Kñresel salgın sonrasında kñresel dñzeydeki ekonomi politikalarında daha farklı deneyimler ortaya çıkacağı açık.

*Yazı 22 Haziran 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayımlanmıştır.

Küresel Maliye Politikasında “Yeni” Eğilimler

Küresel salgın başladığından bu yana devletler ekonomiye para politikası ile müdahil oldu. Faiz oranları düşürüldü, varlık alımları artırıldı ve bu araçlarla parasal genişleme sağlanarak ekonomiler bir ölçüde canlı tutulmaya çalışıldı. Belki de çöküşü engellemek için yapıldı demek daha doğru olur.

İşsizlik artışı ve gelir kaybını önlemek için maliye politikası ayağında da bazı destekler verildi. Otomatik olarak yapılan işsizlik ödemeleri yanında kısa çalışma ödeneği ve diğer gelir destekleri aracıyla transferler yapıldı.

Yapılan transferlerin ve ek harcamaların finanse edilmesi gerekiyor elbette. Bunun da iki yolu var. Birisi borçlanma, diğeri de vergi artışı. Bütün ekonomilerin daraldığı bir dönemde vergi artışı gündeme pek getirilemez. Bu yüzden de finansmanda ağırlıklı olarak borçlanmaya gidildi ve kaçınılmaz olarak kamu borçları arttı.

ABD’de yeni iktidara gelen Biden yönetimi ise vergi artışlarını da gündeme getirdi. Ekonomik küçülmeye rağmen bireysel gelirleri %20’nin üzerinde arttıran bu transfer harcamalarının finansmanında toplumun bir kesiminin elini cebine atmasını istedi. Bunlar da yıllık geliri 1 milyon doların üzerindeki kesimdi. Aslında kastedilen kesim, salgın döneminde parasal genişlemeden yararlanarak kazançlarını ciddi ölçüde arttıran kesimdi. Borsa ve emtia piyasalarına yatırım yaparak küçülen ekonomiye rağmen gelirlerini en az %70 arttırdılar. Bunun en azından bir kısmını vergi olarak ödemeleri isteniyor.

Vergi artışları her zaman mükelleften direnç görür. Bu taleplerin yasama süreci zorlu geçer. Lakin maliye politikaları açısından konuşulması gereken başka iki mesele var. Bunlardan birisi küresel düzeyde ortaya çıkan ve hiçbir ülkenin dışında kalamadığı çevre kirliliği ve salgın hastalık gibi küresel kamusal mallar. Bu alanda atılacak adımların maliyetine bütün ülkeler ödeme güçlerine göre katılmak zorundalar. ABD’de Trump döneminde çevreyi ilgilendiren Paris Anlaşması’ndan çekilme veya küresel salgını ilgilendiren Dünya Sağlık Örgütü ile ilişkileri sonlandırma gibi girişimler, yeni yönetimle beraber tekrar gündeme geldi.

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra, küresel düzeyde önemli olan başka bir konu daha gündeme geldi. Kurumlar vergisinde bir uyumlaştırmaya gidilmesi. Bu önemli bir konu. Zira küreselleşmenin arttığı bu dönemde ülkelerin rekabet ettiği konulardan birisi vergidir. Her ülke yabancı sermaye çekerek üretimi arttırmak, bu yolla tasarrufları arttırarak yeni yatırımlar için kaynak oluşturmak üzere vergi indirimlerine gitti. ABD Hazine Bakanı Janet Yellen’in “dibe doğru yarış” diye adlandırdığı konu budur. Her ülke daha

fazla sermaye çekmek için vergi indirirken, bu süreç vergi indirme yarışına dönüştü.

Bu yarışın iki temel etkisi oldu. Birincisi akışkan olan üretim faktörleri üzerindeki vergi azalırken, akışkan olmayan, yani kaçamayan faktörler üzerindeki vergiler arttı. Mesela ücretler üzerindeki vergiler arttı. Oranların düşürüldüğü söylenebilir ama görelî bir artıştan söz ediyoruz. Yani ücretler üzerindeki vergiler değişmese bile sermaye kazançları üzerindeki vergiler azalıyorsa, bu kesimin görelî yükü artıyor demektir. Sadece ücretli kesimden alınan Gelir Vergisi ve herkesten alınan Katma Değer Vergisi ve Özel Tüketim Vergisi türü dolaylı vergilerle elde edilen gelirler harcamaları finanse etmeye yetmeyince bütçe açıkları arttı. Şu anda ABD ve AB ülkeleri dahil kamu borçları devasa boyutlara geldi.

Borçlanma ilelebet devam edemeyeceğine göre bir noktadan dönülmesi gerekiyordu. Küresel salgın sonrası buna yönelik sinyaller gelmeye başladı. OECD'nin bir süredir üzerinde çalıştığı küresel kurumlar vergisi düzenlemesine destek geldi. Biden yönetimi kurumlar vergisi oranını %28'e çıkarmayı düşünüyordu. Küresel oran ise %21 olarak düşünülüyor. Bu oran Çin'de %25, İngiltere'de %19, Almanya'da %15, İrlanda'da %12,5. Türkiye'de de bu oran son yıllarda %20-25 arasında değişmekle beraber 2021 yılı için %25 oranında uygulandı. Oran kendi başına belirleyici olmayabilir. Çünkü matrahın belirlenmesinde dikkate alınan giderler, indirimler vs. efektif vergi yükünü değiştirebilmektedir. Ancak mükellef bunu bilir ve diğer şartları da dikkate alarak buna göre yatırım yeri seçer.

Vergi rekabeti bununla da kalmamıştı. "Vergi cennetleri" adı altında, ne üretimle ne de tüketimle ilgisi olmayan, adacıklarda ve devletçiklerde tabela şirketleri kurularak da vergiden kaçınma yoluna gidiliyordu. Çalışmalarda bunlar da gündeme geliyor.

Kolay bir süreç olmayacak. ABD ve AB ülkeleri ortak adım atmayı destekliyor. Ancak OECD bu oranı %12,5 olarak düşünürken, ABD %21 önerdi. İrlanda gibi bu oranı düşük uygulayan ülkeler artışa karşı çıktı. Nihayet asgari %15 olmak kaydı ile bir mutabakat sağlandı. Daha fazlasının da yapılması kaçınılmaz görünüyor. Aksi halde devletlerin maliyesini kaotik sonuçlar bekliyor demektir.

*Yazı 25 Mayıs 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Küresel Faizler Artarken Tersini Yapan İki Ülke: Türkiye ve Çin

Merkez bankalarının temel işlevi piyasadaki para miktarını kontrol ederek sağlıklı ekonomik işleyişi temin etmektir. Sağlıklı ekonomik işleyiş fiyat istikrarı ve tam istihdam ile mümkündür. Yani piyasa dengesini bozan bir enflasyon ve işsizliğin olmaması. Bu temeller üzerinde işleyen bir ekonominin arzu edilen (potansiyel) büyümeyi yakalaması beklenir. İstikrarsız bir ortamda yatırım yapılamaz ve iş bulmayı bekleyenler işsiz kalır. Sonuç olarak da ekonomi beklenen performansı gösteremez. Arzu edilen büyüme gerçekleşmediğinden refah artmaz ve toplumun bir kesimi işsiz kalır.

Merkez bankasının elinde piyasadaki para miktarını kontrol etmek için bazı araçlar bulunur. Bunların başında politika faizi gelir. Eğer piyasada para yetersizliği varsa merkez bankası faizi düşürerek parayı ucuzlatır ve para talep edenlerin talebini karşılamaya ya da para talebini arttırmaya çalışır. Tersine para bolluğu ve dolayısıyla fiyatlarda şişme varsa faiz oranını arttırarak parayı pahalı hale getirir. Bu da para talep edenlerin en azından bir kısmının bundan vazgeçmesi anlamına gelir ve piyasadaki para miktarı azalır.

Bu işleyişte önemli yanlıgılardan birisi merkez bankası faizinin uygulamadaki faiz ile karıştırılmasıdır. Burada sözü edilen politika faizidir. Nihai kredi mercii olarak merkez bankasının muhataplarına uyguladığı faiz oranıdır. Muhatapları ise ticari bankalardır. Konut kredisi, taşıt kredisi veya ihtiyaç kredisi alan hanehalkı ve şirketler değıldir. Merkez bankası bu kesimlerle muhatap olmaz. Bu kesimlere ticari bankalar kredi verir. Ellerindeki mevduattan toplanan para yetersiz kalırsa veya nakit sıkıntısına düşerlerse merkez bankasından para alırlar ve politika faizi bu işlemde uygulanan faiz oranıdır. 2022 yılı itibariyle Türkiye’de bu oran %14’tür. Ancak kamu bankaları bile bu tarihlerde en ucuz konut kredisini verdikleri halde uyguladıkları yıllık faiz %15’in üzerinde idi. Merkez bankası faizi düşürürken, ticari bankaların para alarak müşterilerine daha fazla kredi vermesi beklenir. Ancak başka faktörler de vardır. Her zaman bu sonuç ortaya çıkmaz.

Küresel salgının ciddiye bindiğı Mart 2020 tarihinden itibaren ülkeler faiz oranlarını düşürmeye başladılar. Çünkü salgının bir krizi tetiklemesi bekleniyordu ve piyasada ortaya çıkabilecek nakit sıkışıklığı için önceden tedbir almak gerekiyordu. Rezerv para içerisinde birinci sırada yer alan doların sahibi ABD merkez bankası (FED) faizi % 0,25’e indirdi. Bu tarihlerden çok önce faizi Japonya % -0,10 ve Avrupa merkez bankası % 0 olarak uyguluyordu. İngiltere’de ise % 0,10’du.

Orta düzey ülkelerden Çin %3,70, Hindistan %4, Brezilya %7,75, Rusya %7,5, Güney Afrika %3,5 olarak uyguluyordu. Ülkemizde ise bir ara %19’a

çıkırsa da 2021 yılının ikinci yarısından itibaren kademeli olarak %14'e düşürüldü. OECD ülkeleri arasında en yüksek faiz oranı Arjantin'de %40 olarak uygulanıyordu. İkinci sırada Türkiye vardı ve bunu Brezilya izliyordu.

Ekonomilerin toparlanmaya başlaması ve enflasyonun hareketlenmesi ile merkez bankaları faiz yükseltmeye başladı. ABD 2022 yılının Mart ayında politika faizini yükseltmeye başladı. AB merkez bankası aynı yılın Temmuz ayında faiz oranını arttıracığına dair mesajlar verdi. Japonya durgunluk nedeniyle beklemeyi tercih etti. Ancak OECD ülkeleri arasında bu dönemde karar alan merkez bankaları arasında Çin ve Türkiye faiz indirimine gitti. Bu iki ülke büyümede de ayrışıyor. Her iki ülke de salgının zirve yaptığı 2020 yılında pozitif büyüme gerçekleştirdi. 2021 yılında Çin %8,1, Türkiye ise %11 büyüdü. Bu hikaye bize ne anlatıyor?

Öncelikle faiz artışı ekonomiyi soğutmak için yapılır. Yani enflasyon yüksek ise faiz arttırılır. Bu yüzden küresel enflasyon nedeni ile faizler arttı. Ancak faiz artışı büyümeyi aşağı çeker. Sözkonusu dönem hem enflasyon hem işsizliğin yüksek olacağı (stagflasyonist) bir dönem olacağı için merkez bankaları karar vermede zorlanıyordu. Faizi düşük tutmak bir miktar enflasyona katlanıp ekonominin büyümesini devam ettirmek anlamına geliyordu. Türkiye ve Çin bunu yaptı.

Risk şu idi. Zaten maliyetlerden kaynaklı enflasyon yüksek iken bir de faiz düşüşünden kaynaklı talep enflasyonu azarsa normale dönmek zor ve maliyetli olacaktı. Ücret artışları sürekli gündemde kaldı. Ayrıca yüksek enflasyon tasarrufları eriteceği için enflasyondan daha az etkilenmesi beklenen alternatif araçlara yönelişi tetikleyecekti. Mesela yabancı para ve altın gibi mallara olan talep yükseldi.

Çin, yaptığı ihracat atağı sayesinde yüklü miktarda yabancı para rezervi biriktirdiği için daha rahat hareket etti. Ayrıca Çin merkez bankası zaten liberal ülkelerdeki "bağımsızlık" özelliğine sahip değildi.

Ülkemizde ise faiz düşüşünden kaynaklanacak dövize ve diğer alternatif araçlara yönelik ihtimaline karşılık bu araçlara endekslenmiş mevduat gündeme geldi ve düşük faizde ısrar edildi. Yabancı para mevduatı yüksek düzeylere geldi. Burada bir çözüme olsaydı düşük faiz sonuç verebilirdi. Ancak beklenen çözüme olmadığından kur korumalı mevduat türünden bazı araçlara yönelik oldu ve bu uygulama döviz kurunun aşırı artışını bir ölçüde engelledi.

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın tek belirleyicisi faiz değil elbette. Hatta kısa dönemde sadece para miktarını dengeleme aracı sayılabilir. Asıl büyüme, yatırımı ve araştırma-geliştirmeyi özendirici verimlilik arttırıcı po-

litikalardan gelir. Bir istikrarsızlık durumunda ekonomik çarklar zarar gördüğünden maalesef faiz sürekli gündemde kalır.

Mesele piyasa mekanizmasını işletebilmektir. Çin gibi bir ülkede piyasa dinamikleri devletin sıkı kontrolü altındadır. Faiz düşüşü kredi genişlemesini teşvik eder ama selektif (seçici) kredi mekanizması ile tüketim değil yatırımı destekleyecek kredilere yönlendirme yapılır.

Bizde ise serbest piyasa dinamikleri daha fazla ön plandadır. Yani ekonomi yönetimi haklı olarak bu kadar yabancı para tutulmasından rahatsız oluyor. Lakin serbest piyasada, şirketler ve hanehalkı gönüllü olarak vazgeçmediği müddetçe bunun önüne geçebilecek bir mekanizma mevcut değildir. Ayrıca faiz düşüşünün destekleyeceği kredilerin tüketime mi yoksa yatırıma mı yöneleceği konusunun yönetilmesi gerekiyor. Kontrolsüz kredi büyümesinin nelere yol açabileceği 2007-2009 yıllarında yaşanan ABD ipotekli konut kredileri krizinde açıkça görüldü.

Teşvik mekanizmaları bir derece etkili olmakla beraber mevcut küresel iktisadi düzende gelişmekte olan ekonomiler açısından kontrollü bir piyasa kaçınılmaz hale geliyor. İzleyen yıllarda piyasa mekanizmasının sağlıklı işleyişini temin edecek tedbirlerin daha fazla tartışılması gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

*Yazı 26 Ocak 2022 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

ULUSLARARASI TİCARET

Tarihten Bugüne Serbest Ticaret ve Devletlerin Gücü

Liberal ekonomi yaklaşımı ile ulusçuluk beraber doğmuştur. Fransız ihtilalinin Avrupa'ya sunduğu yaklaşım bireysel hak ve özgürlüklere dayalı iktisadi faaliyetler ve tabii ki devlet düzeyinde de ulusçuluk ve kendi kaderini tayin etme (self determinasyon) oldu. Sadece Avrupa'da değil, o günün en büyük coğrafyası ve barındırdığı unsurların çeşitliliği itibariyle oldukça zengin olan Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde de etkili oldu. İçerisinden geçtiğimiz dönemde Doğu Akdeniz, Ege, Kıbrıs, Ermenistan, Afganistan, hatta Tayvan meselesini anlamak için de biraz geriye gitmekte yarar var.

Saf iktisadi bakışın saflığı içerisinde kendi meslek alanımıza olan inancımızı da yitiririz. Şöyle bir noktadan başlayıp çözümlene yapma yol gösterici olabilir: Teori yol gösterir, devlet yolu açar ve sermaye o yoldan gider. Sermaye derken sadece parasal ve fiziksel sermaye değil, beşeri sermayeyi de kastediyoruz.

Serbest ticaretin sömürgeciliğin kucagında büyümesini daha iyi anlayabilmek için 1500'lerin sonlarına gitmek gerekir. İngiliz ticaret gemilerinin okyanuslarda daha etkili olmaya ve Hindistan'a kadar uzanmaya başlaması 1500'lerin sonunda İngiliz donanmasının İspanya donanmasını ağır bir yenilgiye uğratması ile başladı. Uluslararası ticaret ve finansın gelişmesi için yeniliklere açık ve girişimci bir grubun varlığı yeterli değildir. Bunların önünü açacak, güvenliğini sağlayacak ve gittikleri yerlerde saygınlıklarını temin edecek devlete ihtiyaç vardır. Tam da bu nedendir ki İngiliz denizci tüccar okyanuslara açılırken, Kraliyet de onlar için imtiyazlar alma çabasıydı. Doğu Hindistan Şirketi'nin büyük bir ordusu vardır ve Hindistan'ın büyük bir bölümünü bu ordu ile kontrol altında tutmaktadır.

1600'lerin başında Hollanda'da ticaret odalarının bir araya gelerek bugünkü Endonezya'yı da içeren Doğu Hint Adaları Şirketi farklı değildi. Bu şirket, bölgedeki ticareti tekeline almaya çalışıyordu. Kraliyet adına yetki kullanıyor ve vali tayin edebiliyordu. Karada 10 bin, denizde 50 binden fazla askerden oluşan orduları vardı. Bunlar yanında yargı yetkisini de kullandığını söylemeye gerek yoktur herhalde. Şirket, ticaret faaliyetleri ile muazzam kazançlar elde ederken tekel gücünü korumak için bölgeyi İngiliz, Fransız ve Portekizli tüccara kapatmaya çalışıyordu.

1700'lerin sonunda sistemli olarak ortaya çıkan uluslararası ticarete dayalı zenginleşme teorilerinin düşünce düzeyindeki katkısı asla gözardı edilemez. Ancak saf iktisadi yaklaşımla bakıldığında 1800'lerdeki güç müca-

deleleri ve çatışmaları anlama imkânımız olmaz. İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki dalgalı ilişkileri, Almanya ve Avusturya arasındaki ittifakları bir de bu çerçeveden ele almakta yarar vardır.

İngiliz ticaret yolu olarak bilinen Cebelitarık'tan Akdeniz yoluyla Süveyş'ten Hindistan'a devam eden güzergâhın güvenliği İngiltere ekonomisi açısından hayati öneme sahipti. Rusya'nın denizlere inmesi planlarına karşılık İngiltere'nin Osmanlı yanlısı tutumu 1800'lerin sonuna kadar devam etmiştir.

Güçlenen Almanya'nın alternatif ticaret güzergâhı arayışı ve Berlin-Bağdat hattından demiryolu ile Basra'ya ulaşmak istemesi sonucu Osmanlı'ya yanaşması İngiltere'yi endişelendirmiştir. Benzer bir endişeyi Japonya'nın Çin üzerindeki planlarında ve Rusya'nın Orta Asya'dan güneye inmeye çalışmasında da görmekteyiz.

Ülkelerin kendi kaderlerini tayini söylemi ile balkanlarda "bağımsız" devletçikler oluşturulması Rusya ve Avusturya'nın bu bölgedeki mücadelesini bitirmek yerine şiddetlendirdiğini biliyoruz. Başta Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan olmak üzere bölgedeki devletler bazen doğrudan saldırıya da uğrayarak bu baskıyı hep hissettiler.

Asıl çelişki, Fransa'nın dayanak olarak kullandığı "kendi kaderini tayin etme" söylemine karşılık 1700'lerin sonunda Mısırı işgal girişimi ve 1800'lerin sonunda İngiltere'nin benzer girişimi. Osmanlı merkezi yönetimi ile anlaşamayan Mısır yerel yönetiminin bazen İngiltere bazen Fransa tarafından desteklenmesi veya baskılanması, sözü edilen İngiliz ticaret yolunun kontrolü ile ilgilidir.

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte İngilizler, Kızıldeniz'den geçen ticaret yolunun güvenliğini sağlamak amacıyla bölge ülkelerini işgal etmişlerdir. Önemli ülkelerden birisi Somali'dir ve ülkenin körfez kıyı şeridini İngilizler, güney bölgelerini ise İtalyanlar işgal etmiştir. Etiyopya'nın kaderi farklı değildir ve bu ülkeler hala açlıkla boğuşmaktadırlar. Hâlbuki coğrafi konumları Avrupa ülkelerinin iyi bilinen devasa ekonomik gücünün can damarı niteliğindedir. Akdeniz bölgesindeki güç mücadelesinde Tunus, Cezayir, Libya dâhil Kuzey Afrika ülkelerinin işgal girişimleri farklı değildir.

Osmanlı'nın dağılmasına da neden olan bu gelişmeler, çatışmalar, aynı işbirliği içerisinde bile ortaya çıkan güç mücadelelerinden bazı sonuçlar çıkarabiliriz.

Birincisi insan hayatı için uzun olan 100 veya 200 yıl, devletlerin hayatında o kadar da uzun değildir. Kişiler, yönetimler değişir ama devletlerin politikaları ve stratejik planları revize edilse de özünde değişmez. En azından

son iki yüzyılı görmeden bugünkü jeopolitik meseleleri anlamak mümkün değildir.

İkicisi o gün itibariyle Avrupa'dan Asya'ya giden ticaret yollarının güvenliği ve önemi, bugün itibariyle bırakın azalmayı, artmıştır da denebilir. ÇHC'nin kuşak-yol projesi veya Rusya'nın kuzey denizinden alternatif ticaret yolları arayışı bu önemin birer göstergesidir.

Son olarak, iktisat teorileri en az diğer bilim alanlarındaki teoriler kadar önemlidir ve son 300 yılda dikkate değer gelişme göstermiştir. Bu tarihsel bakış önerisi teorileri tartışmak veya yanlışlamak değildir. Lakin bir gerçek var ki bilimsel çalışmalar ve gelişmelerin gerçek hayattaki yansımaları devletlerin ulusal ve uluslararası düzeydeki politikaları ile kısıtlıdır. Diğer deyişle parlak ekonomik fikirler ancak devletlerin uyruğundaki sermayenin önünü açması ve desteklemesi ile sonuç verir.

Ekonomik nasyonalizmi devletin iç piyasayı koruması ve ekonomiyi dışa kapatması olarak tanımlamak doğru değildir. Serbest ticaret ve liberal ekonomi nasyonalizm ile iç içe doğru ve gelişti. Biri diğerini korudu ve kolladı. Geçmişte farklı değildi ve bugün de serbest piyasa mantığına aykırı bulunan birçok korumacı tedbirde görüldüğü gibi farklı değildir. Ekonomik olayların kendi mantığı içerisindeki işleyişi ile devletlerin kendi uyruğunda bulunan sermayeyi koruyup kollaması ayrı değerlendirilmediği takdirde önümüzde duran problemleri anlama ve çözümüme şansımız yoktur.

Ortaya atılan teoriler refah arttırıcı öneriler içerebilir ve hatta bu konuda geniş bir kabul de görebilir. Çatısı altında yaşadığımız siyasal otorite buna ikna da olabilir. Ancak sürtünmesiz bir dünya için bütün rakip siyasal otoritelerin ikna olması gerekir. Küresel politikaların da uzlaşısı ile belirlenmesi için tarafların oy birliği ile olmasa bile büyük çoğunlukla desteklemesi gerekir.

Böyle bir dünya mümkün müdür? Adalet kavramında uzlaşısı olmadığı sürece mümkün görünmüyor.

*Yazı 16 Mayıs 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Dış Ticaretin Güvenliği ve Yeni Düzen Arayışları

Uluslararası iktisadi düzenin idaresi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin 1991'de dağılması ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ne kalmıştı. Ortaya çıkan boşluktan azami ölçüde yararlanmaya çalışan ABD, uzun süreden beri aheste bir şekilde ekonomisini güçlendirmeye çalışan Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)'nin sahneye çıkması ile şaşkına döndü.

2000'li yıllarda artık geri dönülemez bir ivme kazandığı farkedilen ÇHC en çok da ABD ekonomisini zorlamaya başladı. Bu yeni ekonomik güce karşı devasa dış ticaret açığı verdiğini ve bunun geçici bir durum olmadığını farkedilen ABD "usule uygun" olan ve olmayan bütün yöntemleri deneyerek ÇHC'ye baskı yapmaya başladı.

ABD 2016 yılında Kuzey Amerika'daki doğal ortakları olan Kanada ve Meksika'ya bazı ASEAN (Brunei, Malezya, Singapur ve Vietnam) ve Latin Amerika (Şili ve Peru) ülkeleri, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı katarak Trans Pasifik Ortaklık Anlaşması (Trans Pacific Partnership Agreement-TPPA) sürecini başlattı. Bu ortaklık birçok bölgeden ülkeleri içeriyordu ve belki de küresel hegemonyasını tahkim edecek bir ilk adım olarak düşünüldü. Ancak anlaşma onay beklerken başkanlık koltuğuna oturan Donald Trump ilk iş olarak bu anlaşmadan çekildi. Sonraki adımlarından ve söylemlerinden anlaşılıyor ki bu tür usule uygun adımlarla, kaybedilen gücün geri getirilemeyeceğini düşünüyordu. Nihayet uluslararası devlet dili açısından pek alışık olunmayan söylemlerle ÇHC'ye saldırmaya başladı.

Trump sadece ÇHC ile yetinmedi. Yanı başında bulunan ve doğal ortakları kabul edilen Kanada ve Meksika'yı da zorladı. Seçim kampanyalarında sert bir şekilde eleştirdiği Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement-NAFTA)'ni revize ettirdi. ABD-Kanada-Meksika'yı kapsayan anlaşma 1 trilyon dolar civarında ticaret hacmine sahip ve revize edilmesi ile yıllık 1,2 trilyon dolara çıkması bekleniyor. Trump bu anlaşmayı ortadan kaldırma ile tehdit ederek Kanada ve Meksika'yı uzlaşmaya zorladı ve bu iki ülkeyi daha bağlayıcı ve sınırlayıcı bir ticaret anlaşmasına ulaştı. Üç ülkenin baş harflerinden oluşan yeni anlaşma (USMCA) ile ek gümrük tarifeleri olmayacak. Hatta USMCA'nın otomobil örneğinde olduğu gibi firmaların Meksika'da daha ucuza üretim gerçekleştirmelerini zorlaştıracak ve istihdamı ABD'ye kaydıracak. En azından Trump'ın niyeti buydu.

2018 yılında içerisinde ABD'nin olmadığı bir anlaşma girişimi ortaya çıktı. Kapsamlı Yenilikçi Trans-Pasifik Ortaklık Anlaşması (Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP). İlginçtir burada Kuzey Amerika'dan Kanada ve Meksika vardı. ASEAN ülkelerinden

Singapur ve Vietnam yanında Japonya ile beraber Avustralya ve Yeni Zelanda vardı. Son iki ülke dikkat çekicidir. Birleşik Krallık'ın desteklemediği herhangi bir girişimde bulunmaları mümkün değil. Daha sonra İngiltere'nin bu anlaşmaya dahil olmak için görüşmelere başlaması, baştan itibaren böyle kurgulandığını akla getiriyor. Neden en başından beri içerisinde olmadığına cevabı çok basit. Çünkü AB üyesi olarak bunu yapamazdı. Nihayet birlikten çıkar çıkmaz ilk yöneldiği anlaşmalardan birisi bu oldu.

Buna karşılık ÇHC de kendi adımını attı ve 2020 yılında Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Anlaşması (Regional Comprehensive Economic Partnership-RCEP)'ni yaptı. ÇHC'nin liderliğinde yapılan bu anlaşmanın ASEAN ülkelerini kapsamaması şaşırtıcı değil. Japonya ve Güney Kore'nin yer alması biraz ilginç. Ancak Avustralya ve Yeni Zelanda'nın yer alması daha da ilginç diye düşünüyorum. Açık ki Japonya gelişmeleri izliyor ve ABD'nun yaklaşımı ile bir yere gidemeyeceğini farketti. Güney Kore tek başına fazla bir anlam ifade edemeyeceğini gördü. Hele de Avustralya ve Yeni Zelanda içerisinde ise bunun Birleşik Krallık'ın iradesi dışında yürümeyeceğini herhalde düşünmüştür. Ya da en baştan bu yönlü temaslar olmuştur.

Bir ticaret anlaşmasına bu kadar anlam yüklemek gereksiz bulunabilir. Nihayetinde bir serbest ticaret anlaşmasıdır, denilebilir. Ancak sadece ticaretin konuşulduğu anlaşmalar, ulusal güvenlik anlaşmaları ile desteklenmediği takdirde kalıcı olamıyor. Dolayısıyla bu girişimleri başka gelişmelerin ilk adımları olarak görmek gerekir.

Nihayet bu son anlaşmanın üzerinden bir yıl geçmeden güvenlik anlaşması geldi. Birleşik Krallık, ABD ve Avustralya savunma alanında ileri teknolojilerin paylaşılacağı bir anlaşma yaptıklarını duyurdu. Bu ülkelerin baş harflerinden oluşan adıyla AUKUS'a göre bu üç ülke nükleer enerjili denizaltı dahil olmak üzere savunma alanında ileri teknolojileri paylaşacak. Üç ülkenin başkan ve başbakanlarının yaptığı açıklamalara göre Avustralya'nın sahip olacağı nükleer denizaltıları Hint-Pasifik'te istikrarı destekleyecek ve bu ülkelerin ortak değerleri ile çıkarlarını desteklemek için kullanılacak.

Anlaşma sonrası yapılan açıklamada doğal müttefiklikten söz edildi. Hint-Pasifik bölgesi için yapılan tanım daha da dikkat çekici: Çözülmemiş toprak anlaşmazlıkları, terör tehditleri ve organize suçlar dahil potansiyel sorun alanları içeren bir bölge.

Bu anlaşmanın ÇHC'ye karşı yapıldığı genel kanaat olmakla beraber AB'den de sert tepkiler var. Zira Avustralya Fransa ile yaptığı denizaltı anlaşmasını sona erdirmişti. Bu adımın 40 milyar dolarlık bir anlaşmanın iptali olmasının ötesinde anlamları var ki Fransa ABD ve Avustralya büyükelçilerini geri çekti. Almanya da doğal müttefiki olan Fransa'yı destekleyici açıklamalar yaptı.

Tartışmalar elbette devam edecek ama önemli bir adım atılmış oldu. Bu anlaşma ile yukarıda değindiğimiz ticaret anlaşması girişimleri biraz daha netleşecek. ABD'nin tek kutuptaki misyonunu tek başına yürütemeyeceği daha belirgin hale geldi ve İngiltere daha aktif olarak işe girdi. Daha önce pasif olduğu için değil ama AB'nin kısıtlayıcı yapısı nedeniyle daha dolaylı idare eden İngiltere artık daha doğrudan pozisyon alacak.

Japonya ve Güney Kore'nin bile kararsız kaldığı bir ortamın ABD için bir başarı olarak anılması pek de mümkün değildi. Trump'ta somutlaşan yalpalama ile bir düzenin sürdürülmesi veya yeni bir düzenin kurulması imkan dahilinde değildi ve hatta bu süreç ÇHC'yi daha da güçlendiriyordu ki Japonya ve Güney Kore RCEP'te yer almıştı. Avustralya'nın pozisyonu ise muhtemelen bugün konuştuğumuz yeni durumun hazırlığı idi.

Yeni dönemde ticari işbirliklerini iyi izlemek gerekir. Asya'daki "doğal" müttefiklerin iktisadi ve siyasi olarak artık eskisi kadar ABD'ye güvenmedikleri açık. ÇHC gerçeğini de gözardı edemiyorlar. Bu yeni gelişmede belirleyici unsuru izleyecekler kanaatindeyim. Bakalım Birleşik Krallık, ABD'nin yıpranan imajını ikame edebilecek mi?

*Yazı 20 Eylül 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Kaplanlar, Yavru Kaplanlar ve Ejderha

Tayvan borsa endeksi (Taiex) Nisan ayındaki seviyelerine göre %10 civarında değer kaybetti. Ekonomi dilinde günlük yorumlara bakılırsa, bu düşüşteki temel etkenler Covid19 salgını nedeniyle daha fazla kısıtlama endişeleri ve küresel düzeyde teknoloji hisselerindeki satış eğilimi. Bunun başını da halen kendi firmalarına öncelik verilmesi için ABD'den baskı gören ve dünyanın en büyük çip üreticilerinden Heavyweight Taiwan Semiconductor Manufacturing geliyor.

Londra merkezli ve dünyanın en etkili dergilerinden The Economist ise geçen hafta Tayvan için "yeryüzündeki en tehlikeli yer" başlığını atmıştı. Fakat bu başlığın nedeni Covid19 değildi. Alt başlık "ABD ve ÇHC Tayvan'ın geleceği üzerinden bir savaştan kaçınmak için azami gayret göstermelidir" biçimindeydi. Devamında özetle şunu yazıyor: ÇHC'ye göre tek Çin vardır ve Tayvan bunun asi bir parçasıdır. ABD ise yetmiş yıldır aksini ispatlamaya çalışıyor. Şu an ise ABD artık ÇHC'yi kontrol edemeyeceğini ve yakın gelecekte Tayvan'a bir saldırı olabileceğini düşünüyor.

ABD kurduğu uluslararası iktisadi düzen ile Asya'da "kaplanlar" oluşturdu. Tayvan, Güney Kore, Singapur ve Hong Kong. Ağırlıklı olarak ABD olmak üzere batı sermayesi ile 1960'lardan itibaren bu ülkelere yüklü yatırımlar yapıldı. Çok hızlı bir sanayileşme ve gelir artışı sağladılar. İki haneli büyüme ile gelişen bu ekonomiler dünyanın en zengin ülkeleri arasına girdiler. Hong Kong ve Singapur önemli finans merkezleri haline gelirken, Güney Kore ve Tayvan otomotiv, elektronik ve bilişim sektörlerinde muazzam birer üretici oldular. Temel strateji ise ihracata yönelik büyüme idi. Bu süreç eğitim ve yüksek tasarruflar ile desteklendi. On yıllarca bu ülkeler beşeri sermaye, yüksek tasarruflar ve ihracata yönelik büyümede model olarak gösterildiler ve çok sayıda akademik çalışmaya konu oldular.

Güney Kore ve Singapur bağımsız birer ülkedir. Hong Kong özerk bir bölge, Tayvan ise gayri resmi olarak bağımsız bir devlet gibi muamele görse de hala az sayıda devlet tarafından tanınan bir ülkedir. Ancak ekonomik gelişmeleri nedeniyle statüleri pek tartışılmadı ve bağımsız birer devlet gibi bilindiler. Bu dört Asya "kaplanı" yanında gelişmeleri bunlar kadar olmasa da aynı çizgide gelişme gayretinde olan Malezya, Tayland, Endonezya, Filipinler ve Vietnam da "yavru kaplanlar" olarak adlandırıldı.

Derken bir ejderha çıktı ortaya: Çin Halk Cumhuriyeti. Özellikle 1980'lerden sonra benzer bir hamle yaptı. Yakıtı yine başta ABD sermayesi oldu ve ihracata yönelik muazzam bir büyüme sürecine girdi. Ülke ölçeği ve nüfusu çok büyüktü. Dolayısıyla harekete geçtiği andan itibaren bir kaplan gibi küçük kalma ihtimali yoktu. Ejderha denilmesi sadece büyüklüğünden değil elbette; bayrağında da yer alan resmi sembolüdür de.

ÇHC çok büyüdü ve tehdit olmaya başladı. On yıllarca kaplanlar model gösterilerek methiyeler dizilirken daha büyük bir ekonomi neden tehdit olsun? Çünkü ekonomi sadece ekonomi değildir. Kaplanlar ABD'nin birer üretim üssü olarak tehdit değildi. Hatta devasa boyutlarda artan ABD sermayesi için nefes bile oldular. Çünkü kar hadleri düştüğünden artan sermaye değersizleşmeye başlamıştı. Kontrol altında olduğu müddetçe de sorun olmazdı. Ancak ÇHC hem büyüdü hem de rakip olmaya başladı.

ABD de Asya'daki gelişmeyi görüyor ve bu gelişmeden aldığı payı kaybetmek istemiyor doğal olarak. Hatta büyüyen bu ekonomilerden pay almak bir yana mevcut payını bile kaybetme riski ile karşı karşıya. Bunların başında da Hong Kong ve Tayvan geliyor. ÇHC bu ülkelerin zaten kendi parçası olduğunu savunuyor ve bağımsızmış gibi hareket etmelerine tahammül edemiyor. Siyasi olarak gerçekten de tartışmalı zaten. Diğer yandan bu ülkelerde yaşayan insanların yıllardır alıştıkları bir düzen, ciddi birikmiş bir sermaye ve güçlü bir üretim altyapısı var. ÇHC'nin siyasi bir parçası olduklarında bu nimetlerden mahrum kalacaklarını düşünüyorlar. ABD için de bu üsleri kaybetmek Asya'da ciddi mevzi kaybı anlamına geliyor. Kaplanları kaybetmek, yavru kaplanları da baştan kaybetmek demektir.

Gelinen noktada en büyük kaygı, ÇHC'nin askeri güç kullanarak Asya-Pasifik bölgesinde ekonomik gücünü siyaseten de tahkim etme eğilimi. Hong Kong, 1997 yılına kadar 135 yıl boyunca Büyük Britanya'ya bağlı özel statülü bir yer idi. Bu tarihten sonra ise ÇHC'e bağlı bir "özel yönetim bölgesi"ne dönüştü. Tayvan'ın durumu daha sıkıntılı görünüyor. Bazı devletlerce bağımsızlığı da tanınmakla birlikte ÇHC kendi parçası olarak görüyor ve bundan vazgeçmeyecek gibi. ABD için bu üslerin elden gitmesi bütün bölgeyi kaybetmenin başlangıcı anlamına geliyor.

Tayvan'a askeri müdahale meselesi ve The Economist tarafından "yeryüzündeki en tehlikeli yer" olarak tanımlanması da buradan kaynaklanıyor. Belki de ABD-ÇHC arasında zaten var olan soğukluğun sıcak çatışmaya dönüşeceği yer olma ihtimali yüksek görüldüğü için.

Sıcak çatışmaya dönüşmesi halinde orada kalmayacağı da kesin. Daha önce Kore ve Vietnam'da olan bu defa Tayvan'da mı olacak endişesi ileri düzeyde. Bekleyip göreceğiz.

*Yazı12 Mayıs 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

ULUSLARARASI PARA SİSTEMİ

Uluslararası Para Sistemi İlk Defa Sorgulanmıyor

Ekonomik gelişmeleri salt ekranlardaki borsa, faiz ve döviz rakamları olarak görürsek uçuk gelebilir. Çok kısa dönemde pratik karşılığı da olmayabilir. Zira, bu bir uluslararası iktisadi sistem meselesi. Ancak uluslararası para sistemi ilk defa sorgulanmıyor.

Tarihsel gelişmelere girmeden önce şöyle basit bir örnek verelim. ABD’de istihdam rakamları iyi geldiği için ve ekonomide ısınma, yani enflasyonun hareketlenme ihtimaline karşılık ABD Merkez Bankası (FED) faiz oranlarını yükseltiyor. Dolar pahalı hale geliyor ve bizim gibi orta halli ekonomisi olan ülkelerde akaryakıt gibi her iktisadi faaliyette kullanılan malların fiyatı artıyor. Bunun sonucunda çocuklarımızın okul servislerinin, otobüs biletlerinin, uçak biletlerinin ve akaryakıt kullanılan bütün hizmetlerin fiyatları artıyor. Eğer artmıyorsa bilelim ki bu maliyeti birileri yükleniyor. Mesela devlet.

Her birimizin cebini etkileyen bu gelişme neydi? ABD merkez bankasının faizi yükseltilmesi. Yani bu merkez bankası aslında herhangi bir ulusal devletin merkez bankası değil, bütün dünyanın merkez bankası gibi işlev görmektedir. Yani bu uluslararası iktisadi sistemde ABD hegemonyası demektir. Dünya ekonomik sisteminin bir patronu var. Uluslararası düzeyde genel kabul görmüş bir değişim aracı olarak dolar varsa, doların sahibi doğal olarak olan biten bütün iktisadi gelişmelere hükmeder.

Peki, dolar hâkimiyeti bir doğa kanunu mudur? Elbette değil. Ekonomik ve siyasi güç ile kurulan bir mekanizmadır. Tarih boyunca da farklı uygulamalar denenmiştir.

Kapitalist sistemin gelişmesi ve uluslararası iktisadi ilişkilerin büyümesi ve çeşitlenmesi ile beraber ortak bir hesap ölçüsü ve ödeme aracı kaçınılmaz hale gelmiştir. 19. yüzyılın başlarında ABD, Fransa, Çin, Almanya, Hollanda ve Hindistan dahil olmak üzere birçok ülkede çift metal standardı uygulanmıştır. Çift metal standardında gümüş ve altın para kullanılmaktadır. Her ülkenin parasının değeri bu iki madene bağlı olarak belirlenmekte ve bu değer devlet tarafından garanti edilmektedir. Ancak zaman içerisinde altın ve gümüş üretimindeki farklılaşmalar bu dengeyi bozdu. Gümüş daha fazla üretilince piyasadaki miktarı artmış olup alışverişlerde daha fazla kullanıldı. Altın ise bir birikim aracı olarak kullanılmak üzere piyasadan çekilmeye başladı. Meşhur “kötü para iyi parayı kovar” hikâyesi budur.

1867 yılında Uluslararası Para Konferansı’nda altın standardı kabul edildi. ABD, Fransa ve Almanya 1873 yılında, Hindistan ise 1893 yılında altın

standardına geçti. Buna göre her ülke parası altın cinsinden ve ülke para birimlerinin karşılıklı değeri de buna göre belirlendi. Banknot da kullanılıyor olmakla beraber değeri altına bağlı idi.

Ekonomilerin hızla büyümesi sonucunda paraya olan ihtiyaç artarken, yeni altın rezervlerinin bulunması da buna yetmedi. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile beraber ülkeler altın standardını terk etti. 1929 ekonomik bunalımı ile sistem tamamen çöktü. Altından bağımsız olarak banknot (kağıt para) kullanımı devam etti.

1944 yılında Bretton Woods (ABD'nin New Hampshire eyaletine bağlı bir kasaba) Anlaşması ile 44 ülke temsilcileri IMF ve Dünya Bankası'nın kuruluşunu gerçekleştirecek anlaşmayı imzaladı ve parasını konvertibl yapmayı kabul eden ülkeler paralarının değerini ABD dolarına göre belirledi. 1 ons (31 gram) altın= 35 dolar olarak belirlendi ve ABD diğer ülkelerden talep geldiğinde doları bu oran üzerinden altına çevirmeyi veya altını dolara çevirmeyi taahhüt etti. Bunun sonucunda ABD doları rezerv para, müdahale parası ve değer standardı gibi fonksiyonlara sahip oldu. Ülkeler uluslararası iktisadi işlemlerinde kullanmak üzere altın veya dolar bulundurmaya zorunda idi.

ABD'de yaşanan yüksek işsizlik ve ödemeler dengesi açığı bu sistemin yürütmesinde sorunlar çıkarmaya başladı. 1971'de dolar devalüe edildi ve 1 ons altının değeri 35 dolardan 38 dolara yükseltildi. Böylece dolar da diğer ülke paraları karşısında yaklaşık olarak %9 civarında değer kaybetti. Ayrıca doların altına konvertibilitesi de ortadan kaldırılarak diğer ülkelerin paraları belli aralıklarda dalgalanmaya bırakıldı. Bu yetmeyince 1973 yılında dolar %10 daha devalüe edildi. Bunun üzerine dolardan kaçış başlarken, altın ile Avrupa ve Japonya para birimlerine olan talebin devam etmesi sonucunda 1973 yılında Bretton Woods sistemi tamamen yıkıldı; Japonya ve Avrupa ülkelerinin para birimleri dolar karşısında serbest dalgalanmaya bırakıldı.

Sistemin yıkılması ile beraber birçok ülke serbest döviz kuru uygulamasına geçmiştir. Serbest döviz kurunda paranın değeri, ülkenin parasına olan talep ile arz arasındaki denge ile belirlenir oluşur. Halen sahip olduğunuz dolar ve altın miktarı uluslararası işlemlerinizin ve paranızın istikrarı için büyük önem taşımaktadır. Ancak dolar-altın paritesi sabit değildir. ABD hiçbir şeyi taahhüt etmemektedir. Lakin ABD'nin tamamen kendi ekonomik büyümesi ve istikrarı için aldığı kararlar, örneğin faiz kararı, diğer ülkeleri ve özellikle ekonomik olarak daha hassas olan ülkeleri doğrudan etkilemektedir.

Buna karşı çıkabilir misiniz? Elbette karşı çıkabilirsiniz ama tek başına bir devletin değiştirebileceği bir düzen olmadığı gibi, birden fazla devlet bir

araya gelse bile bunu değiştirebilecek ekonomik ve siyasi g gerekir. Bugün itibariyle ABD'ye karşı bir güvensizlik olduğu artık açıkça ifade edilmektedir. Bunda Çin'in ekonomik olarak ciddi atılımlar yapması, AB lkelerinin mevcut yapıdan olumsuz etkilenmesi ve diğer ülkelerdeki istikrarsızlıklar doğrudan etkilidir. Sistemik dönüşümler kısa dönemde ortaya çıkmaz. Ancak unutmamak gerekir ki "uzun dönemde" ortaya çıkan dönüşümlerin kilometre taşları kısa dönemde adım adım döşenir. Değişimin ayak sesleri yükselmektedir. Ülkemiz açısından önemli olan mesele, ne kadar süreceği çok da kestirilemeyen bu dönüşümde, geçiş sürecinin nasıl ynetileceğidir.

*Yazı15 Mayıs 2018 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Uluslararası Nominal Çıpa ve Doların Geleceği

Paranın çıkış nedeni ödemelerde kolaylık sağlanmasıdır. Basit bir ekonomide mal ve hizmetlerin takası söz konusu olabilir. Ancak iktisadi faaliyetler genişledikçe takas işlemi zorlaşır. Çünkü iki malı karşılıklı takas eden karar alıcılar, hangi mala karşılık diğer maldan ne kadar talep edeceklerini belirlemede zorlanmaya başlarlar. Diğer zorluk da iki tarafın eşanlı olarak takasa konu olan mallara ihtiyaç duyma gereğidir. Nihayetinde iktisadi faaliyetlerde referans alınacak bir araca ihtiyaç duyulması sonucu paraya ihtiyaç duyulmuştur. İngilizcede “nominal anchor” olarak ifade edilen nominal çıpa bu referanstır.

Ekonomik faaliyetler büyüdükçe ve küreselleştikçe uluslararası düzeyde böyle bir araca ihtiyaç duyuldu. Tarihin değişik dönemlerinde farklı araçlar kullanılmış olmakla beraber, günümüzde halen önemini koruyan araç değerli madenler, özellikle altındır. Değerli madenlerin kıtlığı ve taşınma zorluğu itibari parayı ortaya çıkardı ve 1800’lerin sonlarına kadar egemen olan çıpa İngiliz sterlini idi. Neden İngiliz sterlin’i? En önemli nedeni ekonomik güçtür kuşkusuz. Ekonomik güç de her zaman nedeni ve sonucu itibariyle savunma gücü ile beraber büyür.

1900’lerin başından itibaren İngiltere ve Sterlin’in yerini ABD ve dolar almaya başladı. İkinci Dünya Savaşı henüz sona ermemişken, 44 ülkeden delegelerin katıldığı bir konferans ile başlayan Bretton Woods sistemi esasen doları altına sabitleyen bir nominal çıpa tanımladı. Diğer ülke paraları da dolara endekslenenecekti. Uluslararası ödemelerde referans olarak alınacak olan bu çıpa ile beraber ülkelerin karşılaşabileceği muhtemel sorunların çözümü için de Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası kuruldu. Bütün bu girişimler, sadece ülke düzeyinde değil küresel düzeyde de bir otoritenin ekonomiyi düzenleme gereğine işaret eder.

İçerisinden geçtiğimiz dönemde uluslararası para sistemi yeniden sorgulanmaya başladı. Bretton Woods sistemi çökmüş olsa da halen nominal çıpa olarak dolar kullanılmaktadır. Çünkü uluslararası para sistemi hadi deyince kurulan ve o şekilde de yıkılan bir yapı değildir. Aynen Sterling’de olduğu gibi Dolar da tedrici olarak önemini kaybedebilir. Ancak an itibariyle dolar sisteminin çöküşü kaos demektir. Çünkü uluslararası düzeyde, ticarete ve finansmanda kullanılan çıpa budur. Kerhen de olsa her ülke bu ortak referansı kabul etmekte ve kullanılmaktadır.

Peki, bu sistem böyle devam eder mi? Etmeyeceği kesin. Birinci neden, dünya ekonomisinin çok büyümüş olmasıdır. Bir tek ülkenin kendi milli parasıyla bu devasa büyüklüğü kontrol etme şansı yoktur. Çünkü para sadece bir ödeme aracı değildir. Aynı zamanda bir birikim aracıdır. Hele de finansal

araçların bu kadar çeşitlendiği bir yapıda referans alınan para aynı zamanda stratejik bir araçtır. Güçlü bir ekonomisi ve savunma gücü olsa da ABD'nin elindeki en önemli araç dolar'dır kanaatimce. Para basmanın hükümlerini küresel düzeyde bu ülke kullanıyor. Unutmayalım ki Bretton Woods inşa edilirken 44 ülkeden delege katıldı. Yani dünya ekonomisinin ekseriyeti hemfikir olmadığı zaman bir sistem kurulamaz.

Çin, parasını rezerv para olarak düşük oranda da olsa kabul ettirmeyi becerdi. Rusya 2020 yılında dolar cinsinden borçlanmayacağını duyurdu. Altın fonları hızla büyümeye başladı. Her zaman bir alternatif araç olarak var olduysa da bu dönemde daha fazla yöneliş oldu. Bu gelişmeler karşısında ABD bir yandan ticaret savaşı başlatırken, diğer yandan bazı ülkelere farklı nedenlerle ambargo uyguluyor. Siyaseten haklı olup olmadığı bir yana, ticaret baskıları dolar ile yapılan işlemleri azaltırken, ambargo ile karşılaşan ülkeler iktisadi işlemlerini yapabilmek için alternatif yollara yöneliyorlar. Bu alternatifler bazen "meşru", bazen ambargonun delinmesi biçiminde olabiliyor. Yani mevcut sistemi sürdürmekte zorlanan ABD iktisadi ve siyasi baskılara başvururken sistem daha da fazla zarar görüyor.

Bunun sonucu ne olur? Kesin olanı şu ki uluslararası ödeme sistemi yeniden yapılandırılacak. Süreç ile ilgili iki ihtimal var. Eğer bu didişmede uzun süre dayanabilen ABD olur ve rakipleri pes ederse sistem yeniden yapılandırılır ve ABD daha avantajlı çıkar. Yok, eğer diğer ülkeler aralarında geçici çözümler bulur ve ABD'yi karşılımlarına alırlarsa yeniden yapılandırmada ABD daha dezavantajlı duruma düşebilir.

Hangisi olur dersiniz? Öyle görünüyor ki Asya havzasında küçümsenmeyecek bir iktisadi yükseliş var ve mevcut sistemin önemli bir aktörü olan Avrupa havzası bunun fazlasıyla farkında. Coğrafi yakınlık ve enerji kaynaklarının kullanımına ilişkin planlar Avrupa ve Asya havzalarını birbirine yakın tutuyor. Bu yüzden ABD'nin daha uzlaşmacı tavır takınması ve eski alışkanlıklarla hareket etmemesi hem kendisi, hem de küresel yeniden yapılanma için hayırlı olur.

Aksi halde? Mevcut yapı sürdürülebilir olmadığına göre çatışmanın şiddeti artar ve sadece iktisadi değil, siyasi ve insani tahripleri de daha fazla olur.

*Yazı 16 Eylül 2019 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

ABD'den Çelişkili Mesajlar

Küresel salgın bitmiş olmamakla beraber, ülkeler salgın sonrası için yapılacakları düşünmeye çoktan başladılar. Her ülkenin kendi ulusal politikaları elbette önemli ama ABD ekonomi yönetiminin alacağı kararları tüm dünyayı ilgilendiriyor. Bugünlerde ABD yönetimi ÇHC'ye yönelik yaptırımlara yönelirken, Fed de varlık alımı ve faiz konusunda sıkı çalışıyor. Yaptırım kararları ABD'nin yapısal sorunları ile ilgili. Zira en büyük ticari rakip olan ÇHC'yi normal ekonomik operasyonlarla dengeleyemiyor. Son NATO toplantısında da yeni rakibe açıkça işaret edildi. Oradaki didişme devam edecek gibi görünüyor.

Biz de dahil bütün ekonomileri az çok ilgilendiren para otoritesi Fed'e gelince, bir gün ara ile birbirinin tam tersi iki mesaj geldi. Pazartesi günü bir açıklama yapan Richmond Fed Başkanı T. Barkin, varlık alımlarının azaltılması için işgücü piyasasındaki toparlamanın henüz yeterli olmadığını söyledi. ABD'de Enflasyon oldukça yüksek ve tarihin en yüksek düzeylerinde. %5 ABD için uzun süre katlanılamayacak bir oran. Ancak Fed kararlarında bir başka ayak daha var ki o da istihdam. Enflasyonu düşüreyim darken işsizlik artarsa bu da başka bir baskı olur ekonomi üzerinde. Yüksek işsizliğe de uzun süre katlanılamaz.

St. Louis Fed Başkanı J. Bullard ise bir gün sonra tersi bir açıklama yaptı. Bullard'a göre salgın döneminde verilen parasal desteklerin geri çekilme zamanı geldi. Dikkat çektiği asıl konu da konut balonu ile ilgili. Varlık alımının 40 milyar dolarlık kısmının mortgage'a dayalı tahvillerin alımında kullanıldığını belirten Bullard, yeni bir konut balonunu başlatmamak gerektiğini söyledi ve 2008 krizi ile sonuçlanan konut balonuna dikkat çekti.

ABD'de merkez bankası esasen iki şekilde piyasaları destekliyor. Bunlardan birisi varlık alımı, diğeri de düşük faizler. Varlık alımı ile elinde tahvil bulunduran kesimlerden bu tahvilleri alarak para veriyor. Bunu yapmadığı takdirde likit ihtiyacı olan kesimler yoğun satışa geçerse tahvillerin fiyatı düşecek ve piyasa faizleri yükselecek. Yani merkez bankası politika faizini yükseltmese de piyasa faizi yükselecek. Bir de bu varlıkların temsil ettiği reel varlıkların değeri düşecek. Mesela konut fiyatları. Düşmesi gereken fiyatların düşmesine izin verilmediği takdirde de balon oluşur, şişer ve gereği yapılmadığı takdirde patlar. 2008'de olduğu gibi. Dikkat çekilen konu bu.

Faiz meselesine gelince ABD'de politika faizi hala %0,25'de. Yani dolar çok ucuz. Kredi almak isteyenler çok düşük bir faiz maliyetine katlanıyorlar. Neden böyle? Çünkü küresel salgın ekonomiyi kötü etkiledi. Ekonomik faaliyetler ciddi şekilde zayıfladı. Ucuz para ile birey ve kurumlar kredi alıp harcama yapınlar diye. Geçen yılın dramatik küçülmesine bakınca etkili ol-

madığı düşünülebilir ama eğer bu destek verilmeseydi ciddi bir çöküş ortaya çıkabilirdi. Yani ekonomi çöküşten daralmaya çekildi bir anlamda.

Fed politikalarının bizim gibi orta halli ekonomiler için de önemi kur ile ilgili. Şimdiki gibi gevşek politika kurun düşük seyretmesini sağlayarak maliyetleri düşürmesi beklenir. Ancak yaşanan küresel salgın nedeniyle tersi oldu ve emtia piyasasındaki spekülasyon davranışları nedeniyle üretim maliyetleri ciddi arttı ve ekonomileri olumsuz etkiledi. Dolar kuru düşük kalsa bile bu maliyetler ekonomileri ciddi ölçüde zorluyor.

Varlık alımlarının azaltılması veya faizlerin yükseltilmesi bu trendin tersine dönmesi, yani doların diğer paralar karşısında değer kazanması demektir. ABD bunu ister mi? Bu dış ticaret açığı ile isteyeceğini hiç sanmam. Çünkü parasının değer kazanması ithalatının artması, ihracatının azalması demek. Bu da dış açığın daha da artması demek.

Yukarıda sözünü ettiğimiz açıklamalara dönersek, elbette bir kişinin kararı ile olmuyor. Fed bir sistemdir ve para politikası kararlarının esas sorumlusu olan Güvernörler Kurulu ve 12 bölgesel Fed bankalarından (Boston, New York, Atlanta, Philadelphia, Cleveland, Richmond, Chicago, St. Louis, Minneapolis, Dallas, Kansas City, San Francisco) oluşur. Bölgesel bankaların da ekonomi yönetiminde ciddi etkileri vardır. Paranın dağıtımını ve bankacılık sisteminin çalışması dahil. Bu yüzden açıklama yapanlar sıradan kişiler değil. Gelen mesajlar piyasaların kafasını karıştırıyor. Belki de bilinçli yapıyor. İki ihtimal birbirini dengelesin diye.

Fed'in işi de hiç kolay değil ama parasal kararları üzerinde bir kısıt olmadığı için şimdilik eli rahat.

*Yazı 13 Temmuz 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Dolar mı Deli Gömleği mi?

İçerisinden geçtiğimiz dönemde ekonomilerdeki en önemli sorun reel sektör ile finans sektörü arasındaki ayrışmadır. Finansı çok iyi bilmek sorunun özünü görmeye yetmiyor. Ekonomilere bir dolar gömleği giydirildi ki deli gömleğinden daha az kalır yanı yok.

Basit bir gösterge olarak ABD Merkez Bankası FED'in bilanço büyüklüğüne bakalım. 2008 krizinin hemen öncesinde 1 trilyon dolardan daha küçük. Şu an 8 trilyon doların üzerinde. 13 yılda sekiz kattan daha fazla artmış. Aynı dönemde dünya üretimi 64 trilyon dolardan 84 trilyon dolara çıkmış. Yani üretim %30 civarı artarken dolar %800 artmış.

Doların bir karşılığı var mı peki? Elbette yok. İhracatçı ülkelerin üretimi dışında bir karşılığı var denemez. Zira 1970'lerde ABD altına bağlı dolar basımından vazgeçti. Bunu nasıl anlamalı?

İki şekilde anlamaya çalışabiliriz. Birincisi konvansiyonel bakış. Bir dünya sistemi var. Rezerv para tanımı içerisinde büyük ekonomilerin para birimleri olsa da ve dolar bu rezerv para içerisinde sadece bir para birimi olsa da fiilen her şeyi dolarla ölçeriz. Geçen yüzyılın ekonomik hegemonyası ABD'nin elinde idi ve doğal olarak refereans para dolar oldu. Nasıl önceki yüzyıl İngiltere hegemonyası ve parası sterlin olduysa.

Lakin sorun başka ve bu sorun dolayısıyla konvansiyonel bakışa alternatif bir bakış açısı gerekiyor. ABD doları bir güç olarak kullanarak bundan yüksek bir "rant" sağlıyor. Sıkıştıkça dolar basıyor. Örneğin her bir birim üretime karşılık piyasada 2008 yılında 1,5 cent varken, 2020 yılında 9,5 cent var. Yani ABD kuruşu. Yani ciddi bir dolarizasyon var. Bunun sonucunda 1,5 cent olan bir malın fiyatı 9,5 cent olması beklenir. Yani fiyatlar yaklaşık 6 kat artmalı.

Sadece bu da değil. Finansal sermaye ağırlıklı olarak ABD mülkiyetinde ve az sayıda kişi ve kuruluşun kontrolünde. Büyük ölçüde spekülasyon. Yani yapılması gereken ne varsa ona göre davranıyor. En belirgin örneği, küresel salgın döneminde sanayi girdisi olarak kullanılan emtiyaya saldırması gibi. FED bilançosundaki büyüme oranı ile girdilerin fiyatındaki artış oranı aşağı yukarı benzer oldu.

Ne var bunda denilebilir ama burada esaslı bir mesele var. Dolar cinsinden artan fiyatlar diğer bütün ülkeler için maliyet artışı anlamına geliyor. Hem de dolar cinsinden. Bugün küresel düzeyde yaşanan maliyet enflasyonunu tam da bu. Yani doları dünya parası olarak düşünürsek, düşük faiz ve varlık alımı, yani dolar miktarının arttırılması enflasyonu körükledi.

Körükledi de ABD bunun dışında mı kaldı. Elbette hayır. Tarihi zirveleri yaşıyor ABD de. %10'a yakın bir üretici fiyat artışı ABD için olağanüstüdür. Avrupa'da bu %16. Bizde %50'ye yakın.

Buradan çıkarılacak basit bazı sonuçlar var. ABD dolar silahı ile maliyetleri başkasına yüklüyor. Hep böyle yaptı ve hala yapıyor. Ayrıca neden yapmasın ki? Böyle bir gücü ve aracı varsa sonuna kadar kullanacaktır.

Diğer yandan ABD diyoruz ama bu ülke de kendi içerisinde homojen bir yapı değil. Devlet politikası üzerinde etkili olan belirli kesimler var. Buna FED dahildir. Orada da geniş kitleler zarar görüyor. Bu yüzden de Biden iktidara geleli mütemediyen gelir transferini tekrarlıyor. Zenginlere seslenerek "çok kazandınız, birazını vergi olarak verin de kitlelere dağıtalım" diyor. Paket üzerine paket hazırlanıyor.

Küresel ekonomiye giydirilen dolar gömleği bizim türümüzden ülkeler için tam bir deli gömleğine dönüşüyor. Dolarizasyon ABD vatandaşını bir defa yakarken bizi iki defa yakıyor. Çünkü ABD kazancı bütün toplum kesimlerine simetrik yansımaya da bir ölçüde telafi edilebiliyor. Bizim bu şansımız da yok. Çünkü o parayı biz basmıyoruz. Biz de kendi paramızı basıyoruz elbette ama sadece yurtiçi piyasaları işletebiliyoruz bununla. Ancak kısmen.

Zira dünya ticaretini dolar ile yapıyoruz. Girdiyi dolar ile satın alıyoruz. İhracatçımız da elbette malını dolar ile satıyor. Lakin bu meseleyi çözmüyor. Özellikle emek-yoğun sektörlerde maliyetin bir kısmı Türk lirası ve o da ağırlıklı olarak ücretler. Yani ihracatçı bir ölçüde mevcut durumu sürdürürken üretimde çalışan kesim bundan ciddi zarar görüyor. İşte asgari ücret artışı tartışması da buradan çıkıyor. Ücretler artacak, bu şüphesiz. Ancak önümüzdeki dönem ücret-enflasyon sarmalı riski de var.

Bununla da bitmiyor. Dolar cinsinden bile olsa aşırı dalgalanmalar karar alıcıların sınırlarını bozuyor. Yarın ne olacak korkusu ile girdi tedarikçisi satış yapmak istemiyor. Çünkü bugün sattığı malı yarın kaçtan alacağını tahmin edemiyor. Demem o ki dövizin mutlak rakam olarak düzeyinden ziyade tahmin edilebilmesi önemli. Aşırı oynaklık reel iktisadi faaliyetleri kesintiye uğratar.

Bu deli gömleği küresel ekonomiyi de milli ekonomileri de çok sıkıyor. Böyle devam edemeyeceği kesin. Ancak değişim ve dönüşümün maliyetlerini ve tahribatını tahmin etmek hiç kolay değil. Bu süreci iyi yönetmek gerekiyor.

*Yazı 24 Kasım 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Finans Sisteminin Yeni Kaotik Aktörleri

Finansman olmadan iktisadi faaliyetlerin bu kadar gelişmesi mümkün olmazdı. Kaynakları zaman ve mekan itibariyle dengeleyen finans sistemi, fon arz ve talep edenleri buluşturarak ekonominin kesintisiz işleyişini sağlar. Bunda şüphe yok. Finansal krizler de bu işleyişin bozulmasıdır. Herhangi bir nedenle yeterli kaynak bulunamaması yatırımları ve işletmelerin faaliyetlerini olumsuz etkiler.

Daha somut olarak kastettiğimiz mesele, bankalar gibi finansal araçlar veya menkul kıymet piyasaları gibi doğrudan finansman mekanizmaları ile fon arz edenler ve talep edenlerin buluşmasıdır. Kaynağa ihtiyacı olanlar bankalardan kredi alarak veya sermaye piyasalarından borçlanarak faaliyetlerini sürdürürken, tasarruf sahipleri mevduat hesapları açarak veya menkul kıymet satın alarak kazanç elde eder. Bu kazançlar faiz geliri olabileceği gibi şirketlere ortak olarak kâr payı da elde edebilirler.

Sağlıklı bir işleyişte sorun beklenmemekle beraber gerçek dünyada böyle olmuyor. Bu işleyişte bazı türev araçlar da kullanılıyor. Sözü ettiğimiz menkul kıymetlerin bizatihi kendileri değil, bu araçlar üzerinden yapılan işlemlerden söz ediyoruz. Yani menkul kıymet, döviz, değerli maden gibi herhangi bir varlığın sahipliği el değiştirmeden bu varlığa dayanan hak ve yükümlülüklerin ticareti yapılabiliyor. Elinizdeki bir faiz sözleşmesinin bile.

ABD'den başlayan 2008 yılındaki küresel kriz bu araçlardan kaynaklandı. Konut satın alan ABD vatandaşlarının serveti, bu konutların piyasadaki karşılığı olan menkul kıymetlerin fiyatı artınca, artmış gibi görüldü. Bu artış teminat alarak bol kredi veren finansal araçlar, tahsilatta sıkıntı yaşamaya başlayınca konutlara el koymaya başladı. Derken menkul kıymet üzerinden artmış olan fiyatlar düşmeye başladı ve sistem kriz geçirdi. Bütün dünya bundan etkilendi. Liberal piyasadan taviz vermeyen ABD ve İngiltere başta olmak üzere özel bankaların kamulaştırmasına kadar iş gitti.

Normalde finans sektörünün de bazı kuralları vardır. En belirgin olanları bankalardır. Bunun dışında yatırım fonları da bir hayli açık kurallarla düzenlenmişlerdir. Bir de daha likit ve riskli varlıklarla daha karmaşık işlemler yapan hedge fonlar vardır ki bunlar diğerleri kadar kurallı değildi. Ancak 2008 krizi sonrasında bir ölçüde kurala bağlandılar.

Bugün itibariyle 3 trilyon dolardan fazla kaynağı kontrol eden bu fonların risk yönetimindeki katkısı yanında ciddi kırılmalığa da neden oldukları konuşulurken karşımıza beteri çıktı: Aile Yatırım Ofisleri. Son yıllarda sayıları hızla arttı ve an itibariyle hedge fonların yaklaşık iki katı kadar kaynağı yönetmektedirler.

Hedge fonlar denetim altındayken, zengin birey ve ailelerin varlıklarını yöneten aile yatırım fonları herhangi bir denetime tabi değiller. 2008 krizi sonrasında denetimleri gündeme geldiyse de yapılan lobicilik faaliyetleri ile püskürtüldü. Halen denetim dışı ve kuralsız faaliyet gösteriyorlar. Aynen hedge fonlar gibi kaldıraçlı işlemler yapan bu ofisler denetim dışı olduklarından finansal sistemin istikrarı açısından ciddi risk oluşturuyorlar.

Geçen ay iflas eden ve Goldman Sachs ve Morgan Stanley'in de aralarında bulunduğu kuruluşların milyarlarca dolar zarar etmesine neden olan aile yatırım ofisi Archegos Capital ile bu ofisler yeniden gündeme geldi. Aslında yapılan şey çok basitti. Kaldıraçlı işlem yapmıştı. Yani elinde bulunan paradan çok daha yüklü miktarda menkul kıymet almıştı. Bu varlıkların fiyatı artsa satıp yüklü bir kazanç sağlayacaktı. Başkasının parasıyla kendi ortakları zengin ailelere kur yapacaktı. Ama olmadı.

Aldığı menkul kıymetlerin karşılığında taahhüt ettiği teminatın tamamlanması istendi. Karşılalayamayınca elindeki varlıklardan 20 milyar dolarlık satış gerçekleştirdi. Bunun sonucunda bazı şirketlerde sert geri çekilmeler oldu. Büyük şirketler ciddi zarara girdi ve birçok finans kurumu bundan olumsuz etkilendi. Nedeni çok basit. Ciddi bir denetime tabi olmayan bir aile yatırım ofisinin türev araçlarla işlem yapması.

Bu ofislerin sayısı son birkaç yılda iki katına çıkmış ve sadece ABD'de yedi bin civarında. Altı trilyon civarındaki bir parayı yönetiyorlar.

Finans piyasalarının ileri gelenleri şaşırılmışlar. Bu kadar sık şaşkınlığa uğramak pek hayra alamet değil. 2008 yılında her şey yolunda giderken nasıl oldu da mortgage krizi patladı diye şaşırıldılar. Sosyal medyadan organize olup piyasaları altüst eden küçük yatırımcıların hareketine şaşırıldılar. Şimdi aile yatırım ofislerine şaşırıyorlar.

Finans sistemi önemlidir ve istikrarı için kuralları ve denetimi şarttır. Birkaç zengin ailenin lobiciliğine kurban verilemez. Ama eğer bu aileler zaten bütün bir sistemi kontrol ediyor da bu yüzden kamu otoriteleri bir şey yapamıyorsa o başka.

*Yazı 28 Mayıs 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Kur Manipülasyonu mu?

Bir süredir küresel ekonomi ticaret savaşlarıyla boğuşuyor. ABD'nin Çin karşısında verdiği ticaret açığı, gümrük vergilerindeki artış, fikri mülkiyet haklarının ihlali suçlaması vs. Müzakerelerden olumlu sonuç çıkacak derken ABD Başkanı Donald Trump bir tweet attı: "Çin, parasını neredeyse tarihi düşük seviyeye indirdi. Buna 'kur manipülasyonu' denir".

Ticaret savaşlarının sanıldığından daha derinlikli olduğunu ve kolay sonuçlanmayacağını sıklıkla söylemiştim. Gümrük duvarları, korumacılık, karşılıklı restleşmeler derken, şimdi daha ağır bir suçlama yapılıyor Çin yönetimine. Peki nedir bu kur manipülasyonu?

Kur manipülasyonu, herhangi bir ülkenin piyasa kurallarını çiğneyerek döviz kurunu olması gerekenden farklı bir düzeye çekmesidir. Piyasa kuralları içerisinde ekonomi yönetimleri kura müdahale edebilir elbette. Hatta sabit kur bile uygulayabilir. Bu uygulamaları piyasa kendi içerisinde maliyetlendirir. Örneğin kur sabitlendiğinde, ülkede enflasyon yüksekse, milli para değerlenir, ithalat artar ve ihracat azalır. Ülkenin dış açığı artar.

Bu tür uygulamalar genellikle ithalattan kaynaklı fiyat artışlarını baskılamak ve öngörülebilir döviz kuru ile karar alıcıların rahat hareket etmesini sağlamak için yapılır. Bizde 2000 yılında yapıldığı gibi. Enflasyon bekleyişlerini kırmak için bir ölçüde yararlı olmakla beraber, ekonominin yapısalları bunu destekleyecek güçte değilse bir noktada patlar.

Kur manipülasyonu ise farklı. Bir anlamda piyasaya piyasa kuralları çiğnenerek müdahale edilmesidir. Daha açık olarak söylemek gerekirse "piyasa dolandırıcılığı" demektir. Karar alıcıları yanıltmak amacıyla yanlış bilgilendirme yapmak veya piyasayı yanıltma kastı ile sahte işlem yapmak olarak da düşünebiliriz.

Manipülasyon kavramı birçok ülkenin yasalarında suç olarak nitelendirilir. Bizde de Sermaye Piyasası Kurulunun konuya ilişkin düzenlemeleri mevcuttur. Özellikle borsa işlemlerinin sağlıklı yapılması ve hisse senedi sahiplerinin korunması amacıyla bu tür düzenlemeler gündeme gelir.

ABD ise rezerv paranın sahibi olarak bu düzenlemeyi doğal olarak uluslararası düzeyde yapmış ve 1988 yılında çıkarılan yasa çerçevesinde bir ülkenin kur manipülatörü olarak tanımlanmasını üç ölçüte bağlamıştır. Bunlardan ikisi geneldir: ABD'ye karşı ciddi ticaret fazlası vermesi ve cari fazlanın ülke gayri safi yurtiçi hasılasının yüzde 2'sinden fazla olması. Bu ölçütler kendi başına yeterli değildir. Bir ülke ekonomik performansı ile pekâlâ bu başarıyı sağlayabilir. Dolayısıyla bir üçüncü ölçüt gerekir: Tek taraflı ve kalıcı kur müdahalesine ilişkin kanıtlar bulunması. İşte Başkan Trump, bu üçüncüyü kastederek bu mesajı attı.

Bill Clinton döneminde, 25 yıl önce ABD yönetimi bu yasaya dayanarak Çin yönetimini kur manipülatörü olarak ilan etmişti. O günden bugüne başka bir ülkeye bu suçlama yapılmadı. Zaman zaman Çin yönetiminin bilinçli müdahalelerle Yuan'ı düşük tuttuğu konuşuldu. Ancak bu defa yapılan ciddi bir suçlama ve yaptırıma kapı aralar. Manipülatör olarak ilan edilen ülkeye yoğun IMF kontrolü getirilebileceği gibi, yurtdışı özel sermaye yatırım şirketlerine erişim yasağından ABD kamu tedarik zincirinin dışında bırakılmasına kadar birçok yaptırım gündeme gelebilir.

Çin merkez bankası bu suçlamaya sert tepki gösterdi ve bunun uluslararası kuralların ihlali olarak niteledi. Kur hareketlerinin tamamen piyasa koşullarında ve karar alıcıların tercihleri ile şekillendiğini savunan Çin yönetimi, bir anlamda ABD yönetimini tersinden suçlamış olmaktadır. ABD yönetimi bunu yaparak ekonomik olarak başa çıkamadığı Çin ile bu şekilde savaşmayı seçmektedir.

Çin yönetiminin kur manipülasyonu yapıp yapmadığı ancak somut kanıtlarla ortaya konulabilir. ABD'nin açık vermesi veya bu açığın millî gelirin belirli bir oranını aşması ikna edici olmayacaktır. Somut deliller ortaya konulmadan bu tartışma ticaret savaşlarının sadece kaba bir boyutu olarak tartışılmaya devam edecektir.

Bu arada ABD bunu sadece Çin'e yapmıyor. Mayıs ayından bu yana en büyük 12 ticaret ortağı yanında kendileriyle 40 milyar doların üzerinde ticaret hacmine ulaşan bütün ülkeleri izlemeye aldı. Daha önce izlenen Çin, Almanya, Japonya ve Güney Kore'ye, İrlanda, İtalya, Malezya, Singapur ve Vietnam da eklendi.

Ülkelerin kendi ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla ülkeleri izlemeleri, ticari işlemleri ve para piyasalarını yakından takip etmeleri elbette doğaldır. Ulusal düzeyde nasıl haksız rekabet veya manipülasyona karşı çıkılıyorsa, uluslararası düzeyde de bu yapılır. Ancak Trump yönetimi bir süredir ticaret tartışmalarını ve uluslararası iktisadi ilişkileri öyle bir tarzda gündeme getiriyor ki, "acaba müflis bezirgân eski defterleri mi karıştırıyor?" sorusu kaçınılmaz hale geliyor. Ülke kapsamı ve eleştiri dozu arttıkça sadece ABD değil, bütün bir küresel iktisadi sistemin zarar görmesi kaçınılmaz hale gelecektir.

*Yazı 8 Ağustos 2019 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

IMF'den 2013 Uyarısı: Ne Olmuştur?

Uluslararası Para Fonu (IMF) ABD Merkez Bankası Fed'in beklentilerin dışında bir sıkılaştırma kararının gelişen ülke piyasalarında 2013 yılındakine benzer bir tablo yaratabileceği uyarısında bulundu. Böyle bir karar borçlanma maliyetlerinde artışa yol açarak gelişen piyasalarda para çıkışlarına neden olacak. Peki 2013 yılında ne olmuştu?

2008 krizi sonrasında ortaya çıkan durgunluk nedeniyle Fed yüksek miktarda tahvil ve diğer varlıkları satın alarak piyasaya para vermişti. Aynen şimdi olduğu gibi. O dönem Fed bilançosu 1 trilyondan 3 trilyona çıkmıştı. Yani piyasaya yaklaşık 2 trilyon dolar verilmişti. Piyasalarda istikrarı sağlayarak ekonomik büyümeyi arttırmak için yapılmıştı. Finansal piyasaların istikrarı krediyi genişleterek tüketici ve yatırımcıların harcama yapmasını sağlayacaktı.

Monetarist yaklaşıma göre bu tür bir politika ancak kısa vadeli dalgayı önlemek için yapılabilir. Zira aşırı likidite artışı paranın değer kaybına neden olarak hiperenflasyona götürebilir. Bu yüzden kısa dönemdeki denge-sizliği ortadan kaldırmak amacıyla piyasaya verilen para tedrici olarak geri alınmalıdır. Bu geri çekilme sürpriz bir şekilde olursa veya hızlıca olacağına dair bir beklenti oluşursa piyasaların yeniden istikrarsızlaşacağına dair kaygılar başlar.

2013 yılında, dönemin Fed başkanı Bernanke tahvil alımlarının azaltılacağı yönünde bir açıklama yaptı. Bu açıklama düşük faiz ve bol paradan azami derecede yararlanan yatırımcılarda şok etkisi yapmıştı. Tahvil talebinin düşmesi ile fiyatları düşeceğinden tahvile para yatırmış olan tasarruf sahipleri kayba uğrama riski ile karşı karşıya kalacaktı. Dolayısıyla henüz yapılmamış olsa da yapılacağına söylenmesi etki yaratmıştı bile.

Ucuz para hisse senedi piyasalarına da yöneldiğinden, sermaye kazançları oldukça yüksek düzeylerde idi. Parasal daralma buradan da bir çöküş getirebilirdi. Beklenen çöküş olmadı; çünkü Fed alımı azaltmak yerine 2015 yılına kadar 1,5 trilyon dolarlık alım daha yapmıştı.

Bu hareketlerin bizim gibi ekonomileri ilgilendiren tarafı da var. ABD'de getiriler artarken para yuvaya döner. Ancak getiriler azalınca para daha yüksek getiri sağlayabilecek ekonomilere yönelir.

Küresel salgının etkili olduğu 2020 yılının ilk çeyreğinde ülkemizden 10 milyar dolara yakın sermaye çıkışı oldu. 2013 yılında düzeyi daha düşük olmakla beraber bu rakama yakın bir çıkış olmuştu. Bize benzer gelişmekte olan Brezilya gibi ülkelerde rakamlar değişmekle beraber eğilim aynı yöndedir.

Açıkçası şimdiden tahmin yapmak zor olmakla beraber, başka bir olağanüstülük olmadığı takdirde olacak şey belli. ABD enflasyonunda hareketlenme var ve faizler yükseliyor. Bunun sonunda Fed'in de bir faiz artışı gelecek. Sadece ne zaman geleceğini bilemeyiz. Bu yılın sonunda mı, seneye mi kalır? Başlangıçta 2022'ye kadar beklemeyin deniliyordu. Şu an bu yılın sonu bile ihtimal dahiline girdi. Çünkü gösterge faiz %1,7'yi aşmışken, politika faizi hala %0,25.

Zamanında ABD hükümetine danışmanlık da yapan iktisatçı Roubini'ye göre ABD Hazine tahvil faizindeki yükseliş piyasaları karıştırabilir ve birçok hedge fon ya da özel varlık yönetim şirketi çöküşe sürüklenebilir. Aynen 2013 yılında olduğu gibi düşük faiz oranları ve mali teşvikler gelişmiş ülkelerde yatırımcıların aşırı risk almasına neden oldu ve varlık fiyatları aşırı şişti.

Roubini fiyatlamların 1929 ve 2000'lerdeki seviyelere ulaştığını ve aşırı borçlanma ile şişen varlık fiyatlarının patlayacağını söylüyor. Ayrıca güçlenen doların orta vadede ABD ekonomisindeki çifte açığın artmasıyla zayıflayacak. Çünkü daralan ekonomiyi desteklemek için açık veren bütçe yanında doların değerlendirilmesi dış ticaret dengesini de olumsuz etkileyecek. Buna bir de yaptırımlar nedeniyle Rusya, Çin, Kuzey Kore gibi ülkelerin dolardan uzaklaşması eklenirse sonucun daha da olumsuz olacağını söylüyor Roubini.

ABD'yi ilgilendiren gelişmekte olan ülkeler değil elbette. Öncelikle kendi ekonomileri. Bu noktada gelişmekte olan ülke ekonomilerinin yönetimi ve özellikle merkez bankalarının işi daha zor. Çünkü sadece kendi ülkelerindeki göstergelerle karar vermiyorlar. Önce bir Fed'in ne yapacağını görmek zorundalar.

*Yazı 6 Nisan 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Xi Onayladı, Soros Patladı

Çin Halk Cumhuriyeti'nde tekelleşmeden hava kirliliği ile mücadele-ye kadar birçok alanı kapsayan önlem paketi hazırlandı ve Devlet Başkanı Xi tarafından onaylandı. Paket ile asıl amaçlanan halkın yaşam kalitesinin arttırılması. Bir süredir konuşulan reformların çok daha kapsamlı olacağı bekleniyor. Şimdilik gelir politikaları, tekelleşme karşıtı ve çevre kirliliğini azaltmaya yönelik önlemler çokça konuşulur oldu.

Bir süredir bazı uygulamalar gündemdeydi zaten. Alibaba'nın da ara-larında bulunduğu teknoloji devlerine geçen yıl yüz milyar dolarları bulan cezaların kesilmişti. Ülkenin en büyük gıda dağıtım platformu Meituan'ın tekelcilikten ceza alabileceği konuşuluyor.

Piyasa ekonomilerinde de uygulaması bulunan kira gelirlerinin sınırlandırılması da gündemde. Kira artışlarının %5'i geçmemesi için çalışma yapı-lırken, düzenleyici kuruluşlar arsa ve ev fiyatlarını kontrol altına alabilmek için hazırlık yapıyor. Kentsel dönüşüm ile beraber kamu hizmetleri ve alt-yapının geliştirilmesi planlanırken, bu gelişmelerin ev fiyatlarında hızlı yük-selişlere neden olmaması için çalışılıyor. Kent nüfusu hızla artarken, gayrimenkul fiyatlarının ciddi sorun olabilme ihtimaline karşılık Çin Devleti bu hareketliliğe karşı hazırlıklı olmak istiyor. Çünkü konut sektörü önemli ve 2008 küresel krizine neden olan ABD krizi de buradan patlamıştı.

Detayları adım adım geliyor ancak kabaca neler olabileceği açık. Zenginleşmenin sınırları belli olacak. Servet ve sermayenin birilerinin elinde birik-mesine izin verilmeyecek. Hava kirliliği gibi halkın yaşam kalitesini olum-suz etkileyen sorunların üzerine gidilecek. ÇHC başkanı Xi'ye göre sosyalist piyasa ekonomik sistemini iyileştirmek için bu düzenlemelerin uygulamaya geçmesi vazgeçilmezdir.

Sözkonusu gelişmelere yönelik en endişeli bakış ABD'den geliyor. Nitekim finansal piyasaların yakından tanıdığı George Soros Financial Times'ta yayınlanan makalesinde Xi'yi piyasa ekonomisini anlamamakla suçladı. So-ros'a göre ÇHC Başkanı Xi ekonomik gerçeklikle çatışıyor. Özel sektör giri-şimcilerine yönelik yasaklar ve kısıtlayıcı önlemler ekonomi üzerinde yük oluşturuyor. Çin'in şirketlerine yönelik güvensizlik yüzünden küresel piya-salar zarar görüyor. Ayrıca kendi ülkesinin önemler alması ve ABD Kongre-si'nin varlık yönetimi şirketlerini sadece yönetim yapısı şeffaf olan şirketlere yatırım yapmaya yönlendirecek bir yasa yapması gerektiğini söyledi.

Görüldüğü gibi aslında büyük ölçüde sermaye kesiminin sesi olarak gö-rülebilecek Soros'un da önerisi devletin düzenlemeler yapması. Hem de ken-di ülkesindeki varlık yönetim şirketlerinin kararlarına yönelik bir müdahale anlamına gelecek öneriler. Zira dünyanın en büyük varlık yönetim şirketleri

Blackrock ve MSCI, ABD'li yatırımcılara ait yüz milyarlarca doları kurumsal yönetimi temel standartlara uygun olmayan Çinli şirketlere yönlendirmişti. Bu da nihayetinde bir serbest piyasa davranışı. Ancak bu tür davranışların hem de yasal yönlendirmelerle önlenmesi isteniyor. Daha önce sosyal medyada örgütlenip büyük sermayeyi zora sokan küçük yatırımcılara yönelik önlem talebi gibi.

Xi'nin sosyalist piyasa yaklaşımı muhtemelen sosyal piyasa ekonomisinden daha katı olacak. Sosyal piyasa ekonomisi ikinci dünya savaşı sonrasında Almanya'nın ekonomi alanında yaptığı düzenlemelere verilen isimdir. Buna göre serbest piyasaya dayalı kapitalist sistem reddedilmiyor, ancak emek kesimine güçlü bir koruma sağlanması, sendikaların güçlenmesi ve cömert bir refah devleti öngörülüyordu. Çıkış noktası serbest piyasa ekonomisinin reddi değil, tersine sosyal tarafının güçlendirilerek daha iyi işleyişinin sağlanması idi. Özünde Çin'in yaklaşımı da serbest piyasayı reddetmiyor, lakin sıkı bir kontrol öngörüyor. Bunu da toplumun ortak refah anlayışına dayandırıyor.

Diğer taraftan tekelleşme karşıtı politikalar yeni bir konu değil. Hatta çıkış noktası ABD'dir. Piyasa ekonomisinin sağlıklı işleyebilmesi ve sermayenin büyüyerek piyasa gücünü istismar etmemesi için 1890 yılında Sherman Antitrust yasası çıkarılmıştı. Bu yasa, 1900'lerin başında ABD sanayi sektörünü büyük ölçüde kontrol eden JP Morgan ve J.D.Rockefeller'in tekelleşmesini engellemek için kullanılmaya çalışılmıştı. Birleşmeleri caydıran bu yasal düzenleme, 1970'lerde IBM ve 1980'lerde ülkedeki telekom hizmetlerini elinde bulunduran AT&T'ye karşı da kullanılmıştı. Çerçevesi ve uygulaması bir ölçüde farklı olsa da Avrupa'da da benzer düzenlemeler ve uygulamaları görebiliriz. Bütün mesele adil bir rekabet ortamı oluşturulması ve tekellerin tüketiciyi istismar edememesi.

ÇHC'deki uygulamalar nereye kadar uzanır göreceğiz. Ancak uluslararası sermayenin, özellikle de finansal sermayenin bundan rahatsız olduğunda şüphe yok. Bu rahatsızlığın nedeni, Çin'in başarılı olarak ABD'deki sisteme alternatif olabilme ihtimali mi, yoksa başarı şansı verilmese de kısa ve orta dönemde mevcut küresel düzeni tahrip etme kaygısı mı?

Kanaatimce her iki ihtimal de dikkate alınmıyor. ÇHC'nin ve sosyalist piyasa sisteminin önünde henüz uzun bir yol var. Lakin ABD merkezli kapitalist piyasa ekonomisinin sonuçları ortada. Kaygılı olmak için yeterince neden var diye düşünüyorum.

*Yazı 31 Ağustos 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Kapitalizmin Zaafına Çin Hamlesi

Çin Devlet Başkanlığı “ortak refah” adını taşıyan taslağı Mali ve Ekonomik İşlerden Sorumlu Merkez Komitesi’ne sundu. Taslak, ülkedeki gelir dağılımının yeniden düzenlenmesini içeriyor. Buna göre gelirlere ilişkin düzenlemeler güçlendirilecek, yasal yollarla elde edilen gelir korunacak ve yüksek gelirli kesimlerin kaynaklarını topluma daha fazla aktarması teşvik edilecek. Söz konusu uygulamalarla orta gelirli kişi sayısını yükseltmek, düşük gelir grubunun kazançlarını artırmak ve yasadışı geliri yasaklamak amaçlanıyor.

Kapitalist piyasaya tartışmasız bağlı medyada “ülkedeki zengin kesimi hedef alan tasarı” biçiminde ifadeler kullanıldı. Bunun üzerine Çin Komünist Partisi’nden açıklama geldi. Özetle ülkedeki sosyoekonomik eşitsizliğin azaltılmasını amaçlayan ulusal politikanın zenginleri bitirmek anlamına gelmediği belirtildi. Yasal gelirin korunması ve yüksek gelirli grupların ve firmaların topluma daha fazla katkı sağlaması tamam ama “aşırı yüksek gelirlerin rasyonel olarak ayarlanması” tartışmaya açık.

Çin’in bu hamlesi ve ilgili tartışmalar çok önemli. Konu tam da teorik olarak kapitalizm ile sosyalizmin ayrıştığı noktaya denk düşüyor.

Gelir dağılımı standart ekonomi politikaları ile düzenlenebilir mi? Geleneksel serbest piyasa yaklaşımına göre gelir dağılımı bir sonuçtur. Hatta üniversite öğreniminde, iktisat politikasının amaçları arasında sayıldığı takdirde bazı hocalarımızın bütün cevaba sıfır verdiğini hatırlarız.

Esasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa havzasında sosyal devlet kaçınılmaz hale gelmişti. Rusya’daki sosyalist devrim korkusundan kaynaklanmış da olabilir. Sovyetler Birliği başarılı bir örnek değil. Yönetici sınıf yüksek refah düzeyinde yaşarken halk aşağıda eşitlenmişti. İç yüzü de fazla bilinmiyordu ancak perde kalkınca böyle olduğu da görünür hale geldi.

Avrupa uygulamasındaki refah devleti toplumsal barış ve adalet adına savunuldu ve katkısı da gözardı edilemez. Ancak geline noktada yoksulluk tuzağı ve atıl işgücü gibi problemlere de neden oldu. Ayrıca küresel rekabet var ve sosyal devletin maliyeti rekabet gücünü zayıflatıyor. Tabii ki bu maliyete katlanmayanlara göre. Hatta 1997 seçimlerinde iktidara gelmesine zaten garanti gözüyle bakılan Tony Blair, “labour” yerine “new labour”ı tercih etti ve bu konuda açıklama yapmak zorunda kaldı. Sosyal devlet demek çalışabilir nüfusu devlet eliyle beslemek ve üretime zarar vermek değildi. Sosyal yardımlar yapılacak ancak yoksulluk tuzağından kurtaracak şekilde, iş bulduğu anda çalışmayı tercih ettirecek bir düzey olmalıydı.

İçerisinden geçtiğimiz dönemde Avrupa ekonomilerindeki etkinsizlik ve yavaşlamanın temel nedeninin sosyal devlet olduğu tartışılmaktadır. Çin-

kü sosyal harcamalar ciddi yük oluştururken, bunun finansmanı ya yüksek vergiye ya da fazla borçlanmaya neden olmaktadır. Yüksek verginin uluslararası rekabet nedeniyle bir sınırı bulunduğundan borçlanmaya yönelik artmaktadır. Bugün AB ülkelerinin önemli bir çoğunluğu kendi koydukları Maastricht kriterlerini bile sağlayamamaktadır. Borçlanma devasa boyutlarda artmıştır.

Avrupa ekonomileri eleştirilirken şüphesiz referans noktası ABD ekonomisidir. Orada ekonomik etkinlik yüksek düzeydedir. Zira serbest piyasa kuralları etkili bir şekilde uygulanmaktadır. Ancak bir gerçek var ki ABD'ye karşı muazzam ölçüde yükselen bir Çin var. Dış ticaretinde büyük boyutlarda açık verdiren ve zamanında ABD üretim üssü olarak işlev gören Tayvan ve Hong Kong gibi ülkeleri de ciddi ölçüde tehdit eden yeni güç.

Artık başka bir tartışma ortamına girmektediriz. ABD'nin piyasa dinamikleri esas alınarak Avrupa eleştirilirken ve ABD'nin başarısı bu serbest piyasa bağıllığı ile açıklanırken, şimdi Avrupa'dan daha sosyal devletçi olması beklenen Çin ABD'yi dikkate değer bir şekilde zorluyor.

İki ihtimal var. Çin şu ana kadar yüksek bir emek sömürüsü ile bu sermayeyi biriktirdi. Şimdi daha sosyal adaletçi bir politikaya yönelirken, aynı zenginleşme patikasını sürdürebilirse bu ABD kapitalizmine karşı mutlak bir zafer olacak ve AB'yi de rahatlatacaktır. Ancak eğer Çin bu yönelişi ile Avrupa'da olduğu gibi zenginleşme ivmesini kaybederse, bu durumda ABD sistemi öne çıkacak ve adaletsiz de olsa başka seçenek olmadığı düşüncesi ağırlık kazanacaktır.

Hangi seçenek daha muhtemeldir? Kanaatimce insan refahını ve sosyal adaleti geri plana atan hiçbir yaklaşım ve sistem kurgusu sürdürülebilir olmayacaktır.

*Yazı 26 Ağustos 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Dünyanın En Bağımsızında Neler Oluyor?

Hakim iktisadi yaklaşımda merkez bankası bağımsızlığı tartışmaya açık değil. Çünkü halkın parasını yöneten bir kurumun popülist politikalara alet olmaması gerekir. Bağımsızlığın temel ölçütleri arasında başkanın kolayca görevden alınmaması ve bankanın fiyat istikrarı ve finansal istikrar amacına yönelik olarak hangi aracı nasıl kullanacağına müdahale edilmemesi var.

Bu ölçütlere göre Türkiye’de merkez bankası bağımsızlığı tartışmalı. Zira başkanlar görev süreleri dolmadan görevden alınıyor ve kararlarına müdahale ediliyor düşüncesi hakim. Kararlarına müdahale edildiğine dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak hükümet tarafı zaman zaman iktisadi büyümenin desteklenmesi için faiz indirimi yapılması gerektiğini söylüyor.

ABD merkez bankası Fed’in dünyanın en bağımsız merkez bankası olduğu genel kabul görür. Halbuki Başkan Trump konuşmalarında Fed’in kendisi için en büyük tehdit olduğunu ve yanlış şeyler yaptığını defalarca söylemişti. Eğer mesele söylemse Fed’in de bağımsızlığı tartışmaya açılırdı. Kimse bunu iddia etmedi. Ama mesele başkanın görevlendirilme ve görevden alınma meselesi ise şekli olarak Fed’in bağımsızlığı tartışmasız. Peki bu bağımsız kurumun idarecileri nasıl denetlenecek?

Bugünlerde Fed’in üst düzey yöneticilerinin finansal yatırım faaliyetleri gündemde. Birkaç Fed başkanı 2020 yılı içerisinde milyon dolarlarla ifade edilen menkul kıymet işlemi yapmış. Fed’in oniki bölgesel başkanı bulunuyor. Bu başkanlara geçen hafta mektup yazıldı. Bu mektuplarla başkanlardan daha sıkı bir şekilde etik davranmaları talep edildi. Üst düzey yöneticilerin bireysel olarak menkul kıymet sahibi olmalarının ve bunlarla işlem yapmalarının yasaklanması istendi.

Geçen hafta Fed Başkanı Jerome Powell üst düzey yöneticilerin finansal işlemleri konusunda yeni ve kapsamlı etik kurallar üzerinde çalışmalarını emrini verdi. Bu emir neden verildi? Çünkü Fed’in Boston Başkanı Rosengren ve Richmond Başkanı Barkin’in portföyünde Fed’in salgın döneminde ekonomiyi desteklemek için satın aldığı varlıklar vardı. Rosengren dört ayrı gayrimenkul yatırım şirketinde 37 işlem yapmış. 2020 yılı içerisinde Fed bu varlıklardan yaklaşık 700 milyar dolarlık alım yapmıştı. Barkin de 2020 öncesinde milyonlarca dolarlık şirket tahvili almış. Varlık alımı sürecinde Fed bu şirketlerin de 46 milyar dolar civarındaki tahvilini almıştı.

Tam da Powell ne kadar etik davranıyor diyecek iken kendisinin faaliyetleri ortaya çıkıverdi. Kendi portföyü içerisinde salgının etkileri ile mücadele amacıyla 2020 yılı içerisinde satın alınan yerel yönetim tahvilleri vardı. Powell bu tahvillerden 2019 yılında 2,5 milyon dolar civarında satın almış. 2020 yılında ise varlık alım sürecinde Fed bu tahvillerden 5 milyar dolarlık

alım yapmıştı. Üstelik bu yerel yönetimler arasında Powell ailesinin 2016 yılında edindiği Illinois tahvilleri de var.

Konu bir süre ABD gündeminden düşmüyor. 2001 krizinde dönemin merkez bankası başkanı bir miktar parasını patlamadan bir gün önce dolara çevirmişti diye çok konuşuldu. Zira halkın parasını yöneten bir başkanın sahip olduğu kamusal bilgiyi kişisel menfaat sağlamak üzere kullanması etik değildi. Eleştiri haklıydı da. Gelin görün ki Fed başkanları sadece ABD halkının parasını değil, dünya parasını yönetiyor.

Küresel salgının finansal krize yol açmaması için piyasadan varlık alımı yapacaksınız ama öncesinde de bu varlıklardan satın alacaksınız. Siz dolarları bu yolla piyasaya pompalarken girdi fiyatları patlayacak ve dünya enflasyona boğulacak ama siz de bu varlık alımlarından kişisel olarak ne kadar kazanacağınızın hesabını yapacaksınız. Dahası da sizin bağımsızlığınız dünyaya model olacak!

Şu an bu gündem yeni patladı. Sadece sizan bu. Acaba daha neler var? Hangi başkanların portföy cüzdanına ne girdi, çıktı? Dikkat edelim, bu konuşulan bizatihi başkanların kişisel cüzdanları. Peki bunu yapanların yakın çevrelerine yaptırmış oldukları muhtemel işlemler de yok mudur? Olmaması garip olur. Hakikaten Fed mutlak anlamda bağımsız bir merkez bankası. Öyle ki yöneticilerinin kişisel finansal işlemlerine bile dokunulamamış.

Tabi işin başka bir boyutu var. Doları yöneten bu zevatın sadece birisinin yaptığı finansal işlem hacmi birçok gelişmekte olan ülkenin merkez bankası bilançosunu düze çıkaracak tutarda.

Bakalım bu gündem sadece ABD'nin "milli" meselesi olarak mı kalacak, yoksa küresel düzeyde bir karşılık bulacak mı?

*Yazı 21 Eylül 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

26 Şubat Kararı: Game Stop!

ABD sermaye piyasaları düzenleyici ve denetleyici kuruluğu SEC (Securities and Exchange Commission), GameStop hisselerinin de içerisinde bulunduğu onbeş hissenin işlemlerini askıya aldı. Olay aıĝa satış yaparak hisse senetleri işlemlerinden kazanç elde eden büyük fonların ciddi zarara uğraması ile gündeme gelmişti. Küçük tasarruf sahipleri sosyal medyada örgütlenerek normalde beklenmeyen alış davranışına girmişlerdi. Bunun üzerine büyük fon sahipleri çağrıda bulunarak bunun önüne geçilmesini istemişlerdi. Bu çağrı karşılık buldu ve sosyal medya örgütlenmesi ile değeri bazı günler %100 artan hisse senetleri 26 Şubat'ta işleme kapatıldı.

Ekonomi gündeminde yeni olan bu olaylar serisini nasıl anlamalı? Demokrasi tartışmasında da benzer bir karşılığı var aslında. Yıldönümü nedeniyle yeniden gündem olan 28 Şubat ile demokrasi ve çoğunluk tartışması bana bunu hatırlattı. Demokraside oy çokluğu yeterli midir?

Çoğunluk oyunu alanlar bunu bir meşruiyet gerekçesi olarak savunurken, çoğunluğa hitap edemeyenler demokrasinin oy çokluğundan ibaret olmadığını, anayasal kurum ve kuralların dikkate alınmasını gerektiğini hatırlatırlar. Yani çoğunluk oyunu alsanız da sizi bağlayan bir anayasa ve diğerk hukuk düzenlemeleri vardır.

Doğru ama anayasa ve diğerk hukuki düzenlemelerin de adil yapılmış olması gerekmez mi? Yürürlükteki kurum ve kurallardan azami ölçüde menfaat sağlarken, oy çokluğu kaybedildiğinde; küçük ve önemsiz saydıkları bir kesim bir gün oy çokluğu sağladığında, dönüp kurumları ve hukuku hatırlatmak herhalde ahlaki olmayacaktır. Baştan toplumun nitelikli çoğunluğunun onayladığı bir hukuki çerçeve oluşturulduğu takdirde bu sorun zaten yaşanmayacaktır. Ancak değişik toplum kesimlerinin dışlandığı bir süreçte yapılan bir düzenleme bir gün gelir muhalifleriniz tarafından menfaate tahvil edilebilir ve pekâlâ en az sizinki kadar "meşruiyeti" olacaktır.

Bu çerçeveden bakıldığında, sosyal medya platformlarında örgütlenen kesimin davranışı yeni olmakla beraber en az birkaç büyük fonun davranışı kadar yasaldır. Fark şudur: Dünya piyasalarını kontrol eden, hatta ülkeleri finansal olarak ciddi zorluğa itebilen birkaç büyük fon, sayıca az ancak büyük varlıklara sahipler. Sosyal medyada örgütlenen kesimin ise sayısı çok ancak sahip oldukları fonlar küçüktür. Bir araya geldiklerinde etkili olabiliyorlar sadece. Bu durumda mesele şuraya geliyor: Küçükler büyüklerin işine karışmaz, karışamaz!

Neden mi? Küçüklerin yaptıkları işlemler gayet yasal. Büyükler de yapıyordu. Sosyal medya aracısıyla yapıldığından ve herkes bundan haberdar olduğundan mı sorun oluyor? Büyükler sayıca ve gözden irak yaptıkları için

mi sorun olmuyordu? Eğer küçüklerin yaptığı işlemler kabul edilebilir değilse, buna izin veren düzenlemeler neden sadece büyükler piyasaları domine ederken sorun olarak görülmedi?

Ekonomi ve finansı bilenlerin itirazlarını tahmin edebiliyorum. Aşırı yükselişlere neden olan spekülâtif hareketlere karşı işlem durdurulması gibi uygulamalar hep vardı, diyecekler. Evet vardı. Spekülâtif hareketler de hep vardı. Ama hiç bu kadar gündem olmadı. Hatta bazı spekülâtif işlemler hiç fark edilmedi bile. Belki de fark edilmesi istenmedi. Sezgisel olarak varlığı biliniyor ancak açıklanamıyordu. Çünkü elde yeterli malumat yoktu.

Hisse senedi piyasası belki de finansal araçlar arasında en meşru yatırım aracıdır. Şirketler, borçlanmak yerine sermaye piyasalarında ilgili kurumlara müracaat ederek halka arz için izin alırlar. Bunun ölçütleri ve nasıl yapılacağı yasal düzenlemelerle belirlenmiştir. Küçük veya büyük, tasarruf sahipleri şirketlerin hisselerini alarak ortak olurlar. Hisselerin hareketlerinden sermaye kazancı sağlarlar ve kar dağıtımından faydalanırlar. Şirketlerin performansına göre hisseleri piyasada değeri artar veya değer kaybeder. Tasarrufçu da gidişata göre o hissede kalmaya veya satıp başka bir hisse almaya karar verir.

Bu anlamda hisse senedi piyasaları adildir ve helaldir. Ancak işi bozan adil olmayan düzenlemeler ve büyüklerin işine yararken asimetric bilgi nedeniyle küçükleri dezavantajlı duruma düşüren uygulamalardır. Para otoritesinin davranışdır. GameStop gibi şirketlerin hisseleri çok dikkat çekmiş olabilir ama bir de sorunsuzmuş gibi görünen büyük şirketlere bakalım. Gerçekten sorunsuz bir şekilde mi işlem görüyorlar. Fiyat/kazanç oranlarına bakalım. Ya da yüksek not alan kurum veya ülkelere bakalım. O kadar isabetli miydi değerlendirmeler? 2008 krizi döneminde olan biteni hatırlayalım. Büyükler küçükleri yıllarca manipüle etti de sosyal medya gibi araçlar olmadığı için birbirlerinden haberdar mı olmadılar acaba? Olsalar bile ellerinden bir şey mi gelmedi?

Sosyal medyaya fazlasıyla ihtiyatlı bakan birisi olarak bunda bir hayır olduğunu düşünüyorum. "GameStop" ama sanki büyüklerin bugünde kadar oynadığı oyun değışecek gibi. Umarım buradan sermaye piyasalarının adaleti sorgulanır ve daha adil bir işleyişi sağlayacak düzenlemelere kapı açar.

*Yazı 28 Şubat 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Paranın Kriptosu

İnsanlığın iktisadi işleyiş açısından en önemli buluşu paradır diye düşünüyorum. Ticaret yapmak parasız çok kısır kalırdı. Malın diğer mallarla değiştirilmesi ile de elbette ticaret yapılabilir. Hala da çok düşük düzeyde de olsa vardır. Ancak pratik değildir ve mevcut ekonomi ölçüğü düşünül-
düğünde anlamsızdır. Örneğin, piyasada 10 mal varsa, bunların her birinin diğerleri ile değişim oranını bilmek gerekir ki bu da 45 fiyat demektir. Paranın bulunması ile her şeyin ölçüsü para oldu ve bu örnekte sadece 10 fiyat bilmeniz yeterlidir.

Paranın ticarete kullanılması değişim aracı olması ile ilgilidir. Lakin para sadece bir değişim aracı olarak kalmadı. Birikim aracı da oldu. Ürettiğiniz malları depolamak, saklamak zordur. Hatta gıda türünden bazı malları uzun süre saklamanız da mümkün değildir. Bozulur ve değerini kaybeder. Ancak bunları satıp paraya dönüştürerek daha kolay saklayabilirsiniz. Bu özelliği ile para bir değer saklama aracı olmaktadır.

Tarımın ağırlıklı olduğu dönemlerde devlet vergiyi üreticiden doğrudan ürün olarak alıyordu. Üretici bu ürünü kamu otoritesinin gösterdiği yere taşımakla mükellefti. Bu mükellefiyet vatandaş için ek bir yük oluşturuyordu. Ayrıca devletin bu ürünü merkeze taşınması, depolaması ve koruması ayrı bir maliyet idi. Para varsa, ne üretilirse üretilsin, vergisi para olarak ödendiğinden hayat çok daha kolay oluyor doğal olarak.

Değişim ve değer saklama aracı olarak pek masum hatta yararlı sayılması gereken para bununla kalmadı tabii. Bir de spekülasyon aracı oldu. Para ile para kazanmak istedi kişiler ve kurumlar. Sadece faiz getirisi değil bu kazanç. Milli paraların diğer paralarla değişiminden; altın, gümüş, bakır gibi diğer malların dalgalanan fiyatlarından yararlanmak istedi.

Devletler de parayı manipüle etti. Hükümranlık hakkını kullanarak senyör geliri elde etti. Para basma tekeli devlette olduğundan, mali zorluğa girdiği dönemlerde para bastı. İktisadi faaliyetler yetersiz kalınca da enflasyona yol açtı. Ayrıca her devletin parası aynı değerinde değil. Hatta çok az sayıda para ile uluslararası piyasalarda işlem yapılabilir. Şimdilerde değil, bu hep böyle oldu. Sadece bu da değil, milli paranızla dışardan borçlanamazsınız. Yabancı para ile borçlandığınızda da olan olur. Bilançonuz bozulur ve devamı ekonomik mutsuzluk olarak siner ülkenin üzerine. İktisatta "ilk günah" olarak adlandırılan bu durum gelişmekte olan ülkeleri zorladıkça zorlamıştır.

Bugün küresel egemenliğin en önemli aracı paradır ve ABD bunu sonuna kadar kullanmıştır. Dünyanın en borçlu ve bütçesi en açık olan ülkesi olarak finansmanda hiç zorlanmadı. Öyle ki küresel salgın nedeniyle ikti-

sadi faaliyetler zora girince, milli gelirinin yaklaşık yarısı kadar para verdi piyasaya. “Küresel hükümlerlik” hakkı olarak gördü bunu. Başka bir ülke yapamaz mesela. Herhangi bir yasak olduğu için değil, kimse bu parayı kabul etmeyeceği için.

Gelinen noktada ABD ve dolara olan güven sarsılmış durumda. Hatta geniş kitleler hala vahametinin farkında değiller belki de. Bu işi yönetenler fazlasıyla farkında. Bu sistem böyle yürümeyecek. Altın ve diğer varlıklara yöneliş oldu da. Lakin bu yöneliş sorunu çözmedi. Uluslararası ticaret akışkan bir varlığa ihtiyaç duyar. Derken paranın kriptosu üretildi. Blockchain teknolojisine dayanan bu paralar şifreli olduğundan ve bu şifrelerin kırılması imkansız yakın olduğundan kısa sürede talep gördü. Ticarete ve para transferlerinde kullanılmaya başlandı ve finansal kuruluşların da kullanım alanına girdi. Kaçınılmaz olarak devletler de gerekli değerlendirmeleri en kısa sürede yapacaklar.

Peki, asıl mesele nedir? Kanaatimce paradan kaynaklı sorunlar daha da karmaşık hale gelecek. Çünkü meselenin özü kaçırılıyor. Mesele dolara alternatif bulmak ise kripto paraların küresel ekonomik güçlerin kontrolünde olmadığını düşünmek için fazlaca saf olmak gerekir bu bir. İkincisi, saflığın da ötesinde, bu düşünce ekonominin mantığına aykırıdır. Öyle başladığını varsaysak bile öyle devam etmesi mümkün değildir. Ekonomik güç kimde ise parayı kontrol edecek olan da odur.

Hadi bir an öyle olduğunu düşünelim. Biz ekonomide hayatı anlamayı kolaylaştırmak için bazen gerçek dışı varsayımlar yaparız. Bir an kripto paraların, örneğin bunlardan bitcoin’in kimsenin kontrolünde olmadığını düşünelim. Neyin peşindeyiz peki? İstikrarlı, güvenilir, değeri bugünden yarına değişmeyen ve iktisadi işlemlerimizde kullanabileceğimiz genel kabul gören bir araç arayışında mıyız? Paranın özellikleri itibariyle bakalım şimdi.

Değişim aracı olarak kullanabiliyor muyuz? Evet. Bu anlamda dolar, bitcoin veya liranın farkı yoktur. Hepsini alışverişte kullanıyoruz. Değer saklama aracı olarak da kullanıyoruz. Gelelim spekülasyon aracı olmasına. İktisatçı olsun olmasın, bir tek insan çıkıp kripto paranın diğerlerinden daha güvenilir olduğunu söyleyebilir mi? Bir ABD zengininin para yatırması veya bir mesaj atmasıyla birkaç gün içerisinde değeri %15 artabilen, aynı zenginin diğer bir mesajıyla bir gün içerisinde değeri bir o kadar düşebilen bir paradan söz ediyoruz. Ha bu arada değerini ne ile ölçüyoruz? Tabii ki dolar ile.

Demem o ki emek vermeden, bazı güçleri kullanarak, para ile para kazanmak normal olduğu sürece bu sorun bitmez. Nasıl finansal araçlar çeşitlendikçe hayat daha karmaşık ve kırılgan hale geldiyse, paranın işlevi tartışılmadan üretilecek her yeni para türü farklı sorunlar yaratacak ve mevcut sorunlara çare olmayacaktır.

Paranın aslı veya kriptosu, farketmez. Sorun kullanılan araçta değil, paranın modern mantığındadır. Otomotiv devi Tesla'nın CEO'su Elon Musk, asıl faaliyet alanından bir yılda kazandığının daha fazlasını kripto paradan bir günde kazandığını söyleyebiliyorsa burada bir sorun var. Kazanılan şey nedir? Üretimden elde edilmeyen kazanç başka birilerinin cebinden çıkmıştır. Ama bu birileri kişidir, kurumdur veya devlettir.

Uluslararası para sistemi disipline edilmediği sürece; türü, biçimi, üretim şekli ne olursa olsun para, sorunları daha da derinleştirecektir. Varsayalım ki ABD gücünü kaybetti ve yerine Çin ve parası yuan geçti. Kurgu bu olduğu sürece ne değişecek...

*Yazı 25 Şubat 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Finansal Piyasalarda “Meşru Hile”

Finansal araçlar, iktisadi faaliyetlerin işleyişi açısından önemlidir. Özellikle uluslararası yatırım hareketleri ve dış ticaret açısından gözardı edilemeyecek katkıları olabilir. Ne var ki kapitalist sistemin geldiğimiz aşamasında finans sektörü içerisindeki bazı aktörler ve araçlar reel sektör üzerinden geçinmenin bir aracı haline gelmiştir. Son çarpıcı örneği ABD merkezli bir finansal harekette oldu.

Melvin Capital yatırım fonu, GameStop şirketinin hisselerinin düşeceği beklentisi ile açığa satış yaptı. Sosyal medya platformu Reddit’te örgütlenen bir grup küçük yatırımcı ise bu hisseleri almaya başladı. Düşmesi beklenen hisseler satın alındıkça fiyatı yükseldi ve yüksekte satıp düşük fiyattan almayı düşünen Melvin Capital iddialara göre 5 milyar dolar kaybetti.

Peki, nedir bu açığa satış? Sorsanız gayet meşru. Bizde de bunun tartışması çok yapıldı. Açığa satış, bir aracı kurumun elinde olmayan bir hisse senedini satıp, vade sonunda bu hisseyi satın alanlara teslim etmesidir. Yanlış anlamadınız! Olmayan hisselerin satılmasıdır. Neden yapılır? Çünkü o hisselerin düşeceği bekleniyordur. Bugün varmış gibi satarsınız. Birileri bugünkü fiyattan almış olur. Yarın düşen fiyattan ödeyip satın alana hisseyi teslim edersiniz. Yani tam anlamıyla başkasının taşı ile başkasının kuşunu vurmaktır!

Bu hile değil mi peki? Özü itibarıyla olabilir ama yasaldir ve sıklıkla yapılan bir işlemdir. Finansal akışkanlığı ve paranın piyasada hızlı hareket etmesini sağlar. Bu finansal aracı ilk ortaya atan veya yasalaştıran iyi niyeti ile hareket etmiş de olabilir. Ancak kullanılma biçimi çoğunlukla spekülasyona yol açar. Bir kesim daha fazla malumata sahip olduğu için bunu kullanarak para kazanmak ister. Ama bu defa öyle olmadı. Hani bu sosyal medyanın etkisini konuşup dururuz ya. Bu defa finansal sistemi salladı. Hiç beklenmedik bir hareketti.

Küresel finans şokta! Büyük sermaye sahipleri ciddi rahatsız oldu. Bazı aracı kurumlar GameStop hissesinde alım yapmayı yasakladı. Hatta bazıları hisseleri habersiz satmaya başladı. Normali bu değildi. Yüksekte, hem de para ödemedi satıp, düşüğe alacak ve yüksek miktarda kazanacaklardı. Sosyal medya platformunda organize olan küçük yatırımcılar bu oyunu bozmuş oldu. Öyle ki fon sahipleri bu gibi girişimleri yasaklayacak düzenlemeler bile talep etmeye başladılar. Aslında kendilerinin hep yaptığı şeydi. Ancak küçüklerin bir gün organize olarak karşılıklarına dikilecekleri pek akıllarına gelmemişti sanırım.

Aslında bir mesele daha var. Kendileri yapınca iyi, küçükler yapınca kötü oldu. Devlete sesleniyorlar. “Böyle olmaz, bunları engelleyecek düzenlemeler yapın” diyorlar.

Meseleye nasıl bakmalı? Aslında küçüklerin bu organizasyonu pek ilginç oldu. Yani mütemadiyen oynanan bu oyunu organize olarak bozdular. Hatta öyle bir bozdular ki, büyük fon sahiplerini ve yöneticilerini acziyete düşürecek kadar. Aynen çocukların ebeveynlerine şikâyet etmesi gibi devletten yardım isteyecek kadar. Serbest piyasa değil miydi peki? Aslında küçüklerin yaptığı büyüklerin yaptığından farklı değildi. Sadece bugüne kadar organize olabilecekleri bir ortam olmadığı için yapamadılar. Çünkü bir büyüğün yaptığını yapabilmek için binlerce, belki yüzbinlerce kişinin bir araya gelmesi gerekiyordu. Önceleri imkânsız olan şey sosyal medya sayesinde mümkün hale geldi.

Bütün bunlar ne demek? Yani “küçükler bir araya gelerek büyüklerin oyununu bozsun” mu diyeceğiz? Elbette hayır. Sadece ilginç bir olay olduğu için önemsedik. Kurgu bu ise, büyük bir şey, küçük bir gün başka bir şey yapar. Mevcut finansal düzenlemeler çerçevesinde yapılan normal karşılanabilir. Ama gördüğümüz gibi işin mutlak anlamda doğruluğu değil, mevcut kurgu nedeniyle normal olduğu düşünülebilir sadece. Buna karşılık yapılacak şey, büyüklerin küçükleri kontrol etme talebi değil, finansal kurgunun gözden geçirilmesidir. Mevcut kurgu sorunludur. Yeni teknolojik araçlarla kaotik sonuçlara götürebilir.

Ezcümle, reel sektörü, üretimi, istihdamı ve özetle insanların refahını olumlu etkilemeyecek hiçbir kurgu sürdürülebilir değildir. Bir gün mutlaka patlayacaktır. Melvin Capital’a olan sadece bir işarettir. Ya para ve finansı aslı işlevine döndürecek bir sistem kurmalı ya da küresel düzeyde kaotik sonuçlara hazırlıklı olmalıyız.

*Yazı 2 Şubat 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

TİCARET SAVAŞI VE AMBARGOLAR

Ticari Kazançtan Ticaret Savaşlarına

Küreselleşme dalgası böyle başlamamıştı! Dünya savaşlarının tahribatı bütün ülkelere, vatandaşlarına, dünya refahına zarar vermişti. O halde neden savaşmalıydı? Ülkeler üretime yönelebilir, ürettiğini satarak kazanç elde edebilir ve başka ülke vatandaşları daha ucuza ve kaliteli mallara erişebilir. Bu ticaret karşılıklı herkese kazandıracaktı. Elbette haksız rekabet olmaması için kurallar da olacaktı. İkinci dünya savaşının ardından 23 ülke 1947 yılında Cenevre’de bir araya gelerek Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) yaptı ve 1948 yılı başından itibaren yürürlüğe girdi. Temel amaç ticaret kotalarının kaldırılması ve gümrük tarifelerinin düşürülmesi idi. Yani serbest ticarete götürecekt adımlar. Başarılı da oldu. Dünya ticareti dikkate değer boyutlarda büyüdü.

1994 yılında ise 125 ülkenin imzası ile Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kuruldu. 1995 yılında yürürlüğe giren bu anlaşma GATT’tan daha ileri bir adımdı ve dünya ticaretinin %90’nunu kapsıyordu. WTO, uluslararası ticaretin temel kurumu olarak üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları çözecek, ancak bunun da ötesine geçerek gelişmekte olan ülkelerin uluslararası ticaret sistemi ile bütünleşmesine aracılık ve yardım da edecekti. Etti de. Dünya ticareti daha da büyüdü. Ekonomik olarak oldukça geri sayılan ülkelerin bazıları ciddi atılımlar yaptılar. Artık biz de varız dediler. Şimdi ne oldu da bu herkese kazandıran ticaret, savaş kelimesi ile yan yana kullanılmaya başlandı. Ticaret savaşları!

2018 yılı bu tartışmalarla başladı ve halen de aynı minval üzere devam ediyor. ABD yönetimi Mart ayında Çin mallarına 50 milyar dolara varan gümrük vergisine karar verirken, Kanada ve Meksika’yı muaf tutmak isterken, AB ülkelerinden gelen tepki üzerine bir süreliğine AB ülkeleri ile beraber Arjantin, Avustralya, Brezilya ve Güney Kore’yi de çelik ve alüminyum üzerindeki gümrük vergilerinden muaf tutacağını açıkladı. Trump yönetimi bu adımı, Çin’in ABD’ye her yıl yüz milyarlarca dolar maliyeti olan fikri mülkiyet hırsızlığına karşı bir yaptırım olarak niteledi. Çin ile ticari anlaşmaların yeniden görüşülmesi gerektiği de ifade edildi.

Bu geçici muafiyetin, görüşmelerin sürdürülmesi imkânı vereceğini düşünen tarafların beklentisi boşa çıktı ve gün geldi çattı. Kalıcı bir çözüm arayışından ziyade, Trump yönetiminin giderek sertleşmesi ve geçici olarak muaf tutulan ülkelere de gümrük vergisi uygulanacağını açıklaması üzerine, 2019 yılının Haziran ayı başından itibaren diğer ülkelere de peş peşe misillemeler gelmeye başladı.

Kanada ABD'den ithal edilen viski, portakal suyu, çelik, alüminyum ve diğer bazı ürünleri kapsayan 13 milyar dolar değerindeki ithalata gümrük vergisi uygulayacağını açıkladı. Meksika, ABD'den ithal edilen birçok tarım ve sanayi ürününe gümrük vergisi uygulayacağını ve elma, üzüm, domuz eti, peynir, çelik ve diğer bazı ürünleri kapsayan bu uygulamanın ABD gümrük vergilerini kaldırana kadar yürürlükte olacağını açıkladı. Kanada ve Meksika önemli. Çünkü bu ülkeler ABD ile beraber Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) tarafı. Yani en son konuşulması gereken ülkeler.

AB, uyarılarına devam etti ve özellikle Cumhuriyetçilerin siyasi tabanına yönelecek tedbirler alınabileceği imasında bulundu. En büyük ortakları olan ABD'nin yeniden düşünmesi gerektiğini vurgulamaya devam etti. Ancak Trump yönetiminden geri adım gelmeyeceği anlaşılınca motosiklet, kot pantolon ve viskiyi de kapsayan ABD'nin sembolik ürünlerine gümrük vergisi uygulamaya başladı. Ayrıca Avrupa Komisyonu ABD'nin ek gümrük vergilerinin uluslararası kurallara aykırı olduğu gerekçesiyle konuyu Dünya Ticaret Örgütü'ne taşıdı.

Kanada hükümeti, daha önce aldıkları misilleme kararlarının Temmuz'dan itibaren geçerli olmak üzere vergi uygulanacak Amerikan ürünlerinin listesini açıkladı ve Trump yönetimi geri adım atmayana kadar yürürlükte olacağını söyledi. AB ise Kanada ve Meksika ile daha önceki uygulamalar çerçevesinde ticarete devam edebileceklerini söyledi. Bu arada Rusya da yurtiçi piyasada muadili bulunan ABD mallarına ek gümrük vergisi uygulama kararı aldı.

Çin dışındaki ülkelere yönelik korumacılık henüz sembolik düzeyde sayılır. Ancak bu eğilim domino etkisi yaratacak potansiyel taşıyor. Öyle görünüyor ki ticaret gerginliğinin dozu artarak devam edecek. Dış ticarete konu olan mal ve hizmetlerin hacmine, menşesine, kime kazandırıp kime kaybettirdiğine iyi bakmak gerekir. Tabii nedenlerine ve korumacı olarak nitelenebilecek bu eğilimlerin neden şimdi ve bu hızla ortaya çıktığına da. Savunma sanayiindeki ticaretin hacmi ve taraflarına da. Demem o ki Kuzey Kore ve İran'a yönelik tavır ile "ticaret savaşları" birbirinden bağımsız olarak düşünülebilir mi acaba? Bir ülkenin tehdit altına olduğu ima edildikten sonra yüklü faturalarla savunma sanayii ürünü satılması çok mu farklı bir konu?

Ciddiye alınması gereken bir konu bu. Zira bu tartışma bu hızla devam ederse, dünya savaşlarının yarattığı tahribattan daha masum olmayacak gibi görünüyor.

*Yazı 2 Temmuz 2018 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Ekonomi Savaşının Kazananı Kim Olur?

Eski bir Sovyetler Birliği ülkesi olan Ukrayna, SSCB'nin dağılması sonrasında 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştı. Aynı süreçte bağımsızlığını kazanan diğer ülkeler gibi dış ilişkilerde Rusya Federasyonu'na yakın durmak veya tam bağımsız davranarak kendi ülkelerinin menfaati için başka arayışlara girmek gibi iki seçenek arasında karar vermek gerekiyordu. Her ülke için elbette üçüncü bir seçenek vardır. Dengeli bir politika izleme gibi. Lakin uzun süre bağımlı kalmış ve bağımsızlık sonrasında kısa sürede tam bağımsızlığı sağlayacak siyasi, iktisadi ve askeri güce sahip olmayan ülkeler için süreç o kadar da kolay değil.

Ukrayna da bunu yaşadı ve siyasiler bazen Avrupa, bazen de Rusya yanlısı eğilimlere girdiler. Kiev yönetiminde AB yanlısı tutum ağır basınca, Rusya bunu tehdit olarak gördü. Çünkü devamında AB üyeliği ve NATO'ya katılım söz konusu olabilirdi. İş Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ve nihayet Ukrayna'yı işgal girişimine kadar geldi. An itibariyle çatışmalar devam ediyor ve her savaşta olduğu gibi hiç de insani olmayan manzaralarla karşı karşıyayız.

ABD ve AB başlangıçta fazla aktif davranmadı. Genel kanaat Rusya'nın böyle bir girişimde bulunmayacağı yönündeydi. İş ciddiye binince açıklamalar, yaptırımlar, Ukrayna'ya askeri yardımlar gündeme gelmeye başladı. Baştan itibaren bir hesap var mıydı yoksa gelişmelere göre mi pozisyon alındı, bilemiyoruz. Çok tartışılacak. Ancak gelinen nokta ciddi riskler içeriyor. Ukrayna bir NATO ülkesi de değil, AB üyesi de. Sadece mevcut yönetimin niyeti bu yöndeydi. Dolayısıyla ABD ve AB, Rusya'ya karşı doğrudan çatışmaya girmek yerine yaptırımları tercih etti. Küresel düzeyde destek de gördü.

Rusya'nın ciddi olduğu ortaya çıkınca ekonomik yansımaları belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başladı. Aralık ayında 70 dolar civarında olan petrolün varil fiyatı an itibariyle 115 doları geçmiş durumda. Bu iki ay içerisinde %60'ın üzerinde artış anlamına geliyor. Doğal gaz fiyatları da benzer bir artış gösterdi. Bu artışlar Asya'da kömür fiyatlarına yansdı. Kriz öncesi 150 dolar civarında olan termal kömürün tonu 460 dolara yükseldi. Ekonomik gidişat açısından bu önemli. Özellikle Çin'de elektriğin yarıdan fazlası kömürden elde ediliyor.

Bu işin enerji tarafı. Temel gıda ürünlerinden birisi olan buğday fiyatları da zirvede. Kriz döneminde fiyatlar %60'tan fazla arttı. Diğer önemli gıda ürünü mısır da bunun gerisinde kalmadı.

Küresel salgın sonrasında enerji ve gıda fiyatlarını çokça konuştuk. Rusya-Ukrayna krizi de maalesef aynı sektörleri en çok vurdu. Zira bu iki ülke

enerji ve tahıl tedarikinde üst sıralarda yer alıyor. Krizin devam etmesi durumunda insan refahını doğrudan etkileyen gıda ve enerji konusunda ciddi sıkıntı yaşanacaktır.

Savaşlar bu eğilimleri tetikler elbette ama burada doğrudan etki yaptırımlardan geldi. Krizin uzun süreceği ve Rusya'nın her an beklenmedik adımlar atabileceği düşüncesi enerji piyasalarını sarsarken, Karadeniz bölgesindeki ticaretin aksamaması, uçuşların iptali, uluslararası ödeme sistemini büyük ölçüde sağlayan Swift ambargosu bir anda fiyatları uçurdu.

Bu yaptırımların sonucu ne olur? Kim ne kadar süre dayanabilir? Savaşa ekonomik araçlarla Ukrayna lehine müdahil olan ABD ve AB'nin bu yaklaşımı hangi ülkeye daha çok zarar verir? Hedef Rusya ama bu yaptırımlardan karlı çıkacak bir taraf yoktur. Birleşmiş Milletler'den çıkan kınama oylamasındaki ezici çoğunluğa ve yaptırımlara gelen desteğe bakılırsa, Rusya hedefte olsa da bu ekonomi savaşının kazananı olmaz. Asıl soru bu krizin ne kadar devam edeceği ve bu süreçte hangi tarafın gücünün daha erken tükeneceğidir.

Her ne kadar AB ülkelerindeki doğalgaz ihtiyacının yarıya yakınına sağlayan Rusya bu kozu sıkça telaffuz etse de kendi bağımlılıkları hiç de küçümsenemez. Nihayetinde bu kaynaklardan sağladığı finansmanla son yıllarda ciddi gelişme sağladı. Ancak savunma sanayiinde kullandığı çip gibi yüksek teknolojilerde dahi dışa ciddi bağımlılığı var. Otomobil gibi orta üstü teknolojilerde çok da varlık gösterebilmiş değil. Başta Japonya olmak üzere otomobil devleri Rusya'dan çekilmeye başladı. Rusya'nın enerji ve kimyasal ürünler haricindeki otomotiv, ilaç, makine gibi sektörlerde dışa bağımlılığı çok yüksek. Çin hariç, en büyük ticaret ortaklarının hepsi karşı blokta.

Rusya şirketlerinin hisseleri "çöp" oldu. Çünkü bu hisseleri satın alan yok. Enerji ödemeleri nedeniyle şimdilik swift ambargosunun dışında tutulan Sberbank ve Gazprombank dahil. Rusya'da zaten borsa işlemlere kapalı. ABD borsalarında Rusya şirketlerinin hisselerine işlem yasağı getirildi. Ülke uluslararası sermaye endeksinden çıkarılıyor.

Dolayısıyla krizin uzun sürmesi bütün ülkelere zarar verir ama en çok Rusya zarar görür. İnsani olarak ateş asıl Ukrayna'yı yaksa da karşısındaki geniş cephe nedeniyle Rusya buna çok uzun süre dayanamaz. Rusya karşısındaki blokun ne tarihsel olarak ne de bugünkü durumu itibariyle masum olduğunu söylemek elbette mümkün değil. Ancak Rusya'nın buna karşı nasıl bir öneri ile çıktığını bilmediğimiz gibi daha insani bir yaklaşıma sahip olup olmadığından da emin değiliz.

Bir gerçek var ki bu tür kriz ve savaş dönemlerinde ilk akla gelen insan hayatı değil maalesef. Bu işe kalkışmışken Rusya sonuna kadar bir kazanım-

la çıkmada ısrar edecektir. Karşı blok ise bu kazanım beklentisini sınırlamak için Rusya'ya yaptırım ve Ukrayna'ya dolaylı destekleri maksimize etmeye çalışacaktır.

Ekonomik etkileri, krizin ne kadar süreceğine ve devamında nasıl bir sonuç beklendiğine bağlı olacaktır. Bir gerçek var ki sadece savunma sanayiinde güçlü olmak ve sınırlı sayıdaki mal üretimine bağımlılık ekonomik gücü sınırlıyor.

*Yazı 4 Mart 2022 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Bu Savaş Çok Soğuk Gececek

2019 yılı Nisan'ında ABD adalet bakanlığı ÇHC şirketi Huawei'ye İran'a yönelik ambargoyu ihlal ettiği gerekçesi ile dava açmıştı. Aynı yılın Aralık ayında aynı firmanın mali işler direktörü Ming Vancou, ABD'nin talebi üzerine Kanada'da tutuklanmıştı. Yirmiden fazla suçlama içerisinde bankalara yalan beyanda bulunmak, kara para aklamak ve ABD telekomünikasyon şirketi T-Mobile'in ticari sırlarını çalmak da vardı.

Derken karşılıklı adımlar arttı. Geçen yıl ÇHC, Hong Kong'daki ABD konsolosluğu ve çalışanları da dahil olmak üzere Çin'deki ABD Büyükelçilikleri ve konsolosluklarının faaliyetlerine kısıtlamalar getirdi. ABD'den hemen karşılık geldi ve ABD'de görevli üst düzey Çinli diplomatların, üniversite kampüslerine yapılacak ziyaretler ve büyükelçilik binaları dışında 50'den fazla kişiyle düzenlenecek kültürel faaliyetler için ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan onay alma zorunluluğu getirildi.

Yine geçen yıl içerisinde ABD, küresel düzeyde insan hakları ihlalleri işleyen rejimlere destek sağlayan Çinli teknoloji şirketlerinin bazı çalışanlarına vize kısıtlamaları ve ülkeye giriş yasağı uyguladı. Ayrıca bu ürünlerin kamu çalışanları tarafından kullanımına kısıtlama getirildi. Çünkü ÇHC bu ürünlere yerleştirdiği bazı mekanizmalarla ABD'nin ulusal güvenliğini tehdit ediyordu.

Birkaç gün önce de ÇHC'de bazı kamu çalışanları Amerikan Otomotiv Şirketi Tesla araçlarını hükümet yerleşkelerinin içerisine park etmemeleri konusunda uyarıldı. Sebebi ise bu araçlarda yer alan kameraların güvenlik sorununa yol açması. Tesla bu konuda açıklama yaparak iddiaları yalanladıysa da sonucun değişmesi beklenemezdi. Çünkü asıl mesele bu detaylar değil, teknolojik üstünlük savaşı.

Bu mücadele anlaşılabilir olmakla beraber fazla düşük seviyeli. Elbette bu tür bir mücadele de taraftar toplayabilir. Topluyor da. Ülkeler duruma göre pozisyon alıyorlar ve alacaklar. Örneğin Kanada Demek ABD demek aslında. Ya da İngiltere'nin harekete geçmesiyle bu mücadele daha da içerik kazanacak. Asya-Pasifik veya ABD'nin yeni tabiriyle Hint-Pasifik'te suların ısınması kaçınılmaz. Karşı taraflarda pozisyon alan Çin ve Hindistan hacimce bölgenin en büyük ekonomileri olsalar da bölge bu ülkelerden ibaret değil. Japonya'dan Endonezya'ya, Malezya'dan Avustralya'ya geniş bir coğrafya. Ayrıca Tayvan gibi sıcak çatışmaya dönüşecek alanlar da var. Dolayısıyla ülkeler kaçınılmaz olarak pozisyon almak zorunda kalacak.

Yukarıda az bir bölümüne değindiğimiz teknolojik üstünlük savaşı ve pay kapma mücadelesi gayet normal. Karşılıklı adımlar, tartışmalar, kol

bükmeler de kanaatimce beklenmedik şeyler değil. Lakin öyle bir mesele var ki muhtemelen ÇHC'yi ciddi zorlayacak nitelikte: Emtia fiyatları.

Daha önceki yazılarımızda değinmiştik. Geçen yıldan bu yana emtia fiyatları çok arttı ve bu artış ağırlıklı olarak ABD'nin piyasalara dolar pompalaması ile azdı. Emtia fiyatlarındaki artış ile ABD merkez bankası Fed'in bilanço büyümesi yaklaşık olarak aynı oranda. Yani hemen hemen birebir bir ilişki var. Finansal piyasalar çökmesin diye piyasaya likidite verildi. Bu da menkul kıymet piyasalarını ve emtia fiyatlarını şişirdi. Küresel ekonomi küçülürken borsalar ralli yaptı. Emtia fiyatları da.

Hisse senetleri ile bir servet transferi yapıldığını görmezden gelelim ama bu emtia fiyatları gözardı edilemiyor. Zira demir cevheri, çelik, bakır, gümüş, alüminyum ve platin gibi sanayi üretiminde yoğun olarak kullanılan bu malların fiyatının yükselmesi maliyetleri arttırıyor. Maliyet artışı ise hem üretici sektörleri zorluyor hem de nihai kullanıcıya ciddi bir yük getiriyor. ÇHC birçok sanayi metalinin en büyük kullanıcısı ve bu konuda da hemen harekete geçti. Bu mallarda stokçuluk ve spekülasyonu hedef alan ÇHC, fiyat yükselişlerini kırmak için yalan haberlerin yayılmasından aşırı spekülasyona kadar bazı eylemlere ceza öngören düzenlemeler düşünüyor. Geçtiğimiz hafta sonu önde gelen metal sektörü temsilcilerini toplayarak spot ve vadeli piyasadaki tekellere hiçbir şekilde müsamaha gösterilmeyeceği yönündeki tavrını ortaya koydu.

İlk bakışta bu hareket tarzı piyasa mantığı ile bağdaşmıyor denilebilir. Çünkü nihayetinde diğer fiyatlar gibi emtia fiyatları da piyasa şartlarında belirlenmiyor mu? Evet piyasa şartlarında belirlendiği doğru da bu "piyasa" hangi şartlarda oluşuyor ve çalışıyor? Bu sorunun cevabı verilmeden devamını konuşmak fazla bir anlam ifade etmez. Ekonomiler küçülürken; yani emtiaya üretim sektöründe talep düşük iken fiyatlarının artması sistemik bir soruna işaret eder. Ekonomiler canlanma işareti verince daha da arttı. Yani ekonomiler küçülürken artıyor, büyürken artıyor!

Çin son yıllarda birçok şeye sahip oldu ama en stratejik araç olan rezerv paraya değil. Uluslararası ticaret adım adım bir soğuk savaşa dönüşüyor. Bu konuda bir tarafın diğerinden üstün olduğunu söylemek zor olsa da uluslararası rezerv para işi değiştiriyor. Asıl kopuş oradan olacak.

*Yazı 24 Mayıs 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Ticaret Savaşları ve Sermayenin Milliyeti

Küreselleşme ideolojisini üretenler, sermayenin milliyeti olmadığını savundular. "Sermaye ürkektir, akışkandır. En ufak zorlamanızda kaçır gider. Sermayenin milliyeti yoktur. Bu yüzden de aman imtiyazlar verin, teşvik edin, küstürmeyin". Özeti bu idi. Peki kimdi bunu savunanlar? Tabii ki sermaye ihraç eden milletler. Sermayesi bol olan, yurtiçinde karlılığı azalan sermayelerinin başka ülkelere yelken açmasının önünü açmak isteyenler.

Buna şöyle bir itiraz gelebilir. Bu düşünce savunulurken sermayenin milliyeti konusunda ayırım yapılmadı ki. Söylemde öyle ama bu öyle bir oyun ki zaten sonucu belli. Sermaye birikimi yüksek olan ülke kazanacak. Bütün bunlar ne demek?

Şu demek. Sermayenin bal gibi milliyeti var. Madem yok, nedir bu ticaret savaşları? Neden bir Çin teknoloji devinin üst yöneticisi Kanada'da tutuklanıyor ve ABD'ye iadesi düşünülüyor?

Neden ABD, Huawei'nin kamuda ve kamu ile iş yapan kesimlerce satın alınması ve kullanılması yasaklanıyor?

Japonya neden kamu ihalelerine bir Çin şirketinin girmesini engelliyor? Teknik şartnameye uymadığı için mi? Elbette hayır. Ulusal güvenlik kaygısı!

Ulusal güvenlik kaygısı da Çin yatırım fonu Midea, Almanya'nın öncü robot üreticilerinden Kuka şirketine talip olduğunda, başta devlet başkanı Angela Merkel olmak üzere üst düzey devlet adamlarının desteğiyle bu satışın engellenmesi için çalışmalar yapılması hangi kaygıya dayanıyordu?

Küreselleşme ve özellikle sermayenin küreselleşmesi içi dolu bir kavramdı. Uluslararası yatırımları da ciddi düzeyde teşvik etti. Teknoloji transferine ve zenginliğin bir ölçüde merkezden çevreye yayılmasına yardımcı oldu. Bunları inkâr edemeyiz. Ama son noktada sermayenin uyruğunu da inkâr edemeyiz. Adı üzerinde: yabancı sermaye. Vatandaşımız olmayan veya bizim ülkemizde kurulmayan bir tüzel kişiliğe ait sermaye.

Bizim dilimizde böyle de başkalarında farklı mı? Hayır elbette. En yaygın kullanılan İngilizce'de de "foreign" kavramı kullanılır. Bu da yabancı demek.

Peki, ne demek istiyoruz? Demek istediğim şu. Sermaye diye bir kavram var ve işleyişinde ulus ötesi bir karakteri de var. Ancak son noktada sermayenin kime ait olduğu önemli. Kendi ülkesi tarafından korunup kollanır. Hatta rekabet kuralları ülkelerin gücüne göre belirlenir. Çin, ABD menşeli otomobiller üzerindeki gümrük vergilerini düşürmeye karar verince, Trump "Güzel, ABD gayet iyi gidiyor" açıklaması yapıyor. Yani "zorladık, sonunda alacağımızı aldık" demektir bu.

Sözünü ettiğimiz mesele ABD devletine ilişkin bir konu değil. ABD uyruklu da olsa, nihayetinde özel sektörde üretilen bir maldan söz ediyoruz. Bir mal ama sonuçta bir milliyeti var. Kendi devleti tarafından korunup kullanmasa bu kadar büyüyüp gelişemez, bu kadar kazanç elde edemez.

Sorun şu. Keşke gerçekten, tamamen iktisadi mantık çerçevesinde sermaye dolaşımına çıksaydı da refah ulusların sınırını aşıp küreye yayılırdı. Ama öyle değil işte. Devletin, dolayısıyla siyasetin görünür eli doğrudan ekonominin içerisinde. Sadece yurt dışında değil, uluslararası düzeyde de bu böyle. Ülkelerin menfaatine geldiğinde “sermaye küreseldir, milliyeti yoktur, siz de zengin olmak istiyorsanız açın sınırlarınızı” denir. Yok eğer görelili avantajınızı kaybediyorsanız, başlarsınız gümrük vergilerini arttırmaya, başka ülkelerin mallarını yasaklamaya ya da o malı üreten şirketlerin faaliyetlerini kısıtlamaya.

Ne yapalım peki? Bütün bunlardan kastım, yabancı sermayeye engel olunmasını veya körü körüne yabancı sermaye düşmanlığını savunmak değil asla. Bir ülke kendi menfaatini düşünmek zorunda. Yabancılar da gelir yatırım yapar ülkenizde. Sizin vatandaşınız da başka ülkelerde yatırım yapar. İnsanlarımız Avrupa'ya çalışmaya gider, Gürcü vatandaşlar bizim ülkede çalışmaya gelir. Bunda bir beis yok. Lakin ülkenizin, vatandaşınızın, şirketlerinizin menfaatini korumak zorundasınız. Kurallar sanıldığı gibi evrensel, tarafsız, objektif konulmuş değildir. Kurallar insan aklı ile konulur ve bu kurallar mutlaka sonuç doğurur. Ama lehinize ama aleyhinize. İdeal olan ise tarafların her birisinin simetrik olarak kazançlı çıkmasıdır.

Sonuç olarak, nasıl bugün Birleşmiş Milletler'in yapısı tartışılıyorsa, Dünya Ticaret Örgütü'nün yapısı ve işlevleri de tartışılıyor. Daha çok da tartışılacağı benziyor. Çünkü dünya sistemi yeniden inşa ediliyor. Her şey gibi insan aklı ile konulmuş kurallar ve kurumlar da eskir ve işlevsiz hale gelir. Bu yüzden de oturup yeniden kurgularsınız. Önemli olan bu inşa sürecinde durduğunuz yerdir. Belki de önümüzdeki yüz yılı belirleyecek bir inşa sürecine tanık oluyoruz. Yani kabaca üç nesil, bu yapı ve kurallarla yaşayacak. Çocuklarımız ve torunlarımız nasıl bir dünyada yaşayacak? Cevabı burada işte.

*Yazı 24 Aralık 2018 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Bu Savaş Burada Bitmez

ABD ve Çin devlet başkanlarının Arjantin'deki görüşmelerini, görüşmeden onur duymalarını ve ticaret savaşına 90 günlük ara vermelerini hep ihtiyatla karşıladık. Bu ticaret savaşları daha çok su götürür dedik. Nitekim öyle oldu. Daha üç gün geçmeden G20'de yapılan konuşmaların tam aksi mesajlar ve uygulamalar akmaya başladı.

Adına "savaş" denildi ama şu ana kadarki konuşmalar sadece işaret fişeği idi. Asıl savaş yeni başlıyor. Öyle ağır geliyor ki gümrük vergileri ve diğer tedbirler bunun yanında daha makul gelecek gibi görünüyor.

ABD, Çin merkezli teknoloji devi Huawei hakkında, bazı ülkelere yönelik yaptırım ve ambargolara uymadığı gerekçesiyle bir süredir soruşturma yürütüyor. Huawei, halen telefon üretiminde dünya ikincisi ve ağ ekipmanları konusunda birinci. Şirketin kurucusunun kızı Meng Wanzhou Kanada'da gözaltında ve ABD'ye iadesi gündemde. Konu İran'ın küresel bankacılık sistemini kullanarak iş yapmasına yardımcı olmak ve ABD bankalarına karşı sahtekârlık yapmak.

Pentagon, askeri üslerdeki perakendecilerin bu şirketin telefonlarını satmalarını yasaklamıştı. Söz konusu yasağın nedeni, Huawei'nin ABD askerlerini izleyip bunu Çin hükümeti ile paylaşabileceği endişesine dayanıyor. ABD Başkanı Trump'ın, Ağustos ayı ortalarında imzaladığı bir yasa kapsamında, Çin merkezli Huawei ve ZTE markalarının devlet kurumlarında ve bu kurumlarla çalışan şirketlerce satın alınması ve kullanılması kesin olarak yasaklanmıştı zaten. Dolayısıyla neden sadece askeri değil.

Derken Japonya'dan bir iddia geldi. Henüz teyit edilmeyen bir habere göre Japonya sözkonusu şirketin hükümet ihalelerine girememesi yönünde karar aldı. Nedeni aynı. Huawei, bu cihazlarla Japonya'nın hassas bilgilerini sızdırabilir endişesi. ABD'li Softbank ve İngiliz BT Group da bu şirketin ürünlerini almamaya karar vermişti.

Çin yönetimi iddiaları reddediyor. Hatta Kanada'nın Pekin büyükelçisini dışişleri bakanlığına çağırarak Meng'in derhal serbest bırakılmasını talep etti. Serbest bırakılmaması halinde bunun ciddi sonuçları olacağı yönünde uyarıda bulundu.

Huawei konusu önemli. Ancak şirket veya telefon üreticisi olarak değil. İçerik itibarıyla bu işin nerelere varabileceği açısından. Yani ticaret savaşı, basitçe piyasaların domine edilmesi, rekabet gücünün azalması, ticari zarara uğramak vs. değil, bir güvenlik meselesi olarak gündeme geliyor.

İki mesele var. Birincisi, ticaret savaşının kılıfı iktisadi değil ulusal güvenlik ve bu kanaldan yürütüldüğü takdirde kolayca da taraftar bulabilecek

gibi görünüyor. Yani ABD, Japonya veya başka ülke vatandaşlarına “şu ürünü almayın, çünkü ülke olarak zarar ediyoruz” denilmeyecek. “Almayın, çünkü ülke güvenliğimiz tehlikede” denilecek. Bu önemli ve daha etkili de olur kanaatindeyim.

Diğer mesele ise şu. Çin şirketi büyüyüp küresel piyasada üst sıraya çıkınca mı bu aklına geldi devletlerin? Mesela, ABD devi iPhone’un hiç aklına gelmeyen bir şeyi mi yaptı Huawei? Aynı endişe Samsung için geçerli olacak mı?

Ticaret savaşı büyüyecek ve argümanlar hiç de sanıldığı gibi iktisadi veya ticari olmayacak. İktisadi mantığın temin edemediği meşruiyeti sağlayacak bir ulusal güvenlik söylemi üzerinden yürüyecek gibi görünüyor.

Önümüzdeki dönemde, yukarıda sadece örnek olarak yazdığım vakanın benzeri daha birçok konu gelebilir gündeme. Bu tartışmaların aktörü elbette büyükler olacak. Lakin bütün dünyayı saracak nitelikte. Yani bir tür müttefik tanımı çerçevesinde, devletler başka devletlere de sözkonusu ürünlerin alınmasının ulusal güvenlikleri için bir tehlike olduğunu telkin edecek belki de. Asıl gümbürtü o zaman kopar ve nihayet oldu da.

Siyaset, güvenlik ve ekonominin küresel düzeyde iç içe geçeceği günler bekliyor bizi. Büyük aktör olmak için yine de tek seçenek var: Büyük üretici olmak. Aksi halde büyükler savaşırken arada ezilmek gibi bir risk var. Üstelik üretim demek, siyaseten güçlü, ulusal olarak güvende ve toplumsal olarak müreffeh olmak demek iken, bu daha da önem kazanıyor. Bir kısır döngü gibi görünse de, dünyaya salt ekonomik güç değil, insani değerler de öneriyorsanız, sesinizin duyulması için yine ekonomik olarak güçlü olmanız gerekiyor.

*Yazı 10 Aralık 2018 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Trump Tarzı İnan Ambargosu

Trump döneminde İnan'a uygulanan ambargonun kapsamı genişletildi. Şüphesiz bu ambargonun en önemli boyutu petrol arzı idi. Gündeme geldiği günden beri İnan'ın petrol ihracatı azaldı. Küresel petrol arzının azalması fiyat artışları anlamına gelir ki bu da maliyetlerin yükselmesi ve iktisadi faaliyetlerde düşüş meydana gelmesi demektir. Şu ana kadar bu düşüşü bir ölçüde Rusya ve Suudi Arabistan telafi etti. ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilerek İnan'a ambargo uygulamaya başladığı andan başlayarak Ekim ayına kadar petrol fiyatları 68 ABD dolarından 80 ABD dolarına kadar yükseldi. Kasım ayı başında ambargonun bütün boyutlarıyla devreye girmesine rağmen bazı ülkelerin muaf tutulması sonucu petrol fiyatları tekrar gevşedi ve 60 ABD dolarının biraz üzerine kadar indi.

İnan ambargosundan Japonya, Çin ve Hindistan ile beraber Türkiye, İtalya, Yunanistan, Güney Kore ve Tayvan muaf tutuldu. Bunlardan beşi İnan'ın en büyük petrol ithalatçısı. Sırasıyla Çin, Hindistan, Güney Kore, Türkiye ve İtalya, İnan'dan en çok petrol ithal eden ülkeler. Türkiye'de en büyük rafineri olan TÜPRAŞ'ın muafiyet görüşmeleri de dâhil birçok konu doğrudan Brunson meselesine bağlanmakla birlikte, aslında ambargo ve muafiyet tartışmalarını küresel bir problem olarak görmek görmekte yarar var.

Muafiyet alan ülkelerin küresel ekonomik kaygılar dışında fazla bir ortak özelliği yok aslında. Çin ve Hindistan, nüfusu ve ekonomik potansiyeli itibarıyla önemli aktörler. ABD-Çin gerginliği ilk bakışta kafaları karıştırabilir. Uzun dönemde bu ekonomik rekabet siyasi gerginliklere ve askeri çatışmaya kadar da gidebilir. Ancak kısa dönemde bütün ekonomiler birbirleriyle eklemlenmiş durumdadır. Çin'in ekonomik çöküşü sanıldığı gibi ABD için çok da tercih edilecek bir durum değildir. Ayrıca ABD, Çin'in gücünü tahkim etme faaliyetleri nedeniyle müttefiklerini yanında tutmak ve başka müttefikler bulmak zorundadır. Hindistan bu anlamda önemli bir ülkedir. Güney Kore ve Tayvan ABD'nin Asya'daki üretim üsleridir. Dolayısıyla iktisadi mantık açısından Hindistan'a muafiyet verip Çin'e hayır demek zaten mümkün değil.

Avrupa havzasında ise İtalya ve Yunanistan ile beraber Türkiye de bu muafiyet listesine girdi. Burada da durum benzerdir. İtalya, ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıya. Yunanistan küresel krizden en çok zarar görmüş ülkelerden birisi ve yarı yarıya fakirleşmiş durumda. Ayrıca bu ülkeler NATO'da askeri müttefik. ABD'nin bu ülkeleri kaybetme lüksü yoktur. Mesele, tek başına askeri müttefiklik ve uluslararası güvenlik de değil. Asıl mesele, ABD için ekonomik, askeri ve siyasi olarak önemli ve bu ambargodan olumsuz etkilenecek olmaktır. Diğer yandan ambargoya dâhil olursa bile fiilen bir anlamının olmamasıdır. Türkiye bu ülkelerden birisidir.

Türkiye İran'ın komşusudur. Uluslararası hukuk ile bağlı doğalgaz anlaşması vardır. Coğrafi yakınlık nedeniyle sınır ticareti bulunmaktadır. Yani muaf olmama ihtimali pek de yoktu. Zaten gündeme geldiği günden beri de en üst düzeyde itiraz etti. Sadece Türkiye de değil, Çin de Birleşmiş Milletler'in ortak kararı olmadan tek taraflı ambargolara karşı olduğunu açıkladı. Hindistan petrol almaya devam edeceğini söyledi. İran petrolü ağırlıklı olarak Asya ve Avrupa'ya ihraç ediyor.

700'den fazla İran şirketi ve vatandaşını kara listeye alan ABD yönetimi, insani ihtiyaçlar ve sivil ihtiyaçlara yönelik üç nükleer tesisi ambargonun dışında tuttuğunu söyledi zaten. ABD yönetimi bu adımları "İran siyasi rejimine baskı yaparak, elde ettiği gelirle bölgede ve dünyada şiddet ve istikrarsızlaştırma faaliyetlerinden vazgeçmesini sağlamak" olarak açıklıyor. Ayrıca ülkelerin talebi üzerine muafiyet verdi. Muafiyetin gerekçesi olarak "ihtiyaç duyulan petrol arzının temin edilmesi ve bazı özel durumlar" olarak açıklandı.

Ambargoya yapılan eleştirilerden birisi, bu uygulamanın rejime değil, zaten ciddi sorunlarla karşı karşıya olan ekonomik durumu nedeniyle İran halkına zarar vereceğine ilişkindir. İran devlet başkanı Ruhani ise, ilk açıklamalarında petrol gelirlerini sıfıra indireceklerini söyleyen ABD'ye karşı Çin ve diğer ülkelerin muaf tutulmasını kendi zaferleri olarak niteledi. Diğer yandan, Trump yönetimine destek verdikleri halde Cumhuriyetçilerin şahin kanadı bu muafiyete ve İran'ın uluslararası ödeme sistemi aracı olan swift'in dışına tamamen çıkarılmamasına şiddetle karşı çıkıyor. Bunun İran'ı gevşeteceğini ve daha ılımlı bir yönetim gelene kadar Trump'ı oyalamak için kullanacaklarını savunuyorlar. En üst düzeyde baskı yapacakları söylemine karşılık muafiyetlerle kendi kararlarını deldiklerini yüksek sesle dile getiriyorlar.

Obama döneminde ABD ile beraber Rusya, Çin ve diğer ülkeler de ambargoya destek verdiği için 2015 yılında İran masaya oturmak zorunda kalmıştı. Ancak bu ambargoda ABD tek başına hareket etmektedir. Ayrıca ambargoya ve karşılıklı olarak yapılan bütün sert açıklamalara rağmen görüşebilecekleri yönünde her iki taraftan da açıklamalar gelmektedir. Ambargonun dili sert olmakla beraber muafiyetler ve uluslararası ödeme sistemi üzerinden sınırlı da olsa finansal hareketlere izin verilmesi İran üzerindeki olumsuz etkiyi azaltacak nitelikte görünmektedir. ABD'nin zorluğu, bu dönemde Rusya, Çin ve hatta AB ülkeleri dâhil olmak üzere her ülke ile bir şekilde sorun yaşamasıdır.

Mevcut konjonktürde bu içerikteki bir ambargonun İran'ı ABD ile masaya oturtması zor görünmektedir. Konuyu Doğu Akdeniz ve Suriye'deki gelişmelerle beraber okumakta yarar var. Türkiye, ambargo konusunda tutarlı bir duruş sergilemiştir. Ancak bölgedeki gelişmeleri ihtiyatla izleyerek yeni gelişmelere hazırlıklı olmak gerekir.

*Yazı 7 Kasım 2018 tarihinde SDE web sitesinde yayımlanmıştır.

İran Ambargosunun Ekonomik Etkileri Ne Olur?

Yaklaşık 40 yıldır, İran ambargo ile anılmaktadır. İslam Devrimi'nin yapıldığı 1979 yılından beri, reformist iktidarlar döneminde biraz hafiflemiş olsa da, hep gündemde kalmıştır. Nükleer silah geliştirdiği ve terörizmi desteklediği gerekçesiyle değişik dozlarda ambargolar ile karşılaşan İran, son olarak geçtiğimiz Mayıs ayı başlarında, ABD Başkanı Donald Trump'ın, önceki başkan Barack Obama döneminde P5+1 (ABD, İngiltere, Fransa, Çin, Rusya ve Almanya) ülkelerinin imza attığı anlaşmadan çekilmesiyle yeniden gündeme geldi.

Aslında, İran'a ambargo uygulaması çok daha gerilere gider. İlk ambargo, 1950'lerin başında İran'ın petrolü millileştirme politikası, İngiltere'nin ambargosu ile karşılaştı. O günden beri ne zaman İran'a ambargo gündeme gelse ilk akla gelen petrol fiyatlarıdır. Bugün itibariyle petrolden daha önemsiz olmayan doğalgaz ve savunma sanayii ile birlikte İran pazarında yatırım yapmak isteyen küresel sermaye de işin içerisine girdiği için, dünya ekonomisi üzerindeki etkileri daha fazla sözkonusu olmaktadır.

Yoğun tartışma konusu olan ve ABD yönetimi tarafından Kasım ayında sert bir şekilde uygulanmaya başlanacağı açıklanan İran ambargosunun ekonomik etkileri ne olur? Konuyu üç boyutuyla ele almak gerekmektedir. Ambargonun İran ekonomisi, dünya ekonomisi ve Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri.

Şüphesiz ambargodan doğrudan ve en çok etkilenecek olan İran'ın bizi kendi ekonomisidir. İran dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine sahip olmakla beraber halen üretebildiği miktarın önemli bir bölümünü iç piyasada tüketmektedir. Petrol rezervleri açısından ise Suudi Arabistan ve Venezuela'dan sonra üçüncü sırada yer alıyor. İhracatın %90'ı petrol ve doğalgazdan oluşuyor. İthal ikameci ekonomi stratejisi izleyerek yurtdışından aramalı alıp nihai üretimi yurtiçinde yapmaya çalışıyor. Başta otomotiv ve petrokimya olmak üzere bazı sanayi alanlarında yabancı ortaklıklarla beraber ciddi atılımlar yapmak istiyor. Ancak ambargoların etkisini hafifletmek için son yıllarda özelleştirme girişimleri ve yabancı sermayeye açılma eğilimleri olsa da halen İktisadi faaliyetlerin %80'i devlet kuruluşları veya devlette etkin olan çevrelerin yönettiği vakıf şirketleri tarafından kontrol edilmektedir.

Obama döneminde varılan anlaşma sonrasında İran ekonomisi için bir fırsat doğdu. Başta Fransa ve Norveç olmak üzere Avrupa şirketleri İran'da özellikle enerji alanında yatırım sözleşmeleri imzaladılar. Lakin Trump yönetiminin nükleer anlaşmadan çekilme kararı ve sert ambargoların yolda olması rüzgârı yeniden İran ekonomisi aleyhine çevirdi. Petrol ihracatına sıkı

kısıtlamalar gelmesi ülke ekonomisi için ciddi sonuçlar doğurur. Daha ambargo başlamadan milli para muazzam değer kaybetti. Yurtiçi ticaret olumsuz etkilendi ve kaçınılmaz olarak vatandaşların cebine dokunmaya başladı. Kontrol altına alınmaya çalışılsa da ekonomik açıdan bir umut ışığı belirmeden durulma ihtimali zayıf görünüyor. Güvenlik tedbirlerinin sertleşmesi ise bir kısır döngüye götüreceği gibi görünüyor.

Başlangıçta AB ülkelerinden ve Hindistan'dan olumlu mesajlar geldi. Ancak zaman geçtikçe bu ülkelerin nasıl pozisyon alacağı çok da belirgin değil gibi görünüyor. Rusya, İran konusunda genellikle ihtiyatlı davranmıştır. Örneğin 2006 ve 2009 yıllarında İran'a ambargo konusunda Çin çekimser kalırken, Rusya desteklemiştir. AB ülkeleri ekonomik menfaatler açısından kararsız kalmaktadırlar. Bir taraftan İran'ın Ortadoğu'daki etkinliğini genişletme eğilimlerinden rahatsız olmakla beraber, diğer taraftan ülke pazarındaki ekonomik çıkarlarını kaybetmekten ve ortaya çıkabilecek enerji fiyatlarındaki artışların etkisinden çekinmektedirler. Trump'ın cepheyi genişleten gümrük tartışmaları olmasaydı, belki de AB ülkeleri ABD ile beraber hareket etmede daha rahat davranacaktı.

Ambargo dünya ekonomisini nasıl etkiler? İlk akla gelen petrol fiyatlarıdır. Bir dönem ciddi düşüşler yaşanan petrol fiyatlarında, OPEC ülkeleri ve Rusya'nın üretimi kısma politikası ile zaten dikkate değer artışlar oldu. Dünyanın en büyük üçüncü petrol ülkesine uygulanacak ambargo hiç şüphesiz petrol fiyatlarını arttıracaktır. Bu da maliyetleri arttırarak büyümeyi olumsuz etkileyecektir.

Azalan petrol arzının Suudi Arabistan, Irak ve Rusya tarafından telafi edilmesi mümkündür. Nitekim Suudi Arabistan'ın üretimi arttırma yönünde kararlı olduğu haberlere yansımaktadır. Ancak fiyatlardaki belirgin düşüşler, özellikle Rusya ekonomisini olumsuz etkilediğinden, bu telafinin fiyatları aşağı götürmesi beklenmemelidir. Dolayısıyla petrol fiyatlarının hâlihazırdaki düzeyin üzerine çıkacağını tahmin etmek zor değil.

Ambargonun özellikle petrolü kapsayacağı dile getirilmektedir. Bu durumda bundan en çok etkilenecek olan ülkeler arasında Hindistan, Çin ve Güney Kore ile beraber Türkiye de yer almaktadır. Muhtemelen bu ülkeler kendilerini etkileyen boyutlarıyla bazı istisna girişimlerinde bulunacaklardır.

İran ambargosu Türkiye için daha da önemli bir konudur. Zira birkaç açıdan en çok etkilenecek ülkelerden birisi Türkiye'dir. Öncelikle İran bizim Rusya'dan sonraki önemli doğalgaz tedarikçilerimizden birisi. Giderek artan doğalgaz ihtiyacımızın halen yaklaşık %17'sini bu ülkeden karşılıyoruz. Ancak önemi bunun da ötesinde. Dış ticaret hacmi beklenen kadar olmasa

da en azından iki devlet arasındaki niyet bunun 30 milyar dolara çıkarılması yönünde. Ancak ithalatımız vazgeçilmez olan petrol ve doğalgaz olduğundan ve İran pazarını açma konusunda ihtiyatlı davrandığından, ticaretimiz ağırlıklı olarak ithalattan oluşuyor.

Bu yapıyı değiştirme yönünde imkânlar var aslında. Ülkemizde imalat, tekstil, inşaat, makine, sağlık ve turizm konusunda ciddi yetişmiş insan gücü ve bilgi birikimi var. İran'ın pazarını açma konusunda daha istekli davranması halinde hem ticaret hacmi artar hem de açığımız azalabilir.

Niyetler bu yönde olsa da ambargo bu gelişme sürecini tamamen kesme- se bile ciddi zarar verecektir. Özellikle uluslararası ödeme sisteminin İran'ı tamamen dışarda tutması halinde elbette başta İran ekonomisi zarar görecektir ama ticaret ortaklarına da zarar verecektir. Ülkemiz ve bizim durumumuzda olan Hindistan ve Güney Kore gibi ülkeler için bazı esneklikler sağlansa da bu durumu değiştirmeyecektir.

Geriye sınır ticareti ve milli paralarla yapılabilecek ticaret kalmaktadır. Sınır ticareti üzerinde kısıtlar bulunmaktadır. Uluslararası para sisteminin dışındaki ticarete dikkate değer artışlar beklemek pek gerçekçi değil zaten. Milli paralar ile ticaret yapmak mümkün elbette. Yapılıyor da. Ancak toplam ticaretin halen sadece %5'i civarında. Ayrıca İran parasındaki değer kayıplarının yarattığı istikrarsızlık dolayısıyla Türkiye de bu konuda ihtiyatlı davranacaktır. Eğer tamamen denk olmasa da denkliğe yakın bir ticaretimiz olsaydı mümkün olabilirdi. Ancak ticaretimizin önemli bir bölümü bizim açığımızken bunun yürümesi pek de mümkün görünmemektedir.

Uluslararası anlaşmalarda zora düşmemek kaydıyla bir yolu var elbette. O da İran'ın ekonomik mantıkla hareket ederek pazarını Türkiye'ye daha fazla açmasıdır.

*Yazı 7 Temmuz 2018 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Saldırı Halka mı, ARAMCO'nun Halka Arzına mı?

2019 yılının Eylül ayında Suudi Arabistan'ın petrol şirketi ARAMCO'nun iki fabrikasına SİHA'larla saldırı düzenlendi. Hemen ardından ABD saldırısının arkasında İran olduğunu söyledi. Suudi Arabistan yönetimi bu konuda daha ihtiyatlı davranmayı tercih etti. Açıklamalar bu minvalde devam etti ve ediyor.

Dünyanın yedinci büyük şirketi olan ARAMCO'nun geçmişi 1930'lara kadar gider. Birinci Dünya Savaşı sonrasında petrol avına çıkan ABD'li şirketler ilk başarısını Bahreyn'de elde etti. ABD'li şirket SoCal (Standard Oil of California) ve Bahreyn şirketi BAPCO (Bahrain Petroleum Co.) ortak girişimiyle elde edilen bu başarı sonrasında başka şirketler de iştahlanmaya başladı.

1933 yılında kurulan CASOC (California-Arabian Standard Oil) Suudi Arabistan'da petrol aramaya başladı. Zaman içerisinde zenginleşen CASOC, 1944 yılında adını ARAMCO (Arabian-American Oil Company) olarak değiştirdi ve giderek büyüyen şirketin Exxon, Mobil, Socal ve Texaco gibi birçok yabancı ortağı oldu. 2015 yılı itibariyle 60.000'in üzerinde çalışana ve 380 milyar dolar civarında kara ulaşan ARAMCO dünyanın en saygın petrol şirketlerinden birisi haline geldi.

2016 yılında Veliht Prens Muhammed bin Selman, ülke ekonomisinin petrole bağımlılıktan kurtulması gerektiğini ve ARAMCO'yu kutsallaştırmaya gerek olmadığını belirterek, "Ekonomimizi yakın zamanda tükenecek petrole bağımlı kılmamalıyız. Bırakın, Aramco yatırım şirketi olarak kalsın. Şirket hisselerinin borsaya açılması ekonomimize faydalı olacak. Şirketin yüzde 1'inin halka arzı bile tarihteki en büyük arz olacak" ifadelerini kullanmıştı.

Halka arzın temel amacı şirkete kaynak sağlamaktır. ARAMCO gibi bir dünya devinin halka arzı da elbette ek kaynak sağlamak anlamına gelecektir. Ancak burada daha fazlasından sözetmek gerekir. Arabistan petrol bağımlısı olmaktan kurtulmak ve yatırımları farklılaştırmak istiyor. Sadece fosil yakıtların önemini kaybetmesi de değil. Ülkenin refah ve barışı sadece doğal kaynaklardan elde edilen gelirin tepeden dağıtılması ile sürdürülebilir olmuyor. Ülkedeki çalışabilir bireylerin tamamını kapsayan bir ekonomik yapı ancak bunu sağlayabilir.

Tam da bu nedenle olacak ki Prens Muhammed bin Salman halka arzın hızlandırılması için kendi danışmanını ARAMCO'ya CEO olarak atadı. Suudi Arabistan Ulusal Yatırım Fonu Başkanlığını yürüten Yasir Osman el-Rumeyyan birçok şirketin halka arzında görev almıştı.

Halka arz ile beraber ülkede borsalar da gelişecek ve daha fazla sermaye girişi olacaktı. Ancak bu işi bir yerden başlatmanız gerekir. Bu amaçla Suudi Ulusal yatırım fonu halka arz sürecini yönetmesi için JP Morgan, Morgan Stanley ve HSBC bankalarını seçti ve Moules&Co'ya da bağımsız danışmanlık yetkisi verdi.

Böyle bir ortamda ARAMCO'ya saldırı ne anlama gelir? Öncelikle gerçekten Husiler saldırmış olabilir. Bunun arkasında İran da olabilir. Ancak hikâye bununla bitmez sanırım. Sadece tam da halka arz aşamasında şirketin değerini düşürmek ve ucuza kapmak da fazla basit bir yorum olur diye düşünüyorum.

ABD başkanı Trump'ın Suudi yönetimine yönelik "biz olmazsak iki hafta bile orada kalamazsınız" mealindeki sözleri, Birleşik Arap emirlikleri ve Suudi Arabistan'ın dışarıdaki yatırımlarını dondurulması meselesi vs. Bunları dikkate aldığımızda mesele o kadar da basit olmayabilir.

Acaba Suudi Arabistan ciddi bir ekonomik ve sosyal dönüşüm gerçekleştireceği kontrolde çıkabilir mi? Örneğin halka arzda ilk satışların Londra piyasasında yapılması düşünülüyordu. Ancak Brexit tartışmaları nedeniyle Londra piyasasına güvensizlik olabileceği ve istikrarını kaybedebileceği endişesiyle buna mesafeli durdu Suudi yönetimi ve Japonya'nın Tokyo borsasının daha uygun olacağı kanaati güçlendi. Çin'in de seçenekler arasında düşünülebileceği gündeme geldi.

Muhammed bin Salman gerçekten fazla mı büyük oynuyor? Cidden asıl amacı Suudi Arabistan'da dikkate değer bir ekonomik ve sosyal dönüşüm gerçekleştirmek mi? Suudi Arabistan'ı petrol bağımlılığından kurtarmak aynı zamanda ABD bağımlılığından kurtarmak anlamına mı gelir? Suudi yönetimi ihtiyatlı davrandığı halde ABD'nin İran'da ısrar etmesi bir anlama gelir mi? Demem o ki tekil bir olay olarak bir saldırı deyip geçebiliriz. Ancak uluslararası iktisadi sistemin işleyişi ve muhtemel rotası açısından da bakmakta yarar olabilir.

Saldırının Suudi Arabistan'a maddi zarar vermek amacıyla yapılmış olması düşüncesi fazla basit kaçır diye düşünüyorum. Petrol fiyatları kısa bir süre dalgalandıktan sonra kabaca normale döndü. Verilen zarar da ciddiye alınacak seviyede değil. Bu yangın kaza sonucu da olabilirdi ve Aramco o kadar büyük ve karlı ki zarar devede kulak bile değil. Can kaybı da olmadığına göre.

ABD bu saldırının kendilerine bir zararı olmadığını, ancak bölgedeki müttefiklerine yardıma hazır olduklarını açıkladı. Dışişleri Bakanı Mike Pompeo Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri seyahatine çıktı bile. Sahi yıllarca süren İran-İrak savaşı kime ne kazandırmıştı?

*Yazı 18 Eylül 2019 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Trump Giderse Piyasalar Çöker mi?

ABD Başkanı Donald Trump, seçimleri kazandığı günden başlayarak protesto edildi ve azledileceği hep konuşuldu. Bizatihi kendi ülkesinin liderliğini yaptığı mevcut dünya sisteminin bütün kurumlarına saldırdı. Uzak-yakın bütün ülkelerle şu veya bu şekilde sorun yaratacak açıklamalar yaptı. Piyasaların pek de alışkın olmadığı ticaret savaşları başlattı. Bütün bunları yaparken kendi ülkesinin çıkarını düşündüğünü söylese de bu söylemlerden başta kendi ülkesi, hatta kendisine oy veren seçmen tabanı zarar gördü ve daha da görececek gibi görünüyor.

Azledileceği ABD ve dünya kamuoyunda daha yüksek sesle gündeme gelince “eğer ben gidersem piyasalar çöker” mealinde bir açıklama yaptı. Eğer Trump ABD başkanlığından azledilirse piyasalar gerçekten çöker mi? Öncelikle dünya sistemi şahıslarla kaim değildir. Çalışan, kazandıran ve yürürlükteki sistemi daha da güçlendiren bir piyasa varsa ABD başkanının görevden uzaklaştırılması ile çökmez. Ancak Trump kalsa da gitse de sıkıntılı bir piyasa var zaten. Hatta Trump’ın belirsizlik yaratan söylem ve uygulamaları ile çöküşünün hızlandığı bile söylenebilir. Neden mi?

ABD ve dolar hâkimiyeti tarihin bu döneminde ciddi sarsıntı geçirmektedir. Kapitalist sistemin gelişim çizgisine bakıldığında bu sarsıntı ilk olmakla beraber bu defa durum farklı. 1800’lerin başlarında kullanılan çift metal standardı, altın ve gümüş üretimindeki asimetric gelişim ve iki metalin paritesindeki makasın açılması ile bozuldu. 1800’lerin üçüncü çeyreğinde altın standardına geçildi ve milli paraların değeri altına göre ve paraların birbiri ile değişim paritesi de bu çerçevede belirlendi. Ekonomilerin hızla büyümesi ile altın miktarı yetmeyince sistem çöktü ve 1944 yılında Bretton Woods anlaşması ile altın ve dolar standardına geçildi. Altının değeri dolar ile belirlendi (31 gram altın=35 dolar) ve ABD bu pariteyi garanti etti. O günden sonra dolar hâkimiyeti ilan edilmiş oldu ve uluslararası rezerv para, politika aracı ve değer ölçüsü gibi işlevleri üstlendi. ABD ekonomisinin işsizlik ve dış ödemelerde zora girmesiyle bu sistem sorun çıkarmaya başladı ve 1970’lerde yaşanan diğer ekonomik şokların da etkisiyle Bretton Woods sistemi yıkılınca bütün paralar dolar karşısında serbest dalgalanmaya bırakıldı.

Mevcut sistemde artık ABD dâhil hiçbir ülke herhangi bir şeyin garantisini vermemektedir. Ancak bu sistem ekonomik güce bağlı olarak asimetric bir durum yaratmaktadır. Örneğin dünyanın en çok bütçe açığı ve dış ticaret açığı veren ülkesi ABD dünyayı dolarize etti. Yani dünya ekonomilerini dolara boğdu. Bu arada hızla büyüyen ve zenginleşen Çin gibi gelişmekte olan ülkeler dünya ticaretinden ciddi pay almaya başlayınca ABD ekonomisi zora düşmeye başladı. Aslında AB ve BRICS ülkeleri yanında ABD’nin kendisi de bu sistemin yürümeyeceğinin farkında. Sadece BRICS değil Almanya

da alternatif bir finansal sistemi dile getirmeye başladı. Sistem zora düştü ama bu defa fark şü. Altın standardına geçerken, altını dolara endekslerken, paralar dalgalanmaya bırakılırken ABD ekonomik, siyasi ve askeri gücüyle hep merkezde kalmayı becerdi. Bu defa Trump bu tuhaf çıkışları yapmaya başlamadan önce yükselen ekonomiler çoktan sistemi sorgulamaya başlamıştı. ABD yönetimi bunun farkında olduğundan piyasa ekonomisinin genel kabul görmüş kurallarına uymayan söylem ve eylemlere yöneldi.

Böyle devam ederse fetiş düzeyinde bir inanç konusu olan piyasaya güven daha da zedelenecek. Sefalet içerisindeki ülkeleri geçelim ama yükselmekte ve zenginleşmekte olan ülkelerde piyasanın sanıldığı gibi fizik kuralları içerisinde işlemediği, siyasetin ve askeri gücün her zaman müdahil olduğu bir oyun olduğu inancı daha da pekişecek. BRICS veya Şangay gibi yeni bloklar oluşursa ne olur? Aslında bu tür blokların gelişimi yine bugüne kadar oluşan piyasaya ilişkin bilgi birikimi ve tecrübesi üzerinden gelişecektir. O halde Trump'ın çökeceğini söylediği piyasa hangisi? Elbette ABD'nin merkezde olduğu dünya iktisadi sistemi.

Bu sistemde AB ülkeleri ve diğer irili ufaklı ekonomiler nasıl bir pozisyon alır? Hiç şüphesiz çıkarlarına göre hareket edeceklerdir. Yeni dönemdeki gelişmeler açısından AB ülkelerinin pozisyonu önemlidir. Şu ana kadar dengeli bir tavır içerisinde oldular. Yeterince güçlü bir duruş sergileyememe nedenleri, AB modelinin Yunanistan gibi üretkenliği sorunlu ülkeler dolaşısıyla ortaya çıkan ekonomik kırılmalıkları ve ortak bir siyasal duruşu bir türlü gerçekleştirememeleridir. İngiltere'nin birlikten çıkış kararı AB'yi siyasal olarak daha da tartışılabilir hale getirmiştir.

BRICS ile somutlaşan karşı blok ise ekonomik olarak net taleplerde bulunuyor olsa da henüz rotasını bulabilmiş değildir. Ekonomik çıkarlar açısından bu birlikteliğin geleceği umut vermekle beraber, siyasal bir birliktelik o kadar da kolay olmayacaktır. Çin ve Rusya'nın başını çektiği bu oluşumun İran, Suriye, bölgedeki diğer sorunlar ve Orta Asya'daki Müslüman devletler açısından nasıl bir pozisyon alacağını henüz bilmiyoruz. Siyasal açıdan Türkiye'nin önemli bir rol oynayabileceğinde şüphe yok. Ancak bu rolün beklenen olumlu etkiyi yaratabilmesi, dünya iktisadi sistemi içerisindeki ve bölgedeki siyasal pozisyonu belirleyecektir.

Sonuç olarak, dünya piyasasının geleceği, Trump'ın seçimle veya azille gitmesinden ziyade dünya ekonomisinin gidişatına ve yeni dönemde uluslararası para sisteminin nasıl şekilleneceğine bağlıdır. Eğer tek veya çok kutuplu yeni bir dünya sistemi kurulacaksa, bunun nasıl bir siyasi ve askeri yapılanma içerisinde gerçekleşeceği üzerinde de dikkatle düşünmek gerekir.

*Yazı 24 Ağustos 2018 tarihinde SDE web sitesinde yayımlanmıştır.

G-20 Arjantin Mütarekesi

Dünyanın en zengin 19 ekonomisi ve Avrupa Birliği'nden oluşan G20 2018 zirve toplantısı geçen hafta Arjantin'de yapıldı. Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu grubun amacı küresel ölçekte ortaya çıkan ekonomik sorunlara çözümler üretmek. G20, 1979 yılında G7 ülkeleri maliye bakanları ve merkez bankası başkanları toplantısında ortaya çıktı. Küresel ekonominin selameti için daha kapsayıcı bir forum oluşturulması gerektiği düşüncesiyle gelişmiş ülkeler yanında yükselen ekonomilerin de dâhil edilmesi gerektiği sonucuna varıldı.

Zirvede sadece ekonomik konular konuşulmaz. Liderler randevulu ya da ayaküstü görüşür ve gündemdeki konularda fikir alışverişi yaparlar. Bu yıl Kaşıkçı cinayetinden Suriye sorununa ve Ukrayna krizine kadar çok şey konuşuldu. Bazen sıcak gündem maddeleri olabilir. Örneğin, 2015 yılı Zirvesi Türkiye başkanlığında Antalya'da yapılmıştı. O yıl başta 10 Ekim Ankara ve 13 Kasım Paris olmak üzere terör saldırılarını şiddetle kınayan bir bildiri yayınlanmış ve terörizmin herhangi bir din, milliyet, medeniyet veya etnik grupla ilişkilendirilemeyeceği ve ilişkilendirilmemesi gerektiği vurgulanmıştı.

Dönelim ekonomi konularına. G20'nin en önemli ekonomik özelliği kapsadığı nüfus, üretim ve ticarete ilişkindir. Foruma dâhil ülkeler dünya üretiminin %85'ini, yatırımın %80'ini ve uluslararası ticaretin %75'ini gerçekleştirmektedir. Buna karşılık G20'nin kapsadığı nüfus dünya nüfusunun %66'sıdır. Dolayısıyla ekonomik açıdan oldukça kapsayıcı olan G20'nin kapsadığı nüfus için aynı şey söylenemez.

En çok merak edilen konuların başında ABD-Çin ticaret savaşının akıbeti vardı. 2018 yılı başında ticaret savaşlarının başlamasından bu yana iki ülkenin liderleri ilk defa bir araya geldi. Bir süredir karşılıklı restleşme ve gümrük vergileri gibi araçlarla korumacı politikalara yönelen ABD-Çin ticaret savaşına 3 aylık bir "mütareke" ile ara verildi. Buna göre, iki ülke son bir anlaşma üzerinde uzlaşana kadar ticaret savaşlarında "ateşkes" ilan etti.

ABD'nin 200 milyar dolarlık Çin malı için %10'dan %25'e çıkarmayı düşündüğü gümrük vergileri bekletilecek. Çin ise ABD'den tarım, sanayi ve enerji ürünlerinin alımında artışa gidecek. Ayrıca Çin ABD menşeli otomobillere uyguladığı %40 oranındaki gümrük vergisini düşürecek ve zaman içerisinde kaldıracak. İki ülke arasında bir anlaşmanın yapılması için 90 günlük müzakere süresi belirlendi.

Görüşmeler sadece ekonomi ile ilgili değildi elbette. Örneğin, ABD 'tek Çin' siyasetine bağlı kalacak ve Çin ABD ile Kuzey Kore arasındaki görüşmelerin ilerlemesi için destek verecek. Trump, ABD ve Çin arasında verimli

bir toplantı yapıldığını belirterek, görüştüğü devlet başkanlarının çoğu için olduğu gibi Şi ile çalışmanın da kendisi için bir onur olduğunu ve Şi ile ilişkisinin çok özel olduğunu söyledi.

Görüşmenin ardından Çin Dışişleri Bakanı, prensipte varılan anlaşmanın iki ülke arasındaki ekonomik çatışmayı azaltacağını ve iki ülkenin de bundan yarar sağlayacağını söyledi. Bitti mi? Bitmedi elbette. Bütün bu pozitif açıklamaların ardından, iki ülkenin 90 gün içinde anlaşmaya varamaması halinde gümrük vergilerinde artışa gidileceği de vurgulandı.

Kanaatim odur ki bu iş daha çok su götürecek. Maliyet avantajı ile rekabet gücünü ciddi derecede arttıran Çin, bir aşamadan sonra dünya patronluğunu kaybetmek istemeyen ABD'nin gümrük duvarına çarptı. Ya gerçekten ABD'ye avantaj sağlayacak gümrük indirimlerine gidecek ya da ateşkes süresi sona erince savaş yeniden kızışacak.

Buna destek olarak Dünya Ticaret Örgütü WTO'nun reforma tabi tutulması gerektiği vurgulandı ve sonraki zirvede gelişmelerin yeniden değerlendirileceği belirtildi. ABD, WTO bünyesinde anlaşmazlıkların çözülmesi için çalışan en yüksek organa üye atanmasını bir süredir bloke ediyor örneğin. Uluslararası ticaretin küresel ekonomiye bir bütün olarak ciddi katkı sağladığı yönünde genel bir görüş olsa da WTO'nun beklenen işlevi görmediği, artık haksız rekabeti önleyemediği ve dolayısıyla yapı ve işleyişinin yeniden düzenlenmesi gerektiği ısrarla vurgulanmaktadır.

ABD kendi havzasındaki sorunlarını daha kolay çözüyor. Kısa adı NAFTA olan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'ni kolayca yeniledi örneğin. Yılın başındaki tartışmalarda Kanada ve Meksika ile de sorun yaşayan ABD, NAFTA'yı ikame etmek üzere kısa adı USMCA (United States-Mexico-Canada Agreement) olan anlaşmayı imzaladı. Anlaşma bu üç ülke arasında 1,2 trilyon dolar civarındaki ticareti kapsıyor ve otomotiv sanayi, emek ve çevre standartları, fikri mülkiyetin korunması ve elektronik ticaret gibi birçok konuyu içeriyor.

Sonuç olarak, G20 küresel ekonomi ve ülkeler arasındaki ticari konuları görüşmek ve sorunları karşılıklı uzlaşma ile çözmek üzere bir araya geliyor. Bu arada siyasi bazı sorunların çözülmesi yönünde adımlar atılması için uygun bir ortama da dönüşüyor. Bu anlamda bir fırsat penceresi olmakla beraber, küresel ekonomideki çalkantılar ve küresel üretimden pay alma mücadelesi önümüzdeki günlerde ciddi sorunlara gebe. Rakiplerin gücü arttıkça bugüne kadar dünyayı istediği gibi çekip çeviren devletler yan çizmeye başlayabilir. "Küresel refahı arttırmak" hedefiyle hararetle savunulan uluslararası ticaret serbestliğinin savaşa dönüşmesi, üzerinde dikkatle düşünülmeli gereken bir konudur.

*Yazı 5 Aralık 2018 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

İran Ambargosunda Türkiye'nin Seçenekleri

Amerika Birleşik Devletleri'nin İran'a uygulama kararı aldığı ambargonun ilk paketi 6 Ağustos 2018 tarihinde devreye girmişti. İkinci yaptırım paketi ise iki hafta sonra (4 Kasım) devreye girecek. İlk paket İran'ın dolar, değerli maden, kömür, sanayi ekipmanı yazılımı ve daha birçok mal ticaretine uygulanacak yaptırımlarla başlamıştı. İran'ın ABD doları satın almasını ve altın gibi değerli madenlerle ticaret yapmasını kısıtlayan ve yolcu uçakları ve uçak parçası ithalatını da içeren bu uygulamalar aslında oldukça önemli idi. Ancak ikinci aşama bundan daha da ağır sonuçlar doğuracak nitelikte.

İkinci paket, İran'ın petrol ihracatını engelliyor ve bu ülke ile ticari ilişkiye giren ülke ve şirketlere de yaptırım öngörüyor. Bu tarihten itibaren tüm özel veya tüzel kişilerin İran ile petrol ticareti yapmaları, İran'ın limanlarında iş yapmaları, taşımacılık ve finans faaliyetlerinde bulunması yasaklanıyor ve yaptıkları takdirde yaptırımla karşılaşacaklar.

İran dünyanın dördüncü büyük petrol ihracatçısı. 100 milyar dolar civarındaki ihracatının %90'ı petrol, doğalgaz ve petro-kimya ürünleri. Ambargo ile karşı karşıya kaldığı dönemde, 2015 yılına kadar ekonomik olarak ciddi sıkıntılar yaşadı. Büyüme bir yana, ekonomi küçüldü. 2016 yılında ambargonun kalkmasıyla ciddi bir rahatlama yaşadı. Ekonomi büyüdü. Ağustos'tan bu yana tekrar sıkıntılı günler başladı ve Kasım ayından itibaren ihracat geliri belki de yarıya indirecek yaptırımlar geliyor. Şüphesiz İran ambargodan ciddi boyutlarda etkilenecek. Lakin Türkiye'ye muhtemel etkisi de küçümenecek düzeyde değil.

Türkiye, İran'ın ihracatında dördüncü, ithalatında üçüncü sırada. İran'ın ilk sıralarda ihracat yaptığı diğer ülkeler sırasıyla Çin, Hindistan ve Güney Kore. İthalat yaptığı diğer ülkeler ise Birleşik Arap Emirlikleri ve Çin. Bizim İran ile ticaret hacmimiz 10 milyar doların üzerinde. Bunun yaklaşık 3/4'ü bizim petrol ve doğalgaz ithalatımız. Geçen yıl ithal edilen ham petrolün yaklaşık yarısı İran'dan. Rusya'dan sonraki en büyük doğalgaz tedarikçimiz. BOTAŞ'ın doğalgaz ithalatının yaklaşık %20'si İran'dan. Ticaret hacminin geriye kalan 1/4'ü de başta altın, çelik ve otomotiv yan sanayi ürünleri olmak üzere ihracatımız.

Doğalgaz konusunda pek sorun yaşanmayacak gibi görünüyor. Anlaşma gereği almadığımız takdirde yine de parasını ödemek zorunda olduğumuz doğalgazı almaya devam edeceğiz. ABD de bunu anlayacaktır elbette. Şüphesiz bundan en çok etkilenecek olan Türkiye'nin en büyük rafinerisi TÜPRAŞ. Biz de Çin gibi elimizi çabuk tutup ambargo başlamadan İran'dan yüklü petrol ithalatı yaptık. Gidişatı izlerken bir süre idare etmek için. Aylık ithalat 100 bin varilin biraz üzerinde iken Ekim ayında yüklü miktarda petrol aldık.

Bu arada TÜPRAŞ, ABD yetkilileri ile görüşmeler yapıyor. Sınırlı da olsa bir miktar petrol alımı yapmak için muafiyet istiyor. ABD yetkilileri ulusal güvenliklerini düşünürken müttefiklerinin de ihtiyaçlarını dikkate aldıklarına yönelik açıklamalar yapıyorlar. İstisna talebinde bulunan ülkelerin ve şirketlerin gerekçelerini ayrıntılı olarak bildirmeleri halinde durumu değerlendireceklerini söylüyorlar. Daha önce olduğu gibi bu defa da bir ölçüde esneklik koparabileceğimiz muhakkak. Ancak yetmez. Bu yüzden Türkiye de elbette kendi pozisyonunu alacak.

Ambargonun başlaması ile İran'ın petrol ihracatı 1/3 civarında azaldı bile. Çünkü enerji tedariki süreklilik gerektirir. Sanayide ve hanelerde kullanılan enerjinin tedarikinde sorun yaşanması bütün ekonomiyi ve insanların günlük hayatını olumsuz etkiler. Bu yüzden bir yandan tartışmalar devam ederken, diğer yandan ülkeler hemen pozisyon alırlar. Türkiye birkaç aydır Rusya'dan petrol almaya başladı örneğin.

Bu arada petrol üreticisi ülkelerin ABD ile dirsek teması ve Rusya ile Suudi Arabistan arasındaki azalan petrol arzının nasıl telafi edileceğine yönelik görüşmeler devam etti. Bir anda Kaşıkçı cinayetinin patlak vermesi ve ABD yanında cılız da olsa AB ülkelerinin de Suudi Arabistan'a karşı tavır alması olayların seyrini bir ölçüde değiştirdi. Rusya ile İran arasında Suriye'deki kısmi ittifak bunu nasıl etkiler göreceğiz ama Rusya'nın İran'dan takas yoluyla petrol alıp bunu dünya piyasalarına sevkedeceği de konuşuluyor.

Brunson'un yargı kararı ile serbest kalması ABD-Türkiye arasındaki gerilimi bir ölçüde düşürmüştür. Tek konu elbette bu değildi. Ancak ABD seçimleri için önemli olduğu düşünülen bu gerginliğin düşmesi ABD yönetimini fazlasıyla memnun etmiş görünüyor. Ayrıca ABD Türkiye'nin enerji ihtiyacını, İran ile olan doğalgaz anlaşmasını ve Suriye'deki gelişmelerle ilgili hassasiyetini anlayacak durumdadır. Bu yüzden önümüzdeki günlerde ambargonun ülkemize etkisini hafifletecek adımlar gelebilir.

Daha önemlisi, Rusya'nın İran ambargosuna karşı tutumu ve ABD-Suudi Arabistan ilişkilerinin ne yönde seyredeceği. ABD yönetimi, İran'a karşı Suudi Arabistan ile müttefiklik ilişkisinin önemli olduğunu ve bunu kaybetmek istemediklerini mütemadiyen tekrarlıyor. Tam da Kaşıkçı olayı gündeme gelmişken bakalım Suudi Arabistan bu süreçte nasıl bir duruş sergileyecek?

*Yazı 22 Ekim 2018 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

KÜRESEL SALGIN, SAVAŞ VE VURGUN

Finansal Pandemi

İlk olarak 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Hubei eyaletindeki Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve Corona'nın bir türü olan virüs bütün dünyaya hızla yayıldı ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edildi. İlk defa ortaya çıkan ve hızla yayılan pandemik hastalıkların tarihte örnekleri çokça vardır. Veba, kolera, değişik grip türleri gibi. Örneğin 14. Yüzyılın ortalarında görülen veba ile Avrupa nüfusunun yaklaşık yarısı hayatını kaybetmiştir. 1918 yılında ortaya çıkan İspanyol gribi dünya çapında 75 milyon insanın ölümüne sebep olmuştur. Bir gerçek var ki küreselleşme ile beraber hastalıklar da küreselleşmekte, ancak sağlık alanındaki gelişmeler nüfusa oranla daha az insanın ölümüne neden olmaktadır.

Küresel hastalıkların etkileri de küresel olur ve özellikle de dünya ekonomisinin bileşik kaplar tanımına tam da oturduğu bu çağda daha fazla böyle olur. Hastalık bulaşıcı olunca ekonomik hayatı doğrudan ve derin bir şekilde etkiledi. Üretim durdu, tedarik zincirleri bozuldu, talep daraldı. Dünya piyasaları altüst oldu. İlk çıkan haberler dünyanın en zenginleri hakkında. Yüz milyarlarca dolar kaybetmişlerdi. Kim bunlar? Dünyanın en zengin insanları. Amazon'un sahibi Jeff Bezos, Microsoft'un sahibi Bill Gates ve LVMH'nin yönetim kurulu başkanı Bernard Arnault. Sırasıyla ağırlıklı olarak elektronik, yazılım ve kozmetik alanlarında faaliyet gösteriyorlardı.

ABD merkez bankası toplantıyı öne çekerek alelacele faizleri düşürdü. Artık sıfır sayılabilecek bir orandan piyasayı fonlamaya başlamıştı. ABD tahvil faizleri sıfır civarına indi. Diğer ülkeler de hızla bunu takip ettiler ve faiz düşürmeye devam ettiler. Tabi TCMB de aynı şekilde faiz düşürdü. Diğer ülkelere oranla yüksek olsa da tek haneye düşmüş oldu. Buna ek olarak maliye alanında da tedbirler alındı. Vergilerin ertelenmesi, teşvik paketleri, sosyal yardımlar vs. Bütün bu önlemler neden alınmıştı?

Virüs bir süre etkili olunca işini kaybedenler olacaktı. Ya da üretime devam edip çalışanların ücretleri dâhil işletme giderlerini karşılamada zora düşen şirketler olacaktı. Ekonomide de pandemik bir durum ortaya çıktı. Bütün ülkeler hızla tedbir almaya çalıştılar. Öyle ki ABD kişilere doğrudan para dağıtmaya kadar tedbirler tartışıldı. "Balık verme yerine balık tutmayı öğretin" diyen kapitalist sistemin ana aktörü balık dağıtmaya karar verdi. Kısa dönemde bütün bunlar ve fazlası yapıldı. Peki, çözüm oldu mu?

Kısmi çözüm oldu elbette. Sorunların hafifletilmesi açısından bir ölçüde etkili oldu. Ancak dünya ekonomisinin konjonktürün ötesinde sorgulanması gereken yönleri var. Sistemik sorunlar maalesef "normal" zamanlar-

da sorgulanmaz. Çünkü alan-satan razıdır. Sorunlar birikiyordur belki ama sürdürülüyordur. Bu gibi olağanüstü dönemlerde ne olur? Yine sorgulanmaz. Çünkü daha acil sorunlar vardır ve bu tür “lüks” tartışmaların zamanı değildir!

Ne yazık ki insanlık bununla er veya geç, olağan veya olağanüstü bir dönemde yüzleşmek zorunda kalırlar. Küresel ekonomi çarpık bir yapı üzerinden ve zaman zaman negatif enerjiyi boşaltarak yoluna devam ediyor. Ettikçe de sorunlar birikiyor ve büyüyor. Ekonomi büyüdükçe bu sorunlar da büyüyor. Hunharca tahrip edilen çevre, gelir dağılımındaki adaletsizlik, fırsat eşitsizlikleri vs. Bunun arkasındaki çarpık yapı ise uluslararası ticaretteki adaletsizlik, finansal sektörün reel sektör üzerindeki baskısı ve gözü doymak bilmeyen küçük küresel azınlıkların dünya sistemini bir oyun alanı olarak görmeleri.

Bu çarpık yapıdan kaynaklı çözümlerin de küresel olması gerektiği açıktır. Bir ülke tek başına bir ölçüde adil bir yapı kurabilir. Bu küresel yapıda, hastalıkların da ekonomik ve sosyal sorunların, hatta siyasal sorunların bile pandemik olduğu bu çağda ülkelerin tek başına örnek yapılar oluşturmaları mümkün görünmemektedir. Ancak küresel ekonomik sistemin büyük aktörlerine teslim olma kolaylığı da sorunları hafifletmemektedir.

Bazı sorgulama alanlarına cesaretle girmek zorundayız. Toplumun bir kesimi borsa, tahvil ve emtia fiyatlarının yarın ne olacağını düşünürken, geniş bir kitle sonraki gün marketlerin açık olup olmayacağını, çocuklarının aç kalıp kalmayacağını düşünüyordu. Bu bir yönüyle doğal olmakla beraber, küresel ekonomideki sorun alanlarını bize unutturmamalıdır. Devletin müdahale alanları nedense hep böyle olağanüstü dönemlerde gündeme gelir ve pek de itiraz görmez. Acaba normal zamanlarda ortaya çıkabilecek risklere hazırlık yapılamaz mı? Ya da her şey normal görünse de hayatın diğer alanlarında olduğu gibi ekonomik hayatta da kuralsız bir yapı olmayacağını, kuralsızlığın bir gün mutlaka bir yerden patlak vereceğini ve götürüsünün getirisinden fazla olacağını baştan düşünmek çok mu zor?

Salgın geçecek. Hayat normale dönecek. Üretime devam edilecek. Tedarik zincirleri de yeniden onarılacak ve faaliyetlerine devam edecek. Ancak finansal sistemde, özellikle de türev araçlardan kaynaklı çılgınlık her zaman ekonomik hayatı tehdit etmeye devam edecek. Umarız ki öze ilişkin sorunlar da salgına yüklenip gündemden çıkmaz.

*Yazı 18 Mart 2020 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Corona Pozitif Faiz Negatif

Covid19 salgınının birkaç ay önce ekonomi haberlerinde ABD-Çin ticaret savaşları ve müzakereleri konuşuluyordu. Ekonomide durgunluk eğilimleri olduğundan petrol fiyatlarının artması beklenmiyordu ve varil başına 60 ABD doları civarında seyrediyordu. Faiz oranları ise 2008 krizi sonrasında büyük ölçüde düşmüştü. Japonya'da faiz uzun süredir sifıra yakındı. ABD dâhil birçok gelişmiş ülkede faiz oranları enflasyon bekleyişlerine göre ayarlanıyor ve %2 civarında idi.

Durgunluğun derinleşeceği kaygısıyla birkaç yıl önce gelişmiş ülkelerin merkez bankaları faizi negatif oranlara düşürdü. Danimarka ve İsveç yarım puandan fazla negatif faize geçerken İsviçre 1 puandan fazla bir negatif faiz belirledi. Avrupa ve Japonya Merkez Bankaları da düşük düzeyde de olsa negatif faiz belirlemişlerdi.

Negatif faiz şu demek: Bankalar ellerindeki nakit varlıkları merkez bankasında tuttuklarında bir miktar faiz alırlar. Negatif olması demek, merkez bankasının bu nakit varlıkların bir kısmına el koyması demektir. Yani negatif faiz %1 ise, bir banka 100 doları merkez bankasında tuttuğunda 1 dolar maliyete katlanır. Bu uygulama, ekonomik olarak bankaya "parayı merkez bankasında tutmak yerine kredi ver, kendin değerlendir" demektir. Ekonomide durgunluk eğilimleri yüksekse bu yapılır.

COVID19 Avrupa ülkeleri ve ABD'yi de vurunca, ülkeler ekonomik çöküşe karşı ilk akla gelen silaha sarıldılar: Merkez bankalarının faiz düşürmesi. Bu da yetmedi ve "para basılsın" önerileri yağmaya başladı. Fark şudur: Faizi düşürerek kredileri ucuzlatırsınız. Ama insanlar işini kaybederken bu yetmez. Para basıp dağıtım düşüncesi güç kazandı.

Peki, sorun nedir?

Öncelikle virüs sadece tetikledi. Aynen insanlardaki etki gibi. Bağışıklık sistemi herhangi bir nedenle zaten zayıf olan insanlarda virüs öldürücü olabiliyor. Küresel ekonominin de bağışıklık sistemi zaten zayıftı. Ülke bazında krizler hep yaşanmıştır. Ancak 2008 yılında ABD'de ortaya çıkan kriz bütün ülkeleri etkiledi. Aslında kriz sonrasında dünya ekonomisi hep bıçak sırtı gitti ve bir türlü toparlanamadı. Negatif faiz de bu yüzden gündemde kaldı. Bu durumun fazlasıyla farkında olan ABD yönetimi teke tek dövüşme yolunu seçti ve başta Çin olmak üzere, Avrupalı müttefikleri de dâhil bütün ülkelere baskı yaparak yeni dönemin maliyetini başkalarına ödetmeye kalktı.

Fakat virüs ortaya çıkınca ve küresel boyut kazanınca ABD dâhil her ülke kendi derdine düştü. İtalya ve İspanya trajik günler yaşadı. Can havliyle AB'yi sorgulamaya başladılar. Birlik mantığı içerisinde yardım alamadıklarını yüksek sesle dile getirdiler. ABD'de zor günler yaşandı. AB'de nispeten

bir sosyal devlet varken ABD’de bu da yoktu. On milyonlarca insanın sağlık sigortası mevcut değil.

Lakin ABD’de de merkez bankası alelacele toplanarak faizi dūşürdü ve ardından acil duruma müdahale etmek üzere yardım paketi hazırladı.

Küresel ekonominin bağışıklık sistemi oldukça zayıf. Adaletsiz bir yapı var. Adaletsizlik denince ilk akla gelen gelir dağılımı bozukluğu ve varsılık-yoksul arasındaki uçurumdur. Doğru ama bu sadece bir sonuç. Küresel ekonominin yapısına ciddiyle eğilmek lazımdır. Asıl sorun sadece yoksulu değil, bir hayli varsılık kabul edilebilecek olan iş sahiplerinin de sırtından bir asalak gibi geçinen dünya finans sistemidir.

Yani ayrımı işçi-işveren bazında yaparsak bir yere varamayız. Bu ayrımda adaleti sağlamak nispeten kolaydır. Zor olanı küresel yapının temel taşı olan finansal yapı ve işçi-işveren dâhil diğer sektörlerle kurduğu ilişkidir. Öyle ki reel sektör diye adlandırdığımız asıl üretken kesim, bazen bu yapıya teslim olarak faiz geliri elde etmek üzere cüzdanını yeniden ayarlama yoluna gider. Çünkü başka çaresi yoktur. Şirketlerin faaliyet dışı gelirleri büyük ölçüde buna işaret eder. Faizlerin çok yüksek olduğu dönemlerde bu daha da belirginleşir. Ülkemizde 1990’lar böyledir mesela.

Bütün bunların yanında faizler yüksek olduğu halde, varını yoğunu makine ve diğer üretken araçlara yatıran gerçek iş insanları da hep olmuştur. Ancak mevcut küresel sistemde bu kesim hep ikinci planda kalmıştır. Finansal tarafta da bir ayağı varsa rahatlayabilmiştir.

Gelişmiş ülkelerde faiz negatif olduğu halde gelişmekte olan ekonomiler ya da piyasalarda yüksek kalmaya devam etmiştir. Çünkü risk primleri (!) yüksektir. Yani borcunu ödeyememe ihtimalinin daha yüksek olduğu varsayıldığından, sadece aldıkları borca faiz değil, bir de güvenilir olmamanın bedelini ödemektedirler.

Asıl mesele şu. Bir tarafta üretim faaliyetleri, yani insanların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin üretimi yapılırken, bu faaliyetleri kolaylaştıracak bir ödeme sistemine ihtiyaç duyuldu. Bu gerçek bir ihtiyaçtı. Ancak zaman içerisinde bu ödeme sisteminin içerisinde öyle yapılar ortaya çıktı ki, üretken sektörden ko-ptu ve kendi başına, bağımsız bir sektör oldu. Oldu ama bu küresel yapıda dolaylı ve dolaysız olarak üretken sektörleri kemirmeye başladı.

Basit bir örnek. Sadece reel sektörde faaliyet gösteren bir iş insanını düşünelim. Sabah uyandığında, kendi sektöründen veya müşterisinden tamamen bağımsız bir nedenle döviz kuru veya faiz oranı uçmuş olabilir ve bir anda bütün sınai veya ticari faaliyeti çökebilir. Bunun için ABD yönetiminden bir sosyal medya mesajı yeterli olabilir.

Sonuç olarak, eğer küresel sistem ve faiz sorgulanacaksa buradan başlamak gerekir. Aksi halde tulumcaya biraz daha su döker, bir müddet daha idare ederiz. Lakin sorunlar daha da derinleşir ve her tıkanma daha büyük ve daha tahripkâr bir krizle karşımıza çıkar.

*Yazı 30 Mart 2020 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

COVID19 Vurgununu Kim Yaptı?

ABD’de kişisel gelir ve harcamalar 2021 Mart’ında beklentiyi aştı. Kişisel gelirler aylık %21, tüketim harcamaları ise % 4’den fazla arttı. Şubat ayında %7 azalan kişisel gelirler, Mart ayında uygulanan 1,9 trilyon dolarlık ekonomik destek paketinin etkisiyle rekor seviyede artış gösterdi. Şubat ayında %1 azalan kişisel tüketim harcamaları Mart ayında % 4,2 arttı. Bu oran Covid19’un etkisini yoğun olarak göstermeye başladığı son 9 ayın en yüksek artışı idi.

2020 yılında ABD ekonomisi %3,5 oranında küçülmüştü ve 2021 yılı için beklenen %4,6 oranındaki büyüme ancak geçen yılın küçülmesini telafi edebildi. Hal böyle iken kişisel gelirlerdeki artışı nasıl açıklamak gerekir?

Cevabı açık. Maliye politikası ile. Devlet hanehalkının cebine doğrudan para koydu. Kişi başına gelir 60 bin dolar civarında. Hanehalkına verilen aylık 1,400 doların hesabı kabaca bu artışa denk düşüyor. Devletin yaptığı desteklerle kişisel gelirler artmış oldu. Tabi harcamalar da. Asıl mesele bu desteklerin nasıl finanse edileceği idi.

İki yolu vardı bu finansmanın. Ya vergi ya da borçlanma. O dönemde ABD’de kamu borçlarının milli gelire oranı %160’ın üzerinde iken hanehalkının borcunun gelirine oranı da %100’ün üzerinde idi. Olabildiğince borçlu bir ekonomi yani. Devlet Bütçe açığı vererek borçlanabilir. Bunu da mütemadiyen yapıyor zaten. Ancak Biden hükümeti vergileri de arttırma niyetinde.

En üst gelir diliminden alınan vergi oranının Trump döneminde %37’ye düşürülen oranın %39,6’ya yükseltilmesi ve sermaye kazançları üzerindeki vergilerin arttırılması planlandı. 1 milyon dolardan fazla kazananlar için sermaye kazançları üzerinden alınan vergilerin iki katına çıkarılması gündeme geldi. %20 olan bu oranın da %39,6’ya çıkarılması bekleniyordu.

Hisse senetleri ve diğer menkul kıymetlerin alım-satımından elde edilen gelir, sermaye kazancı olarak tanımlanır. Tabi bu kazancın realize edilmesi gerekir. Yani menkul kıymetin satılarak gelirinin elde edilmiş olması gerekir. Bu haber ilk çıktığında borsalarda bir hareket oldu. Kazancı erkenden realize edip o yüksek vergiyi ödememek için.

Biden seçim çalışmalarında bu konuyu gündeme getirmişti zaten. Zenginlerin orta sınıf çalışanlardan daha düşük vergi ödemesinin haksızlık olduğunu söylemişti.

Vergilendirme konusunda emek ve sermaye gelirleri üzerinden alınan vergiler hep tartışma konusu olmuştur. Adalet açısından ücretler üzerinden alınan vergilerin sermaye kazançları üzerinden alınan vergilerden daha dü-

şük olması gerektiği savunulurken, tasarrufu özendirmek için tersi savunulur. Bizde de bir dönem sermaye kazançları %5 daha fazla vergilendirilmişti.

Normal gibi görünen bu tartışmanın başka bir boyutunu görmek gerekir kanaatindeyim. Bu dönemde bu kadar yüklü bir transferin asıl dayandığı kaynak nedir? Kanaatimce parasal genişlemedir.

İktisat politikası tartışmalarında maliye politikasının gelir dağılımını doğrudan değiştirdiği, para politikasının ise tarafsız olduğu söylenir. Yani transfer ödemesi doğrudan birilerinin cebine girerek geliri yeniden dağıtır. Halbuki para politikasında para daha ucuz ya da pahalı hale getirilir. Birileri borçlanır ya da borçlanmaz. Doğrudan bir etkisi yoktur ve imkanlar herkes için aynıdır. İşte bu doğru değil. Dolaylı bile görünse bir hayli açık bir mekanizma ile parasal genişleme gelir dağılımını değiştirir. Salgın döneminde de bu etki açıkça görüldü. Parasal genişleme, sermaye kazançlarında ve üretimde girdi olarak kullanılan emtia fiyatlarında yaklaşık aynı düzeyde bir artış sağladı.

Diğer deyişle hisse değerleri artan ve yüksek düzeyde sermaye kazancı elde edenler bunu ABD merkez bankasının parasal genişlemesine borçludurlar. Sıfıra yakın faiz oranları ile borçlanıp bakır, alüminyum, paladyum vs. stoklayan veya menkul kıymet karşılığını alanların kazançları da öyle. Buradan hareketle sermaye kazançlarından daha yüksek vergi alınarak ABD hanelerinin desteklenmesi hiç de adaletsizlik olarak görülemez.

Yüksek vergilere piyasa etkinliği çerçevesinden karşı çıkanlar için ilk cevabımız bu olur. Pek tarafsız olduğu savunulan para politikası ile yaratılan gelirlerin bir kısmının alınıp aynı mekanizmalardan yararlanmadığı için geliri düşen kesimlere transferi neden piyasa mantığına aykırı olsun ki? Ancak dahası var.

Sermaye kazançlarının bir kısmını ABD vatandaşına transfer edelim de; ABD dâhil bütün dünya ekonomilerinin küçüldüğü bir dönemde bu artan kazançların geriye kalanı kimin cebinden çıktı peki. Tabi ki ABD vatandaşı olmayan ve aynı mekanizmaları kullanarak kendilerini korumaya alamayan kesimin cebinden.

ABD dışında aynı yolla kazanç sağlayan kesimler var mı? Tabii ki var. ABD sermayedarı kadar olmasa da var. Yani salgın dönemindeki parasal hareketler küresel düzeyde kazanç eşitsizliğini arttırdı. Bir kesim bu süreçten fazlasıyla yararlandı. ABD kendi vatandaşı açısından bir miktar telafiye gitti. Başka ülkelerde de yapıldı bu. Ama nihai olarak telafi edilemeyen bir kesim oldu ve bu kazançların bedelini ödeyecekler. Ne ile? Artan fiyatlarla. Maliyet artışı nedeniyle üretici sektörlerin faaliyet azaltması sonucunda işsiz kalarak ve yoksullaşarak.

ABD rezerv paranın sahibi olarak telafi mekanizmasını daha kolay işletiyor. Lakin diğerleri değil. Bu para sistemi ile de hiç mümkün olmayacaktır. Bizdeki rezerv tartışmasını bir de buradan okumakta yarar var. Yani ABD merkez bankası Fed'in yaptığını bizim merkez bankası veya diğer merkez bankaları yapabilir mi?

*Yazı 2 Mayıs 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

KÜRESEL ENFLASYON

ABD'deki Enflasyonun Bedeli

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde 2022 yılı Mayıs ayı enflasyonu %2,8'e çıktı. Önceki ay bu oran %2,5 idi. Piyasa beklentilerinin üzerinde çıkan bu fiyat artışları son altı yılın en yüksek oranları idi. En yüksek artışlar akaryakıt ve konut sektöründen geldi. Peki, biz ABD enflasyonu ile neden ilgileniriz?

Önce çok kısa teorik bir bilgi verelim. Mal ve sermaye hareketlerinin serbest olduğu açık ekonomiler birbirlerinden doğrudan etkilenirler. İki ülke düşünelim: ABD ve Türkiye. Bir malın fiyatının Türkiye'de 100 TL ve ABD'de de 100 dolar olduğunu farzedelim (1TL=1 ABD doları). Türkiye'de enflasyon %10 ve ABD'de %2,5 olursa, Türkiye'deki o malın fiyatı 110TL'ye, ABD'de ise aynı malın fiyatı 102,5 dolara çıkar. Basit satınalma gücü paritesine göre, 1TL=1 dolar kuru devam ediyorsa, aynı mal Türkiye'de daha pahalı hale gelir. Eğer ihracat yapma derdiniz varsa, diğer koşullarda bir değişme olmazken, aynı ihracatı yapabilmemiz için TL'nin dolar karşısında değer kaybetmesi lazım. Ne kadar? Yine satınalma gücü paritesine göre, kabaca TL'nin enflasyon farkı kadar, yani %7,5 değer kaybederek intibak etmesi gerekir. Bu durumda Türkiye'de 110 TL olan malın fiyatı 102,5 dolar olmuş olur.

Konuşulması gereken bir mesele daha var. ABD'de enflasyon yükselme eğilimi gösterince, ABD merkez bankası (FED) bir tedbir olarak faizleri 25 baz puan arttırarak faiz aralığını 1,75-2,00'ye yükseltti. Bunu neden yapar? Çünkü enflasyon paranın mallar karşısında değer kaybetmesi demektir. Yani aynı tutardaki para ile daha önce aldığınız aynı miktardaki malı artık satın alamazsınız. Faiz arttırarak paranın düşen değerini telafi edersiniz. Bu da daha az kredi ve daha az harcama demektir. Ya da daha pahalı kredi demektir. Bu tedbirle enflasyonun düşmesi beklenir. Bu anlamda, merkez bankaları bu hareketleri sürekli takip etmek ve tedbir almak zorundadırlar.

Bir üçüncü mesele daha var. FED faiz artış kararı alırken bir şey daha olur. Dolar diğer paralar karşısında değer kazanır. Aslında, bir anlamda bir merkez bankasının belirlediği faiz o ülkenin parasının fiyatıdır. ABD faiz artışı sonucu 2022 yılında AB euro'su, İngiliz sterlin'i, Japon yen'i dahil bütün paralar ABD doları karşısında az veya çok değer kaybetti. Tabi TL de. Yani ABD'deki bir enflasyon artışı faiz artışlarını, o da kur artışını beraberinde getirdi. Çünkü ABD açık ama büyük bir ekonomidir. Belirlenen değil belirle-

yen bir ekonomidir. Mevcut uluslararası para ve finans sisteminde bu böyle olacaktır da.

Diğer yandan açık fakat küçük bir ekonomi iseniz, daha edilgen durumdasınız demektir. Küçük veya büyük ekonomiyi nüfus veya coğrafya büyüklüğü ile değil, üretkenliği ve gelir düzeyi ile ölçüyoruz. Siz başkalarının vazgeçemediği mal ve hizmet üretiyor ve bu işi de verimli bir şekilde yapıyorsanız büyüksünüz demektir. Buradaki büyüklük ekonomik olarak güçlü olmak anlamındadır.

Peki, bu etkilerden korunmanın yolu var mı? Var elbette. En köklü yolu üretken ve güçlü bir ekonomi olmaktır. Ancak bu, bugün alınacak bir karar la yarın gerçekleşemeyeceğine göre, yani uzun dönemli ve doğru adımlarla gerçekleşecek bir sonuç olduğuna göre, kısa dönemde ne yapılabilir?

Kısa dönemde para ve sermaye piyasası kuralları geçerlidir. Yani başka ülkede enflasyon oluyor ve faiz artışı yaptıkları için kur yükseliyorsa, bir ülkenin zarar görmemesi için enflasyonu o ülkedekinden düşük olmalıdır. Eğer enflasyon varsa, benzer tedbirleri almak zorunda kalır. Almadığını takdirde fiyat ve para hareketleri olumsuz etkilenir. Ekonominin dengesi bozulur.

Akla şöyle bir soru gelebilir. ABD'nin yaşadığı enflasyonun bedelini biz mi ödüyoruz? Aslında ilk bakışta öyle gibi görünüyor ama değil. Bizde de enflasyon var. AB bölgesinde de var. Herkes kendi enflasyonunun bedelini ödüyor. Ancak ABD gibi parası herkes tarafından kabul gören büyük bir ekonomi, hoşumuza gitmese de hep bir adım önde oluyor. Onlar tedbir aldığı zaman bizi doğrudan etkiliyor ve bizim açımızdan zamanlaması hiç de doğru olmasa bile biz de tedbir almak zorunda kalıyoruz. Yapmadığımız takdirde de biriken bedeli daha ağır bir şekilde, er veya geç, bir gün ödemek durumunda kalabiliyoruz.

Sonuç olarak, orta ve uzun dönemde üretken ve güçlü bir ekonomi inşa etmek için adımlar atarken, kısa dönemde fiyat istikrarı ve finansal istikrarı koruyacak tedbirleri de almak zorundayız. Kısa dönemde alınan bu tedbirler bazen acı reçete anlamına gelse de...

*Yazı 18 Haziran 2018 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Küresel Enflasyon ve Senyora

Merkez bankalarının birincil görevi fiyat istikrarı olarak genel kabul görmüştür. Biz de ağırlıklı olarak böyle biliriz ve konuşuruz. Gerçek bir tarafı var bunun. Paranın otoritesinin birincil görevi milli paranın değerini korumaktır. Bunda şüphe yok. Yalnız bu değer nasıl korunacağı tartışmalı gibi görünüyor.

Her ülkede merkez bankası var ama bir de dünyanın merkez bankası var. Yani küresel sistemin merkez bankası. Şu an itibarıyla bu ABD merkez bankasıdır. Kısaca Fed denilir. Peki, Fed'in birincil görevi nedir? Bakalım.

İnternet sayfasına girip (federalreserve.gov) sol üstte yer alan "hakkımızda" butonuna basılarak "amaçlar ve işlevler" alt başlığına gidilirse özetle şu ifadeler görülecektir:

Federal Rezerv Sistemi Birleşik Devletler'in merkez bankasıdır. ABD ekonomisinin ve daha genel olarak kamusal çıkarların etkili işlemesi için beş temel işlevi yerine getirir:

- *ABD'de maksimum istihdam, istikrarlı fiyatlar ve uzun dönemde düşük faiz oranları için ulusal para politikası uygulamak*
- *ABD'de ve dışarda finansal sistemin istikrarını sağlamak ve sistemik riskleri minimize ederek kontrol altına almak amacıyla aktif bir şekilde denetim yapmak*
- *Finansal kuruluşların güvenli ve düzgün işlemesini sağlamak ve finansal sistem üzerindeki etkisini denetlemek*
- *Ödeme sisteminin güvenliğini ve etkinliğini sağlamak ve geliştirmek*
- *Tüketicileri korumak ve toplumu kalkındırmak amacıyla faaliyette bulunmak*

Dikkat edilirse birinci madde maksimum istihdam, istikrarlı fiyatlar ve olabildiğince düşük faiz oranlarıdır. Ya da şöyle ifade edelim: Minimum işsizlik, düşük enflasyon ve düşük faiz oranları. Uygulama bu mudur? Tam da budur. Merkez bankası başkanı çıkıp konuştuğunda ilk vurgusu ekonomik toparlanma, istihdam ve enflasyon eğilimidir.

Ülke ekonomisi, çalışanı, tüketicisi; kısacası kamu çıkarı için bu kadar gayret eden ABD merkez bankasına karşılık diğer ülke merkez bankaları ne durumda? Elbette ki enflasyon ve finansal istikrar ile boğuşuyorlar. İstihdam temel vurgu değildir ve olamaz. Peki, Fed'in işlevi neden diğer ülke merkez bankalarına nasip olmuyor? Çünkü eli kolu Fed'in basıp piyasaya verdiği para ile bağlı da ondan. Nasıl mı?

Bugünlerde bizim de ülke gündemimizde olan enflasyonu hep ulusal sınırlar içerisinde düşünürüz. Fed'in verdiği kararları tartışmadan veri alı- rız ve döneriz merkez bankamızın ne yapacağını tartışırız. Küresel merkez

bankasının ABD kamusal çıkarlarını korumak üzere uyguladığı politikaların başka ülkelerin kamusal çıkarlarının aleyhine çalıştığını düşünür müyüz mesela?

Çok daha açık söyleyelim. Faizi sıfıra indiren ve piyasaya trilyonlarca likidite veren kürenin merkez bankasının, küresel enflasyona neden olduğunu ve esasında kendi maliyetini kâğıt basarak başkalarına ödettirdiğini düşünmemiz için çokça neden ve gösterge vardır.

Bu kadar dolar piyasaya verilince, bu para bir yerlere gidecek. ABD devlet tahvillerine, ABD borsalarına veya başka ülkelerin aynı varlıklarına yönelecektir. Ya da mal akışkanlığının bu kadar yüksek olduğu küresel yapıda fiyatı küresel düzeyde ve dolarla belirlenen emtiaya gidecektir. Yani altına, bakıra, demire, petrole, hatta bazı gıda maddelerine. Fed piyasaya likidite pompaladıkça bizim üreticimizin maliyeti artacak ve dolayısıyla fiyatlar artacak.

Bunu yaparken senyorajı da hatırlamak gerekir. Bir merkez bankası para basma tekelini kullanarak gelir de elde eder. Buna “hükümlerlik hakkı” anlamına gelen senyoraj deriz. Bu anlamda Fed küresel hükümlerlik hakkını kullanarak da bundan nemalanmaktadır aslında. Hatta sıfır maliyetle. Çünkü hiçbir faiz beklentisi olmadan doları elde tutmak pratikte ABD’ye faizsiz borç vermek anlamına gelir. Zaten ABD ülkemizin bir yıllık milli gelirine denk düşen dış ticaret açığını bu şekilde finanse etmektedir. Dolar rezerv paradır ama bu paranın da bir sahibi var.

ABD bunu yaparken Türkiye, Brezilya, Arjantin, Meksika, Güney Afrika ve benzer ülkeler ne yapıyor? Fiyatlar artıyor diye faizleri yükseltmek zorunda kalıyor. Bu da zaten daralan ekonomiyi daha da daraltıyor.

ABD dışındaki ulusal devletlerin hiç mi günahı yok? Kasıt bu değil. Ülkeler de hata yapabilir. Kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmayabilir. İsrafa ve kısa dönemli politikalara yönelebilir. Ancak şunu söylemek gerekiyor. Fazla paradan kaynaklı bir enflasyon varsa faiz arttırımı bunu düşürmenin bir aracıdır. Doğru da, ya enflasyon talepten değil, biraz önce özetlenen maliyetlerden geliyorsa ne yapılabilir? Açıkçası pek bir şey yapılamaz. ABD ekonomisinin düzelmesi ve biraz da bizim türümüzden ülkelere para getirmeleri beklenir.

Sonuç olarak ABD merkez bankasının birincil görevi vatandaşlarına istihdam sağlayacak ortam yaratmak iken, bizim merkez bankamızın birincil görevi bu olamaz. Önce rezerv paranın sahibi küresel egemenin vatandaşı tam istihdam edilecek ki sonra bizim vatandaşımız iş bulabilme hayali kura-bilsin. Ortada bir sorun varsa bütün boyutları ile değerlendirmeden çözüm bulunamaz.

*Yazı 24 Mart 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Zihniyet Değişirse

2019 yılının Aralık ayında başlayan Covid19 salgını iktisadi hayatı fena halde vurdu. Yakın tarihte yaşamadığımız bir sorun yumağı ile karşı karşıya kaldık bir anda. Mal ve hizmet üretenler faaliyetlerini durdurmak zorunda kalırken, işsizlik olağanüstü boyutlarda arttı ve gelir azalınca talep dibe vurdu. Temel ihtiyaç mallarında ise fiyat artışları ortalamanın birkaç katına ulaştı. Geleceğe yönelik ciddi endişeler hâkim hale gelirken bir slogan türedi: Hiçbir şey eskisi gibi olmayacak!

Dijital çağda uzun yazıları az sayıda insan okuyor. Kısa, vurucu ifadeler kabul görüyor. Lakin sorun şu ki, özlü yazmak ve konuşmak ile herkesin kolay tekrarladığı ve tekrarlandıkça genel kabul görmüş gibi muamele gören ifadeler aynı şey değil. Bu sözü herkes tekrarlarsa da, “ne eskisi gibi olmayacak mesela?” sorusunu sormak gerekir. Sormak yetmez. İçini doldurarak cevap vermek gerekir.

Soru basit, cevabı da çok zor değil. Ancak sorun zihniyet ile ilgili. Öncelikle şunu açıkça ifade etmekte yarar var. Zihniyet değişmedikçe ciddi bir değişim olmayacağı kanaatindeyim.

Mesela ne eskisi olmayacak diye sorulduğunda, dile getirilen konulardan birisi uzaktan çalışma. Uzaktan çalışma yeni bir çalışma biçimi değil. Zaten vardı. Bankacılık gibi hizmet sektörlerinde her birimiz bankaya gitmeden onlarca işlemimizi yapabiliyorduk zaten. Şimdi ne oldu? Şartlar hızlıca daha fazla uzaktan işlemi zorladı. Bankalar bir kısım çalışanlarını evde kalarak çalışmaya yöneltti o kadar.

Diğer bir konu dijitalleşme ve yazılım sektörünün daha fazla önem kazanması. Bu da yeni bir mesele değil. Süreç çoktan başlamıştı. Sadece insanlar alışkanlıklarından kolay vazgeçemediğinden yavaşmış gibi görünüyordu. Örneğin interaktif bankacılık üzerinden faturalar rahatlıkla ödenebilir iken belirli bir yaş üstü insanlar, bir aktivite olarak görürler bunu. Belki bir tanıdık yüz görmek, ya da birkaç insanı görüp selam vermek için gidip sıraya girer öyle öderlerdi. Salgınla mücadelede ilk önce dışarı çıkma yasağı ile yüzleşenler de bu kesim oldu.

Milyonlarca çocuk ve genci etkileyen asıl konu uzaktan eğitime geçiş oldu. Bir anda bütün öğrenciler evlerine döndü. Peki, uzaktan eğitim yeni bir konu mu? Elbette değil. Elimizde uzaktan eğitim araçları da var, bu konuda yeterince deneyim de. Ancak salgının zorlaması ile isteğe bağlı değil, herkes bir anda sisteme girmek zorunda kaldı. Zaten elimizde araçlar ve bir miktar deneyim olmasaydı buna bu kadar hızlı geçiş de mümkün olamazdı.

Başka şeyler de oldu. Bir anda temel ihtiyaçların önemi daha fazla hissedildi. Zaten önemli değil miydi? Elbette önemliydi ama öyle bir ekonomik

yapı inşa edilmiş ve zihinlere kazınmış idi ki, ilk akla gelen sektör tarım ve gıda değildi mesela. Aslında bunu dile getirenler hiç de az değildi. Ancak bir musibetle yüzleşmedikçe kitlelerce birincil mesele yapılmadı maalesef.

Şimdi ne olacak? Ne değişecek veya ne değişmeli? Baştan beri söylediğim gibi olayın kendisi değil ama etkisi büyük oldu. Nedenine fazla vakit harcamadan sorumuza dönelim.

Öncelikle birçok şeyin değişeceğinde tereddüt yok ama neyin nasıl değişeceği, ne yönde değişeceği ve insanlık için ne vadedeceği önemli. Veya eğer her şey veya en azından bir şeyler değiştirilecekse ne yönde olmalı?

Eğer değişimi konuşacaksak, herhalde bunun parametreleri evden çalışmaya indirgenmemeli. Kısa dönemde devletler, her krizde olduğu gibi para ve gelir destekleri ile devreye girdiler. Hatta yakın dönemde olmadığı kadar büyük desteklerle. Tabi öyle bir daralma geldi ki, bu desteklerin bile yetersiz kaldığı şüphe götürmez. Peki, bu kalıcı olur mu? Yani devamında sıkça tekrarlanan “küreselleşme sona erecek”, “ülkeler içe kapanacak”, “devletler ekonomide daha fazla rol alacak, hatta devletçi politikalar daha fazla ağırlık kazanacak” ifadelerini nasıl okumalı?

Bazı çelişkiler var. Hem dijitalleşme hızla hayatımıza hâkim olacak, hem de küreselleşme son bulacak öyle mi? Hâlbuki iletişim imkânlarının genişlemesi ile ülkeleri müreffeh “yaşanılabilir” kılan siyasal ve ekonomik kriterler fazlasıyla bilinir oldu. Öyle olunca da ülkeler bu parametreler üzerinden rekabet ettiler ve hatta amaç başka olsa da bir devlet bir başka devleti bu parametreler üzerinden köşeye sıkıştırmaya gayret etti. Dünya vatandaşlığından tereddütsüz ve tartışmasız söz ettiğimiz bu dönemde, nasıl bir musibet idi ki bir anda küreselleşmeyi ortadan kaldıracak süreci başlattı!

Değişim doğru okunacak ve yönü belirlenecek ise, araçların amaç haline getirilmesi değil, öze ilişkin hedeflerin doğru konulması gerekiyor. Yani daha fazla dijitalleşme olacak ve daha fazla insan işsiz kalacaksa, tedbirlerimiz ne olmalı? Ülkeler daha fazla içe kapanacak ise nasıl bir dünya bizi bekliyor? Gerçekten bu olacaksa, yeni “küresel” ekonomik yapıdan söz etmek mümkün olur mu artık? Ya da başka ülkelerin ekonomik büyümesi ile neden ilgilenelim? Ya da artık küresel ekonominin büyümesinin aşağı ya da yukarı revize edilmesi kim için ne anlam ifade edecek? Eğer durum buysa artık hiçbir ülke veya politika başka bir coğrafyada yaşanan sorunlardan sorumlu tutulamaz. Birleşmiş Milletler da zaten etkili olmayan misyonu için sorgulanamaz artık.

Çok kısa dönemde, kitlelerin can havliyle yüksek dozdan konuşmasını, taleplerini dile getirmesini anlarım. Lakin akademik çevreleri anlayamam. Tarihin derinliklerine gidip yaşadığımız sorunun olağanüstü olmadığını,

örneklerine tarihte çokça rastlandığını ve görel olarak çok daha tahripkâr olduğunu görme zahmetine katlanmamız gerekir. Tarih boyunca salgınlar ve doğal afetler, bazen büyük çapta olmak üzere defalarca yaşanmıştır. Hayat kaybı bilançosu da, ekonomik sonuçları da, siyasal etkileri de çok daha fazla olmuştur.

Şu anki tartışmalar salgın döneminde alevlenmiş olabilir ama yeni değil. Küreselleşme ilk defa sorgulanmıyor. Devletler ilk defa ekonomilerde daha etkili hale gelmedi. Evden çalışma ile ilk defa tanışmıyoruz. Ticaret kısıtlamaları ve finansal saldırı tartışmalarını ilk defa konuşmuyoruz. Çin-ABD arasındaki alevli ticaret tartışmaları salgından çok önce başladı. Küresel daralma periyodik olarak yaşanır. Üretimdeki dönüşüm, gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksulluk her zaman sıcak bir konudur. Sadece finansal araçlarla küreyi oyun alanına çeviren gücün iletişim imkânları o kadar etkiliydi ki çoğunluk gerçeklerden uzak kaldı.

Kanaatim odur ki, küreselleşmeden kim ne anlar bilmem ama, beynelmilel bir bakış açısı hiçbir zaman ortadan kalkmaz. Akış tersine çevrilemez. Mesele bu da değil zaten. Mesele yerel ve küresel düzeyde insanlara müreffeh, insanca bir hayat sunmak ise sadece araçları tartışmanın nasıl bir anlamı olabilir? Yani “küreselleşme mi yoksa içe kapanma mı?” sorusunu sorarken asıl merakımız nedir? İçe kapalı ülkelerde de küreselleşmenin ana aktörü olan ülkelerde de insana reva görülmemesi gereken düzeyde sefalet oldu mu hep? Evet. Küreselleşme adaletsizliği ortadan kaldırdı mı? Hayır.

Küreselleşme, serbest ticaret, korumacı politikalar vs. mutlak anlamda doğru veya yanlış olarak nitelenemez. Nihai amacımız doğrultusunda devletlerin ve uluslararası kuruluşların nasıl dönüşmesi gerektiğini tespit etmek zorundayız.

Sonuç olarak, insanlığın küresel hayat deneyimi geriye döndürülecek bir süreç değildir. Asıl mesele ulusal veya uluslararası düzeyde adil bir siyasi ve iktisadi sistemin nasıl inşa edileceğidir. Bu amaca yönelmeyen her adım insanlığın yaşadığı sorunları daha da derinleştirecektir. Değişimin yönünü belirleyecek asıl etken zihniyetteki dönüşüm olacaktır.

Umarız ki insanlığın ortak aklı yeni inşa edilecek sistemde adalet fikri ile hareket eder...

*Yazı 21 Mayıs 2020 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Küresel Enflasyonun Bedeli

Ülkemizde bir nesil enflasyonsuz bir hayatı bilmez. Bir nesil de yeni tanıyor. 1970'lerin başından itibaren petrol şokları ile başlayan süreçte küresel düzeyde yüksek enflasyon sürecine girildi. Gelişmiş ülkelerde hem enflasyon hem de işsizliği arttıran ve ekonomik büyümeyi sekteye uğratan stagflasyon sorunu ortaya çıktı. O güne kadar bir ekonomide ya enflasyon ya da işsizlik yüksek olur düşüncesi hakimdi. Ama bu olaydan sonra beterin beteri olduğu da görüldü. Yani her iki sorun beraber yaşanabilirdi.

İthal ikamesi stratejisi ile sanayi üretimini sürdürdüğümüz bu dönemde bizde bedeli daha da ağır oldu. Zira ara malını dışardan satın alıp yurt içerisinde üretim yapıyorduk. Döviz kuru patlayınca ve işçi dövizleri yetmemeye başlayınca üretim zora girdi. Enflasyon daha da azdı ve nihayet bu süreç enflasyonun zirve yaptığı 1980 yılında alınan 24 Ocak kararları ile sonuçlandı.

Sonrasında ihracata yönelik büyüme stratejisine geçildi. Bu strateji döviz darboğazını aşmak için döviz kazancının arttırılmasını gerektiriyordu. Bu kaynak da esasen ihracattı. İhracatın arttırılabilmesi için yurtiçi talebin kısılması gerekiyordu. Bunun da en önemli aracı yurtiçi alım gücünün düşürülmesinden geçiyordu. Yaklaşık 20 yıl yüksek enflasyonla yaşadık. 1980'lerde bir süre idare ettik ama 1990'larda siyasal istikrarsızlığın da etkisiyle durum daha da kötüleşti. Nihayet ekonomimiz 2001 yılında dibe vurdu.

Sonrasında merkez bankası ve maliye yönetiminde yapılan reformlarla enflasyonla mücadele başladı. Küresel finans bolluğunun da yardımıyla enflasyon ciddi bir şekilde düşme eğilimine girdi ve bir neslin bilmediği tek haneli enflasyonla tanıştık. Bu eğilim 2016 yılına kadar devam etti. 2020 yılı sonrasında ise bir neslin bilmediği yüksek enflasyon sürecine yeniden girdik.

2000 sonrası küresel finans bolluğu 2009 ABD mortgage krizi ile sona erdi ve o gün bugündür pek de toparlandığı söylenemez. Üzerine Covid19 geldi. Tam düze çıkıyoruz derken Rusya-Ukrayna krizi patlak verdi. Ardarda gelen bu sorunlar enflasyonu küresel düzeyde tetikledi. Şu an artık bir süre enflasyonla yaşayacağız gibi görünüyor. Başta ABD merkez bankası olmak üzere gelişmiş bütün ülkelerin merkez bankaları ya faiz arttırıyorlar ya da arttırmak için plan yapıyorlar. Bu da ekonomik daralma ve bir miktar işsizlik demek.

Bir mesele var ki enflasyonun da bir bedeli var, enflasyonu düşürmenin de. Ancak enflasyonun düzeyi farklı kesimleri ve sektörleri vurur. Ekonominin bütün kesimlerine simetrik yansımaz. Enflasyon yükselirken, buna karşı korunabilen kesim daha az etkilenir ya da hiç etkilenmez, hatta yarar-

lanabilir de. Mesela serveti olanlar daha da zenginleşebilir. Ya da geliri de döviz cinsinden olan kesimler artan fiyatlara karşı korunabilir. Ancak başta ücretli çalışanlar olmak üzere sabit gelirliler en iyi ihtimalle mevcut durumu sürdürebilir. Fiyat artışlarındaki asimetrik yansıma kiracıları ciddi olumsuz etkileyebilir mesela. Veya şimdilerde olduğu gibi gıda fiyatları üzerinden alt gelir grubundaki aileleri daha fazla etkileyebilir.

Enflasyonu düşürmenin de bir bedeli var elbette. Parayı azaltıp devlet harcamalarını kısacaksınız. Paranın azalması ile kredi kanalları daralırken varlık fiyatları düşme eğilimine girer. Mesela konut kredisi azaldığı için ev fiyatları durgunlaşır ve fazla satın alan olmaz. Bu süreç servet artışlarını sınırlar. Tüketici kredileri azalırken alış-veriş de durgunlaşır. Devlet harcamalarını azaltmak demek ise başta kamu çalışanlarının ücret artışlarını sınırlamak demek. Bu da bir kesimin alım gücünü sınırlar.

Yani enflasyonu düşürmenin de bir bedeli var. Mesele ince bir ayarla bu bedeli kime ödeteceğinizdir. Bedeli kimin ödediğine bağlı olarak siyasal yansımaları da olacaktır. Açık olan şu ki geniş kitlelerin etkilendiği enflasyonist veya anti-enflasyonist politikaların siyasal etkileri de daha geniş çaplı olacaktır.

İşin küresel boyutunda da durum farklı değil. Küresel finansı kontrol eden büyük ekonomiler parayı istedikleri gibi ya da en azından kendi ulusal çıkarlarının gerektirdiği şekilde yönetirler. Özellikle ABD bunu hep yaptı. Şu an itibarıyla ABD merkez bankasının bilançosu tarihi yüksek düzeylerde büyüdü. Yani piyasaya kontrolsüzce para verdi. Mortgage krizi sonrasında bastığı dolarlar sekiz kattan fazla arttı. Bu artış başlangıçta finans sahiplerinin spekülatif davranışları ile küresel maliyetleri patlattı. Ama şimdi döndü kendisini de vurmaya başladı. Son kırk yılın en yüksek enflasyonu ile karşı karşıya. Yani enflasyon artık ABD dahil hiçbir ülkeyi dışarda bırakmayacak şekilde küreselleşti.

Bu durumda ne olacak? Faizler artıyor ve artacak. Bu da ekonomileri bir miktar daraltacak. Her ülke de bundan bir ölçüde nasibini alacak. Eski zamanlar olsaydı muhtemelen ABD kendi maliyetini de dünyaya ödettirecekti belki. Lakin içerisinden geçtiğimiz dönemde işler değişiyor. ABD ve dolara karşı bir tepki oluşmaya başladı. Sadece Rusya'nın fevri çıkışları değil. Başta hızla büyüyen Çin olmak üzere bir süredir böyle bir eğilim var ve daha da büyüyecek gibi görünüyor.

Bu sürecin bedelini kim öder? Uluslararası güç dengeleri ve ulusal düzeydeki yönetim becerileri bunu belirleyecek elbette. Ve tabi ki siyasal öncelikler...

*Yazı 6 Nisan 2022 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Küresel Enflasyon ve Stagflasyon Korkusu

Sürekli fiyat artışları olarak tanımlanan enflasyon küresel düzeyde aldı başını gidiyor. Enflasyon oranı aylık olarak hesaplanarak son bir aydaki fiyat hareketleri izlenir. Ekonomik hesapların çoğunluğu yıllık bazda değerlendirildiği için de geçen yılın aynı ayına göre bir hesaplama yapılır ve yıllık enflasyon hareketine bakılır. Diğer bir ayırım da üretici ve tüketici fiyat endeksi. ÜFE ve TÜFE. Birincisi maliyet artışlarına işaret eder, ikincisi ise nihai tüketicinin ödediği fiyat artışlarına. ÜFE'deki artış nihayetinde TÜFE'ye yansır ama zamanı ve ölçüsü değişebilir. Buna döneceğiz.

ABD'de 2022 yılının Mart ayında tüketici fiyatları bir önceki yıla göre %8,5 oranında arttı ve son kırk yılın zirvesini gördü. Bir önceki aya göre ise %1,2 arttı. Bu aylık oran aslında ABD'nin yıllık oranı idi. Uzun dönemde %2 civarında seyreden enflasyon 2020 yılının ikinci çeyreğinde enerji fiyatlarının da düşüşü ile bu aylık oran civarında idi. ÜFE ise %10'un üzerine çıktı.

Kürenin ikinci büyük ekonomisi Çin'de TÜFE açısından bu kadar yüksek artış olmadı; sadece %1,5. Ancak üretici fiyat endeksi önceki yıla göre %8,3 artmıştı. Bu da TÜFE'nin önümüzdeki dönemdeki düzeyinin habercisi idi.

Avrupa'nın lokomotifi olan ve dış fazla veren çok az sayıdaki ülkeden birisi olan Almanya'da enflasyon oranı aynı dönemde %7,6 olarak kaydedildi. Aylık enflasyon ise %2,5 oldu. Bu düzey son 30 yılın en yüksek seviyesi anlamına geliyordu. Avrupa Merkez Bankası Başkanı Lagarde, Rusya'nın Ukrayna'da başlattığı savaşın Euro Bölgesi'ndeki ekonomik görünümü bozduğunu ve savaşın uzun sürmesi halinde ekonomik maliyetinin yüksek olacağını söyledi.

AB ile yollarını ayıran ve büyük ekonomilerden birisi olan İngiltere'de de enflasyon %7'ye yükselerek son 30 yılın zirvesini gördü.

Enflasyondaki bu artışlar sonucu gözler merkez bankalarına çevrildi. ABD merkez bankası Fed harekete geçti ve faiz artışına başladı. İlk adım olarak çeyrek puan arttırdı ama buna karşı ciddi eleştiriler oldu. İlimli faiz artışları ile bu kadar yüksek enflasyonla mücadele edilemeyeceği dillendirildi. İngiltere merkez bankası da faizi çeyrek puan arttırdı ama daha fazlası için baskıya maruz kaldı. AB merkez bankası izlemede kalsa da çaresi yok, arttıracaktı.

Peki, neden ABD merkez bankası beklenenden daha düşük düzeyde faiz arttırırken, AB merkez bankası hala ihtiyatlı idi? Çünkü stagflasyondan korkuluyordu.

Stagflasyon kavramı 1970'lerdeki küresel bozulmaya verilen isimdi. Normal şartlarda ekonomilerin doğal bir büyüme seyri vardır. Buna müdahale edilmediği takdirde bu büyüme gerçekleşir ve fiyatlar makul düzeyde seyreder. Bir miktar enflasyon olabilir ama bu ekonomik döngüyü bozacak düzeyde değildir.

Bu arada doğal seyrinde büyüyen bir ekonominin barındırdığı bir doğal işsizlik oranı da vardır ve bu hiçbir zaman sıfır olmaz. Çünkü bir insan işini terk ettiği zaman başka bir iş bulana kadar bir süre işsiz kalır ve bu doğaldır. Ya da belirli iş kollarında belirli mevsimlerde iş yavaşlar ve insanlar mevsimsel olarak işsiz kalabilir. Bu da doğaldır. Ya da yeni mezun olmuş bir genç iş ararken bir süre işsiz kalır. Bu da doğaldır. Bu doğal işsizliği ortadan kaldırmaya kalktığınız zaman enflasyon azar.

Halbuki 1970'lerde hem enflasyon hem de işsizlik yükselmişti. Bu harekete de durgunluk içerisinde enflasyon anlamında stagflasyon denilmişti. Bu dönemin günümüzle benzeşen yönleri var. Petrol şokları ile fiyatlar üç katına kadar çıkmıştı. Bu artış maliyetleri arttırdı, fiyatlar arttı ve bu fiyatlardan mal ve hizmetlere beklenen talep gelmeyince ekonomiler durgunluğa girdi ve işsizlik arttı.

Tartışmalar devam etti. Stagflasyonu açıklamaya çalışan değişik görüşler ortaya atıldı. Çünkü sadece petrol fiyatları ile bu çark bu kadar bozulmamalıydı. Ekonomilerdeki yapısal dönüşüme vurgu yapıldı. Yani bazı sektörlerde işsizlik ortaya çıkarken ve fiyat artışları olmazken, diğer bazı yeni sektörlerde talep ve dolayısıyla fiyatlar yüksek olabilir. Ancak bu sektörler yenidir ve farklı nitelikte işgücü gerektirdiği için hadi deyince işsizlerin tamamı istihdam edilemez. Bunun gibi başka bazı açıklamalar da oldu.

Küresel salgın sonrasındaki dönemde de benzerlikler var. Enerji fiyatları çok arttı ve fiyatlamaları altüst etti. Diğer yandan yapısal dönüşüm göz ardı edilemez. Covid19 musibeti ve Rusya-Ukrayna krizi olmasaydı belki bir süre daha mevcut durum korunabilirdi. Ancak bu sorun olmadığı anlamına gelmez. Bazen ortaya çıkan olağanüstü olaylar süreci hızlandırır. Zaten var olan potansiyel sorunu harekete geçirir. Bunlar uzun vadede çözülecek sorunlar.

2022 yılındaki tartışma kısa vade ile ilgilidir. Faizler arttırılarak para pahalı hale getirilecek, talep azalacak ve enflasyon düşecektir. Yavaş hareket edilince enflasyondaki yavaşlama gecikecekti. Hızlı hareket edilirse de ekonomik faaliyetlerin hızlıca zayıflaması ve işini kaybedenlerin artmasından korkuluyordu.

Ekonomi daralırken genişletici maliye ve para politikası uygulamak daha kolaydır. Zira cömert olmak yetiyor. Lakin enflasyonist ortamda bu

politikalar o kadar kolay uygulanamıyor. Yani bir anlamda ya işsizlik ya da enflasyonu tercih edecektir. Bu da ancak bir süre idare edilebilir. Zamanında kontrolsüzce arttırılan paranın sonucu yüksek enflasyondur ve bedeli de olacaktır.

*Yazı 14 Nisan 2022 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Faiz Dalgası ve Büyüme Beklentisi

Küresel salgın döneminde sıfıra indirilen faizler salgın sonrasında yeniden yükselişe geçti. ABD Merkez Bankası FED politika faizini 2022 Mart ayından itibaren arttırmaya başladı. Öyle ki yarım puanlık artış son yirmi yılın en büyük artışı oldu. İlk bakışta yarım puan anlamsız gelebilir. Ancak salgın dönemi boyunca 0-0,25 arası olduğunu hatırlamakta yarar var.

Sadece bu da değil. ABD faiz indirimi yanında varlık alımları yaparak piyasalara yüklü miktarda para vermişti. Hatta “çöp” denilen artık değeri sıfırlanmış menkul kıymetleri bile satın almıştı. Yani piyasalar dolara boğuldu. Avrupa ve İngiltere Merkez Bankaları da benzerini yapmışlardı.

Bu dönemde ters dalga başladı. Faizlerin daha da arttırılacağı kesin ve sadece her toplantıda ne kadar arttırılacağı tartışılıyordu. Yarım puana itiraz edenler de oldu. En az 0,75 olmalıydı. Öncekinin tersine ve ek olarak piyasadan para da çekilecekti. 2022 Haziran ayı başından itibaren piyasadan aylık 50 milyar dolara yakın para çekileceği ve bu miktarın sonraki aylarda 100 milyar dolara yaklaşacağı da açıklandı.

FED Başkanı Powell ABD halkına seslenerek enflasyonun düşürülmesi konusundaki kararlılığı tekrarladı. Bu adımların etkisi hissedilmeye başlandı. ABD’de enflasyon Nisan 2022’de %8,5’den %8,3’e düştü. Gerçi beklenti %8,1 idi ama nihayetinde zirveden döndü. FED’in bu duruşu ve enflasyona karşı ülkedeki oluşan mutabakata bakılırsa bu düşüş trendi devam edecekti.

Tabi bu işin para tarafı idi. Maliye tarafında da çalışmalar yapıldı. Enflasyonun geniş kitleler üzerindeki olumsuz etkisini azaltacak tedbirlere ihtiyaç vardı. Biden yönetimi geçtiğimiz dönemde servetlerine servet katan kesimleri vergilendirme niyetinde idi. Ne kadar başarılı olacağı tartışmalı olmakla beraber yöneliş bu yönde idi. Ayrıca maliyetleri düşürecek bazı çalışmalar da gündeme geldi. Kısa vadede enerji faturalarının, ilaç ve sağlık bakım maliyetlerinin, gıda masraflarının, çocuk bakımı, barınma ve ailelerin diğer maliyetlerinin düşürülmesi için çalışmalar yapıldı. Tabi tüm bunların enerji bağımlılığı ve konut yetersizliğinin giderilmesi gibi uzun dönemli tarafları da vardı.

ABD merkez bankasının bu yönelişi diğer ülkelerin merkez bankaları tarafından kaçınılmaz olarak dikkatle takip edildi. Bazı Merkez bankaları faizleri arttırırken bazıları arttırmaya niyetlendi. Sadece zamanlama konusuna karar verilmemişti. Gelişmiş ülke grubundaki İngiltere dahil birçok ülke faiz artışına başladı. Brezilya ve Meksika gibi gelişmekte olan ülkeler de bu kervana katıldı.

Faiz artış trendi petro-dolar ülkelerine de yansdı. Körfez ülkelerinin merkez bankaları faizlerde artışa gitti. Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik

Arap Emirlikleri'nin merkez bankaları faiz oranlarını yarımsar puan arttırdılar. Tabii bu ülkelerin durumu farklı idi. Petrol ve doğal gaz ihraç ederken diğer malların önemli bir kısmını ithal eden bu ülkelerin paraları ABD dolarına doğrudan endekslenmiş durumda. Bunu yapmadıkları takdirde ihracat gelirleri azalır ve ithalat faturaları artar.

Diğer ülkelerin durumu da farklı değil. Çünkü ABD faiz arttırırken ülkemiz de dahil diğer ülkelerin paraları dolar karşısında değer kaybeder. İthal malların fiyatı artar. İlk bakışta dış açık üzerinde olumlu bir etki olabilir gibi düşünülse de öyle olmaz. Çünkü ara ve yatırım mallarının da fiyatı arttığı için üretim daha pahalı hale gelir. Bunu iç piyasaya yansıtılmak için alınan tedbirler ise fiyat mekanizmasını bozarak piyasaları altüst eder.

Bu eğilim küresel büyümeyi bir bütün olarak olumsuz etkilerken gelişmekte olan ülkeleri daha da fazla etkileyebilir. Bu İkinci grup ülkelerin lokomotifi Çin'de bile işler zorlaşıyordu. Gayrimenkul firmalarından ardarda temerrüt haberleri geliyordu. Yani bugüne kadar biriken rezervler erimeye başladığından Çin sadece bunu geciktirmeye çalışıyordu.

Nihayetinde ABD rezerv paranın sahibi ve kendi ülke koşulları neyi gerektiriyorsa onu yapar. Dolar dağıtır, kendi finans sektörü küresel düzeyde yüksek kazançlar elde eder. Zira dünyanın diğer yerlerindeki ekmek, kumaş, doğalgaz, çimento, demir ne varsa dolar ile fiyatlanır. Gün gelir doları güçlendirmek ister ve yapar. Kendi piyasasındaki dolar azaldıkça başka ülkelerdeki doların bir kısmı da ülkeye döner. Özellikle ülkemiz de dahil "yükselen piyasalar" diye tabir edilen ülkelere para çıkışı olur. Brezilya, Arjantin, Güney Afrika, Hindistan. Ukrayna meselesi nedeniyle durumu farklı olsa da Rusya da bu ülkelere dahildir.

Bunun önüne geçilemez mi peki? Elbette her şeyin bir çaresi vardır. Ancak bir bedeli de vardır. Eğer gelişmekte olan ülke bloku bu uluslararası para sisteminde haksızlığa uğradığını düşünüyorsa farklı işbirliklerine yönelmek zorundadır. Ancak sadece bir ülkenin aksiyon alması ile olmaz. Benzeşen ülkeler bir araya gelip beraber hareket etmek zorundadır.

Diğer konu ise yurtiçi piyasalarla ilgilidir. Altı dolu işbirliklerine gidilse bile yine de bu yönelişin bir bedeli olacaktır. Kısa dönemde ortaya çıkacak maliyetleri toplumun hangi kesimlerinin yükleneyeceği önemli bir problemidir. Paranın yönetilmesi gerekir. Bir an ABD'ye hiçbir bağımlılık olmadığını varsayalım. Yurtiçi piyasalarda reel ekonomi, para ve finans dengesi kurulmak zorundadır. Fiyat mekanizması çarpıklaştığı zaman bundan bütün ekonomi zarar görür. Aşırı dalgalanmalar her defasında birilerine kazandırırken diğer bazılarını kaybettirir. Toplumsal barış ve huzurun en önemli boyutlarından birisi adil bir iktisadi yapıdır.

Gelişmekte olan ülkelerin işi kolay olmamakla beraber her sorunun bir hal çaresi vardır. Yeter ki rasyonel akıl devrede olsun. Gelişmiş batı bloğunun doğal bir birlikteliği var. Gelişmekte olanların da işbirliği konusunda daha girişken davranması gerekir.

*Yazı 16 Mayıs 2022 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

ULUSLARARASI EKONOMİK İŞBİRLİĞİ

P5+1 Birden Büyük Diyebilecekler mi?

Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nden oluşan BRICS (Brazil, Russia, India, China ve South Africa'nın baş harflerinden oluşan kısaltma) oluşumu ilk olarak 2006 yılındaki Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 61inci toplantısı sırasında Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin (BRIC) dışişleri bakanlarının bir araya gelmesiyle başladı. 2009 yılında Rusya'da yapılan zirveyi müteakip yıllık olarak toplanmaya başladı. 2010 yılında Çin'de yapılan toplantıya Güney Afrika'nın da davet edilmesiyle ülke sayısı beşe çıktı ve adı BRICS oldu. Beş ülke de G20'nin içerisinde.

Aslında dünya ekonomisinde gruplaşmalar hep oldu. 1975 yılında ABD, İngiltere, Fransa, Batı Almanya, İtalya, Japonya ve Kanada'nın bir araya gelmesiyle G7 oluştu. Bunlar dünyanın en zengin ülkeleri. 1997'de Rusya'nın da katılmasıyla G8 oldu. 1999'da geriye kalan en zengin ülkelerin katılımıyla G20 oluşturuldu. 2006 yılında BRIC oluştu ve 2010 yılında Güney Afrika'nın katılmasıyla BRICS oldu.

Bu arada bölgesel ekonomi ve güvenlik işbirlikleri de oldu. Bunlardan birisi 1996 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla oluşturulan Şangay Beşlisi'dir. 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla adı Şangay İşbirliği Örgütü oldu. Afganistan, Belarus, Hindistan, İran, Moğolistan ve Pakistan gözlemci ülke olurken, Ermenistan, Azerbaycan, Kamboçya, Nepal, Sri Lanka ve Türkiye diyalog ortaklığı sürecinde.

Batı işbirliklerinde Rusya'nın her zaman ikircikli bir pozisyonu oldu. Özellikle siyasi olarak her zaman dikkate alınan Rusya'nın, G7 gibi oluşumlarda yer alması istendi. Ancak Rusya bu grubun tipik bir üyesi olmadı hiçbir zaman. Örneğin, 2014 yılında Kırım'ın işgali gerekçesiyle G8'deki üyeliliği askıya alındı. Diğer yandan Çin ile beraber Birleşmiş milletlerde ve G20 içerisinde hep farklı hareket etti. Aslında BRICS bunun örgütlü hali olma yolunda bir adım olup, mevcut uluslararası ekonomik ve siyasi yapıdan beklediği avantajı sağlayamayan gelişmekte olan veya yükselen piyasalar diye adlandırılan ülkelerin bir araya gelmesidir. Öncülüğünü Rusya ve Çin yapıyor.

Dünya coğrafyasının 1/4'ünden fazlasını içeren BRICS, dünya nüfusunun yarıya yakını temsil etmektedir. Dünya gayrisafi hasılasının 1/5'inden fazlasını oluşturan grup, kurulduğu günden bu yana dünya ekonomik büyümesinin yaklaşık yarısını gerçekleştirmiştir.

Bu oluşumlar iktisadi mi yoksa siyasi mi? Siyasi gücü olmayan ekonomik zenginlik maalesef sürdürülebilir değildir. Savunma gücü olmayan siyasi

ve ekonomik birliğin başarıya ulaşması zor görünmektedir. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinden oluşan ekonomik birliktelik ABD'nin jandar-malığında gücünü tahkim etti. Ancak bir şeyle daha takviye etti. İnsanlara müreffeh bir dünya vadetti. Bunu bir ölçüde başardı da. Belki dünyanın baş-ka coğrafyalarındaki sefaleti görmediler ya da gördüler de başka "objektif" nedenlerle açıklamaya çalıştılar. Hatta refah kaybının faturasını başkalarına kestiler. Örneğin göçmenlere. Zamanında kol gücü gerekliken kitleler ha-linde ticaretini yaptıkları insanları sistemi bozmakla suçladılar.

Tartışmaların dozunun hızla yükseldiği bu dönemde Batı bloku karşı-n-da konumlanan BRICS gibi oluşumlar nereye doğru evrilir? BRICS oldukça geniş bir yelpazede işbirliği alanlarını kapsama niyetinde. Ekonomiden ti-carete, finanstan yatırıma, tarım, eğitim ve sağlıktan, bilim ve teknolojiye, kültürden düşünce kuruluşlarına kadar birçok konu gündemindedir. Ancak doğal olarak dünya siyasi sistemi ve ekonomik gidişat her zaman en başta konuşulan konulardır.

Eğer alternatif bir blok oluşacaksa, bunun felsefesi, insanlığa vaadi ne olacak? BRICS'in hacim olarak ekonomisi gözardı edilemez. Ancak kişi ba-şına gelir ve refah açısından çok da iç açıcı değil. Rusya'nın savunma sanayi ve Çin'in ekonomik gücü küçümsenemez elbette. Lakin siyasi ve ekonomik olarak umut vermesi için halklarının desteğini alması gerekir. Bunun için de insanlarına bir vaadi olmalıdır. Grubun mevcut dünya ekonomik ve si-yasi sistemine bir eleştiri olarak çıktığında şüphe yok. Ancak ekonomik ve siyasi istikrar için sosyal gelişmeye dayalı bir insanlık projesine dönüşmesi gerekmektedir. Bu ülkelerin tarihi ve felsefi birikimi en az batınunki kadar zengindir. Önemli olan bunun bir insanlık projesine dönüşebilmesidir. Me-sele batılı kuruluşların, örneğin Şangay İşbirliği Örgütü'nü "içe kapalı oto-riter ülkeler kulübü" olarak adlandırması değil. Bu kulübün kendisini nasıl tanımladığı ve insanlara ne vadettiğidir.

Peki, Türkiye bütün bu yapıların neresinde? Geçen hafta Güney Afri-ka'da yapılan toplantıya Türkiye de İslam İşbirliği Teşkilatı dönem başkan-lığı dolayısıyla davet edildi. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katıl-dığı toplantıda öne çıkan konular aslında Türkiye'nin de gündeme getirdiği ve mevcut dünya ekonomik ve siyasi sisteminin eleştirisini içeriyor. Birleş-miş milletlerdeki karar mekanizmasından mevcut uluslararası ekonomik sistemin bazı ülkeleri dezavantajlı durumda bırakan yapısına kadar. Bunlar daha yakın işbirliği için avantaj sayılabilir. Ancak işbirliği için yeterli midir acaba?

Öncelikle, Türkiye'nin Batı bloku ile savunma ve ekonomi alanında kü-çümsenmeyecek bir işbirliği geçmişi var. Bu önemli bir konu ve halen ABD ile tartışılmakta olan hava savunma sistemleri ve AB ile tartışmalı olan iliş-

kilerimiz bunun bir parçası. Son dönemlerde ABD ile yaşanan diplomatik sorunlar ve Ortadoğu'daki çatışmalı ortama ilişkin fikir ayrılıkları halen çözülebilmemiş değil.

Buna karşılık, BRICS'i oluşturan iki büyük ülke olan Rusya ve Çin aynı zamanda Şangay İşbirliği'nin liderleri durumunda. Bu İşbirliği'nin içerisinde üye ya da gözlemci olan ve Türkiye ile yakın ilişkileri bulunan birçok Ortadoğu ve Asya ülkesi var. Bu anlamda Türkiye bu oluşumlara kayıtsız kalmaz elbette. Ancak bu ilişkilerin nasıl seyredeceği, ülkemizin bu süreçte nasıl pozisyon alacağı ve ABD ve AB ile mevcut iktisadi, siyasi ve savunma ilişkilerini nasıl düzenleyeceği önemli. Bu oluşumların hiçbirinde öncülük yapan ülkeler arasında yer almaması, büyük ölçüde Batı ile olan birlikteliği nedeniyledir.

Türkiye'nin yeni siyasi kadroları bir karar verme durumunda. Uluslararası gruplaşma ve işbirliklerinde bir blokta mı yer alacak? Yoksa farklı bir siyasi ve iktisadi eksen mi oluşturacak? Bu soruların cevabı çok da kolay olmayacak. Türkiye ne Güney Afrika gibi haşin bir ırkçılığın muhatabı oldu, ne de her zaman yakın durduğu Batı blokunun asli bir unsuru oldu. Belki de soruların cevabı bu dengede yer alıyor.

*Yazı 20 Mayıs 2018 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

G8-1=?

Dünyanın en zengin yedi ülkesi olan ABD, İngiltere, Fransa, Almanya (o zamanlar Batı Almanya), İtalya, Japonya ve Kanada'nın 1975 yılında bir araya gelmesi ile oluşan G7 (Grup 7), başlangıçta 1970'lerdeki petrol krizi gibi güncel gelişmelerin sürüklediği tartışmalar için bir araya geliyordu. Daha sonraları küresel çevre sorunları, uluslararası terör, küresel finans krizleri gibi konularla toplanmaya devam etti. Rusya'nın 1997 yılında resmen üye olması sonrasında G8 adı ile anılmaya başlandı. Ancak 2014 yılında Kırım'ı işgal etmesi nedeniyle Rusya'nın üyeliği askıya alınınca, fiilen yeniden G7'ye dönmüş oldu. Oldu da, G8'den bir çıkınca G7'den küçük olacak gibi.

Başkanlığa geldiği günden beri alışılmışın dışında bir dil kullanan ve yaptığı her açıklama ile rahatsızlık yaratan ABD başkanı Donald Trump, geçen hafta sonuna doğru Kanada'da yapılan G7 zirvesine de damga vurmuş görünüyor. Bir süredir çelik ve alüminyum ithalatına getirdiği gümrük vergileri ile tartışma konusu olan Trump yönetiminin tavrı, uluslararası ticaretteki yansımaları daha da karmaşık hale getireceğe benziyor. Meksika, Brezilya ve Türkiye gibi ülkelerden de ithal etmekle beraber, ABD çeliği ağırlıklı olarak AB ülkeleri, Kanada ve Güney Kore gibi ticari ortaklarından ithal ediyor. Başlangıçta AB ülkeleri, Avustralya ve Güney Kore gibi "dostlar"ın hariç tutulacağı açıkladıysa da bu böyle kalmayacağı benziyor.

İki mesele var. Birincisi, gerçekten arı, duru bir ticaretten mi söz ediyoruz? Eğer öyleyse, modern ekonomi biliminin kurucusu Adam Smith'ten (uluslararası ticaretin yararlarını da anlattığı "Ulusların Zenginliği" kitabını 1776 yılında yazmıştı) bu yana, teorik ve uygulama sonuçları itibarıyla kazan-kazan ilişkisi konuşulmuyor muydu? Sadece "dostlar" ile yapılan ticaret kazandırır diye bir teori çıktı da ekonomistlerin mi haberi olmadı?

İkincisi, bu tartışma "dostlar" ile bile burada kalmaz. Çelik ve alüminyum ile başlayan tartışma başka alanlara yansıtılacağı benziyor. Bundan zarar gören ülkeler de kendi piyasalarını korumak için başka mallara gümrük tarifesi koyma niyetinde. Kanada ve Meksika çoktan misilleme yaptı. AB gümrük tarifeleri için çoktan hazır. Çelikten başlayan dalga bir de bakıyorsunuz ABD çiftçisini tedirgin etmeye başlamış. Tarımsal ürün ihracatı yapan çiftçiler Kanada'nın gümrük duvarına çarparsa, şüphesiz buradan sekip Trump yönetimini vurabilir.

Ticaret savaşları daha çok su götürecek gibi. Bu tartışmalar, ülke yönetimlerinin ve ülkeler arası blokların menfaat beklentisi ve rasyonel davranışlarına göre şekillenecek elbette. Lakin "gelişmekte olan ülkeler" açısından da yeni bir tartışma alanı açılmış durumda. AB-ABD blokunun başlangıçta bilimsel teorilerle savunduğu uluslararası ticaretin bütün taraflara sağladığı nimetlerine ne oldu?

Şunu belirtelim. Asimetrik gücün etkisi altında olmayan uluslararası ticaretin bütün taraflara yarar sağladığı doğrudur. Bazen ekonomik gücü fazla olan tarafın pazarlık gücünü kullanarak ticaret hadlerini kendi lehine çevirdiği ve uluslararası ticaretten güçlünün daha fazla kazandığı da doğrudur. Ancak bugün konuştuğumuz şey farklı. Bilimsel yaklaşımların ve genel kanaatin doğruladığı gerçekler ABD'ye dokununca, yani dünün küçükleri büyüyüp ticaret avantajları elde etmeye başlayınca iş değişti. Düne kadar gümrük duvarlarını kaldıran diyenler bugün gümrük duvarlarını yükseltiyor.

ABD'nin bu tavrına rağmen AB ülkeleri halen direniyor gibi görünmektedir. Başını Almanya'nın çektiği ülke grubu serbest ticarete ısrarlı. Ancak bunu nasıl anlayalım acaba? Almanya hala ekonomik olarak ciddi avantaj sağladığı için mi? Halen direnenler, bugünkü ABD gibi rekabet avantajını kaybetmeye başlarsa korumacılık için harekete geçerler mi?

G8, G7, ticaret savaşları... Önümüzdeki günlerde, yıllarda, on yıllarda daha çok konuşulacak gibi...

*Yazı 10 Haziran 2018 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

BRICS, Şangay İşbirliği ve Türkiye

Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nden oluşan BRICS (Brazil, Russia, India, China ve South Africa'nın baş harflerinden oluşan kısaltma) oluşumu ilk olarak 2006 yılındaki Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 61inci toplantısı sırasında Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin (BRIC) dışişleri bakanlarının bir araya gelmesiyle başladı. 2009 yılında Rusya'da yapılan zirveyi müteakip yıllık olarak toplanmaya başladı. 2010 yılında Çin'de yapılan toplantıya Güney Afrika'nın da davet edilmesiyle ülke sayısı beşe çıktı ve adı BRICS oldu. Beş ülke de G20'nin içerisinde.

Aslında dünya ekonomisinde gruplaşmalar hep oldu. 1975 yılında ABD, İngiltere, Fransa, Batı Almanya, İtalya, Japonya ve Kanada'nın bir araya gelmesiyle G7 oluştu. Bunlar dünyanın en zengin ülkeleri. 1997'de Rusya'nın da katılmasıyla G8 oldu. 1999'da geriye kalan en zengin ülkelerin katılımıyla G20 oluşturuldu. 2006 yılında BRIC oluştu ve 2010 yılında Güney Afrika'nın katılmasıyla BRICS oldu.

Bu arada bölgesel ekonomi ve güvenlik işbirlikleri de oldu. Bunlardan birisi 1996 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla oluşturulan Şangay Beşlisi'dir. 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla adı Şangay İşbirliği Örgütü oldu. Afganistan, Belarus, Hindistan, İran, Moğolistan ve Pakistan gözlemci ülke olurken, Ermenistan, Azerbaycan, Kamboçya, Nepal, Sri Lanka ve Türkiye diyalog ortaklığı sürecinde.

Batı işbirliklerinde Rusya'nın her zaman ikircikli bir pozisyonu oldu. Özellikle siyasi olarak her zaman dikkate alınan Rusya'nın, G7 gibi oluşumlarda yer alması istendi. Ancak Rusya bu grubun tipik bir üyesi olmadı hiçbir zaman. Örneğin, 2014 yılında Kırım'ın işgali gerekçesiyle G8'deki üyeliği askıya alındı. Diğer yandan Çin ile beraber Birleşmiş milletlerde ve G20 içerisinde hep farklı hareket etti. Aslında BRICS bunun örgütlü hali olma yolunda bir adım olup, mevcut uluslararası ekonomik ve siyasal yapıdan beklediği avantajı sağlayamayan gelişmekte olan veya yükselen piyasalar diye adlandırılan ülkelerin bir araya gelmesidir. Öncülüğünü Rusya ve Çin yapıyor.

Dünya coğrafyasının ¼'ünden fazlasını içeren BRICS, dünya nüfusunun yarıya yakınına temsil etmektedir. Dünya gayrisafi hasılasının 1/5'inden fazlasını oluşturan grup, kurulduğu günden bu yana dünya ekonomik büyümesinin yaklaşık yarısını gerçekleştirmiştir.

Bu oluşumlar iktisadi mi yoksa siyasi mi? Siyasi gücü olmayan ekonomik zenginlik maalesef sürdürülebilir değildir. Savunma gücü olmayan siyasal ve ekonomik birliğin başarıya ulaşması zor görünmektedir. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinden oluşan ekonomik birliktelik ABD'nin jandar-

malığında gücünü tahkim etti. Ancak bir şeyle daha takviye etti. İnsanlara müreffeh bir dünya vadetti. Bunu bir ölçüde başardı da. Belki dünyanın başka coğrafyalarındaki sefaleti görmediler ya da gördüler de başka “objektif” nedenlerle açıklamaya çalıştılar. Hatta refah kaybının faturasını başkalarına kestiler. Örneğin göçmenlere. Zamanında kol gücü gerekliken kitleler halinde ticaretini yaptıkları insanları sistemi bozmakla suçladılar.

Tartışmaların dozunun hızla yükseldiği bu dönemde Batı bloku karşında konumlanan BRICS gibi oluşumlar nereye doğru evrilir? BRICS oldukça geniş bir yelpazede işbirliği alanlarını kapsama niyetinde. Ekonomiden ticarete, finanstan yatırıma, tarım, eğitim ve sağlıktan, bilim ve teknolojiye, kültürden düşünce kuruluşlarına kadar birçok konu gündemindedir. Ancak doğal olarak dünya siyasi sistemi ve ekonomik gidişat her zaman en başta konuşulan konulardır.

Eğer alternatif bir blok oluşacaksa, bunun felsefesi, insanlığa vaadi ne olacak? BRICS’in hacim olarak ekonomisi gözardı edilemez. Ancak kişi başına gelir ve refah açısından çok da iç açıcı değil. Rusya’nın savunma sanayi ve Çin’in ekonomik gücü küçümsenemez elbette. Lakin siyasi ve ekonomik olarak umut vermesi için halklarının desteğini alması gerekir. Bunun için de insanlarına bir vaadi olmalıdır. Grubun mevcut dünya ekonomik ve siyasi sistemine bir eleştiri olarak çıktığında şüphe yok. Ancak ekonomik ve siyasi istikrar için sosyal gelişmeye dayalı bir insanlık projesine dönüşmesi gerekmektedir. Bu ülkelerin tarihi ve felsefi birikimi en az batınıki kadar zengindir. Önemli olan bunun bir insanlık projesine dönüşebilmesidir. Me-sele batılı kuruluşların, örneğin Şangay İşbirliği Örgütü’nü “içe kapalı otoriter ülkeler kulübü” olarak adlandırması değil. Bu kulübün kendisini nasıl tanımladığı ve insanlara ne vadettiğidir.

Peki, Türkiye bütün bu yapıların neresinde? Geçen hafta Güney Afrika’da yapılan toplantıya Türkiye de İslam İşbirliği Teşkilatı dönem başkanlığı dolayısıyla davet edildi. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın katıldığı toplantıda öne çıkan konular aslında Türkiye’nin de gündeme getirdiği ve mevcut dünya ekonomik ve siyasi sisteminin eleştirisini içeriyor. Birleşmiş milletlerdeki karar mekanizmasından mevcut uluslararası ekonomik sistemin bazı ülkeleri dezavantajlı durumda bırakan yapısına kadar. Bunlar daha yakın işbirliği için avantaj sayılabilir. Ancak işbirliği için yeterli midir acaba?

Öncelikle, Türkiye’nin Batı bloku ile savunma ve ekonomi alanında küçümsenmeyecek bir işbirliği geçmişi var. Bu önemli bir konu ve halen ABD ile tartışılmakta olan hava savunma sistemleri ve AB ile tartışmalı olan ilişkilerimiz bunun bir parçası. Son dönemlerde ABD ile yaşanan diplomatik

sorunlar ve Ortadoğu'daki çatışmalı ortama ilişkin fikir ayrılıkları halen çözülebilmüş değil.

Buna karşılık, BRICS'i oluşturan iki büyük ülke olan Rusya ve Çin aynı zamanda Şangay İşbirliği'nin liderleri durumunda. Bu İşbirliği'nin içerisinde üye ya da gözlemci olan ve Türkiye ile yakın ilişkileri bulunan birçok Ortadoğu ve Asya ülkesi var. Bu anlamda Türkiye bu oluşumlara kayıtsız kalmaz elbette. Ancak bu ilişkilerin nasıl seyredeceği, ülkemizin bu süreçte nasıl pozisyon alacağı ve ABD ve AB ile mevcut iktisadi, siyasi ve savunma ilişkilerini nasıl düzenleyeceği önemli. Bu oluşumların hiçbirinde öncülük yapan ülkeler arasında yer almaması, büyük ölçüde Batı ile olan birlikteliği nedeniyledir.

Türkiye'nin yeni siyasi kadroları bir karar verme durumunda. Uluslararası gruplaşma ve işbirliklerinde bir blokta mı yer alacak? Yoksa farklı bir siyasi ve iktisadi eksen mi oluşturacak? Bu soruların cevabı çok da kolay olmayacak. Türkiye ne Güney Afrika gibi haşin bir ırkçılığın muhatabı oldu, ne de her zaman yakın durduğu Batı blokunun asli bir unsuru oldu. Belki de soruların cevabı bu dengede yer alıyor.

*Yazı 30 Temmuz 2018 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Yeni Hansa Ligi ve AB'nin Geleceği

Küresel ekonomideki çalkantılar Avrupa Birliği (AB) içerisinde küçüm-senmeyecek sorgulamaları beraberinde getirmiştir. 2008 yılında derinleşen küresel kriz ile beraber Yunanistan ekonomisinin çöküşü ve yüklü mali yardımların gündeme gelmesi yanında İtalya'nın uzun bir süreden beri yüksek miktarda bütçe açığı vermesi tartışmaları alevlendirmiştir. İngiltere'nin AB'den çıkışı ile beraber süreç daha da karmaşık hale gelmiş ve yüksek düzeyde dillendirilmese bile ciddi endişe kaynağı olmuştur. Ekonomik çıkarlarla bir araya geldiği varsayılan AB ülkelerinin dışa politikada aksiyon almada zayıf kalması bir yana, ekonomik konularda bile hemfikir olamadığı daha da belirgin hale gelmektedir.

Tutumlu Dörtlü (Frugal Four) olarak adlandırılan Hollanda, İsveç, Danimarka ve Avusturya uzun zamandan beri AB içerisinde mali açıdan tutumluluğu savunan örtük bir işbirliği içerisindeydir. 2018 yılında Yeni Hansa Ligi (New Hanseatic League) veya kısaca Hansa, bu dörtlü ile beraber Finlandiya, İrlanda, Estonya, Latviya ve Litvanya'nın maliye bakanlarının imzasıyla hazırlanan iki sayfalık metin ile başladı. Bu metinde AB Ekonomik ve Parasal Birliği'nin geliştirilmesinde dikkate alınacak temel görüş ve değerler özetlenmektedir. Bu ortak düşünce esasen AB'ye karşı olmamakla birlikte bütçe ve maliye politikaları konusunda tutumlu olunması gerektiğini savunmaktadır. AB bütçesinden yüklü kaynak tahsisine ve ortak AB borçlanmasına karşı çıkmaktadır.

Hansa 2018 yılında AB'ye çağrıda bulunarak ulusal devletlerin bütçelerini inceleme konusunda daha fazla rol almasını önerdi. AB bütçesinden yapılacak yardımların geri dönüşünü garantiye alma şartına bağlanması talep edildi. Hatırlanacağı üzere Avrupa Komisyonu İtalya'nın bütçesini reddetmişti ve yapılan çağrıyla Lig'in üyeleri ile beraber Çekya ve Slovakya da imzalamıştı. Bu çağrı konusunda Almanya'nın da farklı düşünmediği bilinmektedir.

Birleşik Krallık'ın AB'den çıkışı ile daha fazla gündeme gelmiş olsa da bu ülkelerin birlikteliği çok daha gerilere gider. Eski Almanca'da grup veya birlik anlamına gelen Hanse, Hansa kentleri arasında karadan ve denizden seyahat eden tüccar grupları için kullanılmaktaydı. Daha sonraları bu kavram tüccar loncaları veya tüccar toplulukları için kullanılmaya başlandı.

Hansa Ligi 12. Yüzyılın sonlarında Kuzey Batı ve Orta Avrupa'daki Tüccar Loncalarının ve pazar kasabalarının bir ticaret ve güvenlik konfederasyonu olarak kurulmuştu. Almanya'nın kuzeyindeki kasabalardan başlayan bu hareket Kuzey Avrupa kıyılarındaki Baltık deniz ticaretini yaklaşık olarak üç yüzyıl boyunca etkisi altında tutmuştur. Hansa bölgesi olarak adlan-

dırılan bu bölge Baltık'tan Kuzey Denizi ve iç kısımlarına kadar uzanır. Orta Çağ diye adlandırılan dönemin sonlarına kadar devam eden bu konfederasyon 15. yüzyılın ortalarından itibaren zayıflamaya başlar.

Avrupa havzası için bu dönemi feodal düzenin çözülmesi ve ticari kapitalizmin kök salması olarak görebiliriz. Avrupa feodal düzeninde toprağa bağlı maraba, zorunlu çalışma ve angarya yoluyla üretilen değer, siyasal ve yargısal yetkilere de sahip olan toprak sahibi senyörde birikiyordu. Çözülmeyi hızlandıran temel nedenler arasında ticaretin gelişmesi, loncalar eliyle zanaatların canlanması, kentleşme ile beraber ticari burjuvazinin oluşması sayılabilir. Tam da bu dönemde artan üretimin dolaşımı Hansa Ligi'nin kurulmasını teşvik etmiştir.

Tüccar çevreleri bu ligi, loncaların ekonomik menfaatlerini yanında sözkonusu kentler ve ülkelerdeki diplomatik ayrıcalıklarını korumak için kurulmuştu. Güvenlik konusu ise ticaret güzergâhlarının korunması ile ilgiliydi. Hansa kentlerinin kendilerine has hukuk sistemleri ve kendi orduları olmakla beraber bu organizasyon bir devlet veya şehir devletlerinin bir konfederasyonu sayılamazdı. İlginç bir şekilde bugün itibariyle AB'den ayrılmak veya ayrı bir birlik oluşturmak gibi düşünceler ağır basmasa da yumuşak türden ve gayri resmi de olsa bir işbirliği açıkça görülmektedir.

Mali tutumluluk konusunda benzer düşünen Kuzey Avrupa ülkelerinin gayri resmi işbirliğini ifade eden Yeni Hansa bazen "Vikingler" ve "kötü hava koalisyonu" olarak da adlandırılmaktadır. Vikingler bugünkü Danimarka, Norveç ve İsveç'i kapsayan Güney İskandinavya'dan hareketle geniş bir coğrafyaya etki eden yayılmacı bir topluluktur. Denizcilikte oldukça başarılı olup Akdeniz, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'ya kadar yayılan ve Kuzey Amerika'ya ilk ulaşan Avrupalılardan olduğu düşünülmektedir. Kötü hava koalisyonu ile kastedilen de muhtemelen zorluklara karşı benzer düşünenlerin bir araya gelerek dayanışması kastedilmektedir.

İngiltere'nin AB'den ayrılması ile Hansa daha da hareketlendi. Hollanda hükümetleri 1950'li yıllardan başlayarak yaklaşık 20 yılını İngiltere'yi AB'ye üye yapmak için harcamışlardı. Brexit ile beraber İngiltere "Hollanda'yı da beraberinde AB dışına çıkarır mı" (Nexit) düşüncesi de akıllara gelmedi değil. Zira Hollanda Kuzey Denizi ülkelerinin birbirinden ayrılamayacağı düşüncesindedir. Binlerce Hollanda firması Birleşik Krallık ile ticaret yapmaktadır ve her yıl 100 binden fazla çekici iki ülke arasında mal taşımaktadır. Öyle ki etkili Avrupa gazeteleri Kuzey Avrupa ülkelerinin Euro bölgesinin geleceğini ellerine alacakları, hatta Hansa'nın yeni savaşının tek pazara yönelik olduğu yönünde manşetler bile atmışlardır.

Eski Hansa Ligi sınırlarında yer alan kentlerden Hamburg, Bremen ve Rostock bugünkü Almanya, Stettin (şimdiki adı Szczecin) ve Danzig (şim-

diki adı Gdańsk) ise bugünkü Polonya sınırları içerisinde yer almaktadır. Lig'in adı ve siyasal amaçlarına bakıldığında Almanya'nın bu işbirliği içerisinde yer almaması bile bazı yazarlar tarafından garipsenmektedir. İki nedenle Almanya bu Lig'de yer almamış olabilir. Bunlardan birisi, Lig'i oluşturan ülkelerin sadece küçük devletlerle sınırlı kalmak istemeleridir. İkincisi ise Almanya'nın AB'nin sürükleyici gücü olması nedeniyle bu tür bir eğilim, AB'nin geleceğinin ciddi sorgulanmasına neden olma ihtimalidir.

Lig'in temel motivasyonu, benzer düşünen İngiltere'nin ayrılması ile oluşan boşluğu tahkim etmektir. Söz konusu ülkeler, özellikle sermaye piyasası başta olmak üzere Avrupa tek pazarını daha da geliştirmeyi hedeflemektedir. Birlikte yer alan ülkelerin tek amacı bu da değildir. Dış politika yanında Orta Doğu Barış süreci ve AB'nin Afrika ile ilişkileri de önemli konular arasındadır. Diğer yandan bu işbirliğinin AB içerisinde güney-kuzey ayrışmasını tetikleyebileceği yönünde endişeler de bulunmaktadır.

AB'nin sürükleyici gücü olan Almanya'nın da özünde farklı düşünmediği dikkate alınır, Tutumlu Dörtlü'nün başını çektiği Hansa AB içerisinde daha da etkin hale gelecek gibi görünmektedir. Siyasal birlik ve dış politika konusundaki zayıflık zaten ortadayken, ekonomi konularındaki bu görüş ayrılığı daha da derinleşirse AB'yi zor günler bekliyor demektir. Daha da ilgi çekici olanı, Hansa'nın sadece ekonomi konularında değil, dış politika konusunda da birliği yetersiz bulmasıdır. Zaten farklı düşünmeyen Almanya'nın da Hansa'ya meyiletmesi durumunda AB içerisinde kuzey-güney ayrışması derinleşebilir.

*Yazı 28 Mart 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Avrupa Birliği'nin Maastricht ile İmtihanı

Avrupa Birliği hakkında çok Şey söylendi ve söylenecek. Birlik olmak kolay değil elbette. Hele de vatandaş ile devleti karşı karşıya getiren sorunlar varsa. Sarı yelekliilerin protestolarından sonra bakalım Macron nasıl harcamaları azaltıp vergileri arttıracak? İtalya'da siyaset ciddi çalkalanırken, bakalım iktidar borç yknn nasıl azaltacak veya muhalefet borç yknn azaltma vaadi verebilecek mi?

Hafta başında Avrupa Komisyonu, ye ülkelerin bazılarına 2020 bütçe taslaklarını yeniden gözden geçirmeleri için uyarıda bulundu. Bu lkeler arasında Fransa, İtalya, İspanya ve Belçika da var. Maastricht kriterleri ile bütçe açığının milli gelire oranı ve toplam kamu borçlarının milli gelire oranı için üst sınır sırasıyla %3 ve %60 olarak belirlenmiş. Maastricht denilince akla ilk gelen bu mali kriterler olmakla beraber, aslında Maastricht Antlaşması Avrupa Topluluğu'ndan Avrupa Birliği'ne geçişi düzenleyen antlaŐma. 1992 yılında imzalanan antlaŐmanın üç temel ayağı var. Ekonomik ve parasal birlik bunlardan sadece birisi. Diğer ikisi de "Ortak DıŐıŐleri ve Güvenlik Politikası" ile "Adalet ve İiŐlerinde İŞbirliği".

Ortak paraya geçiŐle beraber, ekonomik ve parasal birliğin yürüyebilmesi için ülkelerin dört alanda istikrarı temin etmeleri gerekiyordu: Enflasyon, borç yükü, faiz oranı ve döviz kuru. İlk bakışta bu alanlarda istikrarı temin edecek ulusal politikalar talep edilmesi gayet makul görülebilir. Çok da zor olmaz diye dŐnlmŐ olabilir. Lakin bu alanlarda birlik halinde hareket etmek o kadar da kolay olmuyor. Her ulusal ekonominin yapısı, verimliliği ve geçimini sağladığı vatandaş profili farklı çünkü.

Küresel krizde Yunanistan ciddi zorlandı. Hatta Birlik'ten ayrılması bile kamuoyunda tartışıldı. Neyse ki ölçek itibariyle başa çıkmak, dev Avrupa ekonomisi için fazla zor olmadı. Birleşik Krallık zaten baştan ihtiyatlı durmuŐtu. Örneğin ortak paraya geçmedi. Bugünlerde Birlik'ten çıkış (brexit) tartışmaları AB'yi biraz sarsıyor olmakla beraber başa çıkılamayacak bir sorun değil. Değil ama her sarsıntı Birlik'e olan inancı biraz daha zayıflatıyor.

Gelelim bugünlerde gündemde olan ülkelerin bütçe disiplinine. AB'nin temel sözleŐmelerinden birisi mali disipline ilişkindir. Borç yknn %60'ı geçmemesi bunlardan birisi mesela. Tartışma konusu olan bütçe açığı değil aslında. Çünkü en dertli olan İtalya bile bütçe açıklarının milli gelire oranını %3'n altında belirledi. Ancak borç yükü %100'n üzerinde olduğu için, sadece yıllık açığın makul olması değil, aynı zamanda borcu azaltacak adımlar atılması isteniyor. Bizim 2001 krizi sonrasında yaptığımız gibi. Faiz dışı fazla vererek borç yükümüzü azaltmaya çalıŐmıŐtık. BecermiŐtik de. Halen de borç yükümüz AB lkelerinin çoğundan daha makul düzeylerde.

Malum, göz döneminde sonraki yılın bütçe tasarılarını hazırlanır. Hafta başında Avrupa Komisyonu bazı ülkelerin tasarılarını yeniden gözden geçirmelerini talep etti. Çünkü bu ülkelerde borç yükü çok yüksek ve 2020 yılı için öngörülen herhangi bir tedbir yer almıyor tasarlarda. Peki, bu mümkün m? Pek mümkün görünmüyor. Fransa'da aylardır sarı yekekliler sokaklarda ve taleplerinin önemli bir bölümü refah düzeyleri ile ilgili. İtalya'da siyaset bir türlü istikrar kazanamıyor. En önemli boyutu ekonominin yönetimi. İspanya ayrılıkçı kesimlerle sorun yaşıyor olsa da mesele yine refahtan pay almaya geliyor.

Kalitesi elbette tartışılabılır ama devletin daha az harcama yapması ve daha fazla vergi toplaması vatandaşın refahını düşürür. İtalya için durum farklı değil. Diğer lkeler de buna benzer durumdadır. Avrupa'nın devleri olan Almanya ve Fransa'da bile daralma sinyalleri varken bütçeyi daraltabilme becerisi ne bu ülke yönetimlerinde ne de tarihte mümkün oldu. Mümkün olabilir ama bunun siyasal bir maliyeti olacaktır. Bu maliyeti her Şeye rağmen yüklenecek siyasal parti veya partiler bulmak çok da kolay değildir.

Dünya ekonomisi daralma sinyalleri veriyor ve daralan önemli bir havza da Avrupa Bölgesi. Daralma varken, ekonominin kendi dinamikleri zaten kamu harcamalarını arttırır ve vergi gelirlerini azaltır. Hal böyle iken tekneyi rüzgarın tersine yürütmek ve siyaseten zarar görmemek ihtimal dışı. Bu yüzden de yüksek tansiyonlu tartışmalara konu olsa da ulusal devletlerin bütçeyi daha fazla kısılabilmek imkanları yok gibi görünüyor. Olsa olsa "ikna edici" bazı açıklamalar yapıp projeksiyonlar üzerinde çalışırlar.

İşin daha ilginç yanı şu tabii. AB tartışmalarında genellikle ekonomik olarak birliğin daha kolay sağlanabileceği, ancak savunma ve güvenlik alanlarının daha etin olduğu kanaati. Bolluk dönemlerinde bu doğru belki de. Lakin bu daralma döneminde bakalım sorun nasıl çözülecek. Elbette bir Şekilde ara yol bulunacaktır. Mesele vatandaşın refah düzeyini doğrudan ilgilendiren konularda keskin kurallar konulup konulmayacağı ile ilgilidir.

Merkez Bankalarının bağımsızlığı çokça tartışıldı. Buna benzer bir bağımsızlık hazine ve bütçe için de düşünülebilir mi derken merkez bankalarının bağımsızlığına bile kuşkuyla bakılır oldu. Devlet ekonominin organik bir parçasıdır. Bütçe de bunun parasal karşılığıdır. AB'deki bu tartışma konuya ilişkin gözardı edilemeyecek bir tartışmayı barındırıyor. İzleyip göreceğiz...

*Yazı 24 Ekim 2019 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Askıya Alınan Ne?

Avrupa Birliği ile müzakereler askıya alındı. Ne vardı da ne askıya alındı? Benim bildiğim AB ortak aklı Türkiye'yi hiçbir zaman kaybetmek istemedi. Bu yüzden, doğrudan hayır demedi ama hiçbir zaman da "sizi birliğe alırsız" demedi. Hatta "bir gün sizi alırsız" da demedi. Tam tersi açıklamalar hiç de istisnai değildi.

Peki, bizim durumumuz farklı mı? Değil aslında. Gün geldi eleştirdik, reddettik; gün geldi kendi siyasal meşruiyetimiz için bir katalizör olarak kullandık. Sağ da aynı şeyi yaptı, sol da. "Tam bağımsızlık" adı altında sol karşı çıkarken, "Hristiyan kulübü" diye sağ karşı çıktı. Modernleşmenin ve sekülerleşmenin katalizörü olarak sol "evet" dedi; demokratikleşmenin bir aracı olarak sağ "evet" dedi. Bu yüzden de bir seçim döneminden geçtiğimiz halde bu haber çok da ilgi görmedi. Bir zamanlar muhalefet bunu iktidara karşı kullanırdı. Bakın "AB de sizi istemiyor" dercesine. Bugün ise bu konu bayatlamış durumda. Kimse bir taktik ya da bahane olarak bile kullanmayı düşünmüyor.

AB üyelik süreci hiç mi işe yaramadı? Yaradı. Demokratikleşmeye de modernleşmeye de dikkate değer katkı sağladı. Lakin gün geldi, siyasal ayrışmalar, toplumsal değerler, ülkelerin hassasiyetleri bir adım öteye geçmeyi engelledi. Karşılıklı samimiyetsizlikle suçlamalar olsa da aslında esasta ayrışmalar vardı. Her ülkenin kendi siyasal ve ekonomik çıkarları, bir başka ülkenin gerçeklerini kabullenmeyi engelledi. Özellikle de Türkiye-AB ilişkilerinde bu böyle oldu.

Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu'nda önümüzdeki haftalarda oylamaya sunulması beklenen raporda Türkiye-AB müzakerelerinin resmen askıya alınması çağrısında bulunuldu. Müzakerelerin önemli bir boyutu olan basın özgürlüğü, temel haklar ve özgürlükler gibi konuları içeren 23üncü ve 24üncü fasılların açılması defalarca talep edildiği halde Avrupa Birliği Konseyi'nin engeline takıldı. Birçok fasıl zaten Konsey ve üye ülkelerin engellemeleri nedeniyle bloke edilmiş durumda. Türkiye'nin katılım müzakereleri 35 fasıl üzerinden yürütülüyor ve sadece 16 fasıl müzakereye açıldı. Müzakerelerin askıya alınması Konsey'e gelir ve buradan geçer mi? Sanmıyorum.

Muhtemelen göç nedeniyle Türkiye üzerinde kurulmak istenen bazı baskılar var. Şu ana kadar ülkemiz ile yapılan sığınmacı anlaşması, ekonomi ve terörle mücadele konularında bir sorun çıkmadı. Zaman zaman tartışmalar olduysa da genellikle tatlıya bağlandı. Bu yüzden de Avrupa Birliği Konseyi'nin müzakereleri askıya almasını beklemek için güçlü bir neden yok. Kaldı ki AB ile 3 Ekim 2005 yılında başlayan tam üyelik müzakereleri zaten yapılamıyor. AB-Türkiye ilişkileri, en baştan olduğu gibi bugün de tamamen karşılıklı ekonomik ve siyasal çıkarlar doğrultusunda yürüyor.

O halde AB parlamentosunun taslak raporundaki müzakerelerin askıya alınmasının gerekçesi nedir? Demokratikleşme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü vs. gibi ezelden beri yapılan tartışma konuları. Alman Hristiyan Demokrat Avrupa milletvekili Elmar Brok “Şu anda zaten müzakere edemiyoruz, çünkü bunun için koşullar müsait değil. Bu durum elbette Türkiye’nin hukukun üstünlüğü ve demokrasi alanlarında atacağı doğru adımlarla hızla çözülebilir. Ne var ki, Türkiye’de yargının, hapisteki insanların ve daha pek çok şeyin durumu müzakerelerin yapılmasını imkânsız kılıyor” mealinde şeyler söyledi.

Dışişleri Bakanlığı yaptığı resmi açıklamada “Katılım müzakerelerinin resmen askıya alınması çağrısında bulunulması kesinlikle kabul edilemez” ifadelerine yer verdi. AB’nin zaman zaman bulunduğu bu girişime karşılık resmi makamların verdiği değişmeyen tepki. Bütün mesele, Türkiye’de yaşanan darbe girişimi sonrasında alınan tedbirlerin AB’nin “objektif” kurallarının temelini oluşturan demokratik değerleri ihlal ettiği düşüncesi.

Avrupa Parlamentosu’nun raporu tavsiye niteliğinde ve asıl kararı üye devletleri temsil eden Avrupa Birliği Konseyi verir. Ayrıca Konsey, konuyu gündemine almak zorunda da değil. Gündeme alınması halinde müzakerelerin askıya alınması için nitelikli çoğunluk, tamamen durdurulması ise oybirliği gerektiriyor. Kaldı ki taslak Mart ayında Strazburg’da bulunan Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu’nda oylamaya sunulacak kabul edilecek ve öyle Konsey’e sunulacak. Dolayısıyla kanaatimce fazla ciddiye alınması gereken bir konu değil.

Peki, AB üyelik sürecinin iktisadi rasyonaliteye dayalı bir mantığı yok muydu? Vardı elbette. Gümrük birliği de bunun somut çerçevesi sayılabilir. Bugün Britanya AB’den çıkarken bile gümrük birliğini korumak istiyor.

Türkiye de bütün eleştirilere rağmen ekonomik birlikten çok yararlandı. Bugün imalat sanayiinde yakaladığımız nokta küçümsenemez. Bu ülkede artık hiç kimse bir mal alırken “Avrupası var mı” diye sormuyor. Ortak pazarın bize çok katkısı oldu. İş serbest dolaşımında tıkanı. Bu konu aslında geleceğe yönelik olarak ve bütün ülkeler için bir sorun. Küreselleşme mal, hizmet ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımını öngörüyor. Mal ve hizmet yanında üretim faktörlerinden de sermaye ve teknoloji serbest dolaşım ama insan değil.

Ne AB-Türkiye ne de AB-Britanya arasında ekonomik işbirliği bitmeyecek. Bazen kuralları ve kapsamı tartışılabilir da bu böyle devam edecektir. ABD-Çin nasıl birbirinden vazgeçemiyorsa, AB-Türkiye hiç vazgeçemez. Ekonomilerin karşılıklı bağımlılığı buna müsaade etmiyor zaten. Ancak serbest dolaşım ve siyasi birlik için aynı şeyi söylemek zor.

Bu yüzden sadece AB-Türkiye değil bütün dünya için küreselleşmenin tıkanığı yer burası olacak. Yani dünya vatandaşlığı sözde mi kalacak, yoksa gerçekten olacak mı? Göreceğiz.

*Yazı 25 Şubat 2019 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

İngiltere ve Trans-Atlantik-Pasifik Ticaret Savaşları

Uluslararası ticari ilişkiler soğuk savaş benzeri bir yolda hızla ilerliyor. ABD’de Trump döneminde yalpalayan ilişkilerde yeni arayışlar ortaya çıkarken, Biden ile yeni bir dönem başladı ve AB’den ayrılan İngiltere de harekete geçiyor. Yeni yapılanmaların ağırlık noktası Asya-Pasifik bölgesi. Bütün müzakerelerde bu bölgeden mutlaka bir grup ülke var. İktisadi çıkarlar elbette öne çıkıyor ama ÇHC’nin genişleyen etki alanının kontrol edilmesi de bu çıkarların ayrılmaz bir parçası.

2016 yılında ABD, Avusturalya, Brunei, Şili, Japonya, Kanada, Malezya, Meksika, Yeni Zelanda, Peru, Singapur ve Vietnam arasında serbest ticaret bölgesi oluşturulmasını amaçlayan Trans Pasifik Ortaklık Anlaşması (Trans Pacific Partnership Agreement-TPPA) imzalanmıştı. Dünya ekonomisinin % 40’ı civarındaki bölümünü kapsayan ülkeler arasında yapılan bu anlaşma ile Pasifik bölgesinde ÇHC’nin artan ekonomik etkilerinin kontrol edilmesi hedefleniyordu. Anlaşmanın onayı beklenirken, Donald Trump’ın göreve gelir gelmez ilk icraatı TPPA’dan çekilmek oldu.

Geçen yılın Kasım ayında ÇHC’nin de aralarında bulunduğu Asya-Pasifik bölgesindeki 15 ülke dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşması sayılan Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Anlaşması’nı (Regional Comprehensive Economic Partnership-RCEP) imzaladı. Sekiz yıl süren müzakerelerin ardından imzalanan anlaşmanın tarafları ASEAN üyeleri (Brunei, Kamboçya, Endonezya, Laos, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland, Vietnam) ile diyalog ortakları Avustralya, ÇHC, Japonya, Güney Kore ve Yeni Zelanda’yı kapsıyor. 2 milyardan fazla nüfus ve dünya milli gelirinin %30’u civarındaki bir bölümünü kapsayan, küçümsenmeyecek bir alan yani.

Anlaşmanın tarafı ülkeler izleyen yıllarda aralarında uygulanan gümrükleri kademeli olarak azaltacak ve ortak ticaret kuralları çerçevesinde lojistik hizmetlerini geliştirecek. E-Ticaret, hizmetler, yatırımlar, telekomünikasyon ve telif hakları gibi alanları da kapsayan anlaşmanın daha da önemli özelliği ÇHC, Japonya ve Güney Kore’nin ilk defa bir serbest ticaret anlaşmasının tarafı olması. Bu anlaşma ile ÇHC’nin Asya-Pasifik bölgesinde etki alanını güçlendireceği bekleniyor.

Aralık ayında ise yedi yıl süren müzakerelerin ardından AB ve ÇHC geleceğe yönelik yatırım anlaşmasının şartlarına anlaştı. Görüşmelerde AB Komisyonu Başkanı, ÇHC Devlet Başkanı, Almanya ve Fransa’nın devlet başkanları da vardı. Üst düzeyde yapılan bir görüşme yani. Anlaşma, AB ile ÇHC arasında ekonomik ilişkileri geliştirmek anlamında en kapsamlı girişim anlamına geliyor. Buna göre Avrupalı şirketlerin ÇHC pazarına girmesi kolaylaşacak, daha adil rekabet şartları ve yeni iş fırsatları mümkün olacak.

Zorlu bir yol olsa da özellikle Alman otomotiv sektöründe heyecanla karşılandı. ÇHC büyük bir Pazar ve Almanya bir otomotiv devi.

Bugünlerde de İngiltere; Kanada ve Meksika ile ticaret anlaşması müzakerelerine hazırlanıyor. Brexit sonrası AB'den bağımsız hareket etme imkânı elde eden İngiltere ticaret anlaşmaları ve yeni işbirlikleri için harekete geçti. Planlanan müzakerelerde Meksika ile dijital veri ve hizmetler alanında, Kanada ile ise otomobil üretimi, içecek ve yiyecek imalatı gibi alanlarda istihdamın artırılması öngörülüyor. İngiltere'nin beklentisi Kanada ve Meksika ile yapılacak ticaret anlaşmaları ile Kapsamlı Yenilikçi Trans Pasifik Ortaklık Anlaşması'na (CPTPP) dâhil olmak. CPTPP 2018 yılının Aralık ayında Meksika, Japonya, Singapur, Yeni Zelanda, Kanada, Avustralya ve Vietnam arasında imzalanan bir anlaşma idi.

Müzakereler ve yeni işbirlikleri için arayışlar devam edecek. İşbirliklerinde ABD ve İngiltere'nin temel aktörler olacağına şüphe yok. AB adına hareket etse de diğer önemli bir aktör Almanya. İngiltere'nin AB'den çıkışı biraz da bu denge ile ilgili diye düşünüyorum. Bu anlamda kendisi için rasyonel olanını yaptı. Asya'da ise ÇHC ciddi bir aktör. Japonya zaten taraf. Anglo-Amerikan hattı yeniden tahkim edilirse Avustralya ve Yeni Zelanda bu blokun doğal parçası zaten. Diğer irili ufaklı, büyük ve kalabalık olsa da belirleyici düzeyde güçlü olmayan ülkeler de taraf seçecekler.

Öyle görünüyor ki 21. Yüzyıl'ı şekillendirecek oyun İngiltere'nin harekete geçmesiyle yeni başlıyor.

*Yazı 19 Mayıs 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

NATO'da Örtük Ekonomik Çıkarlar

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü-NATO (North Atlantic Treaty Organization) İkinci Dünya savaşı sonrasında kurulan yeni dünya düzeninin önemli bir kurumudur. 1949 yılında 12 ülke tarafından imzalanan ve zaman içerisinde başka ülkelerin de katıldığı anlaşma uluslararası askeri bir ittifaktır ve belki de en başarılı anlaşmalardan birisidir. İttifak içerisindeki üyelere herhangi bir saldırıya karşı ortak savunma yapılmaktadır.

İkinci dünya savaşı sonrasında uluslararası iktisadi sistemi şekillendiren ortam büyük ölçüde rekabete dayalı olarak ulus devletlerle desteklenmişti. Kapitalist blokun ekonomik gücü ancak ulusal devletler arasındaki işbirliği ile garantiye alınabilirdi. Dolayısıyla üye ülkeler arasındaki rekabet bir çatışmaya değil tam tersine uzlaşma ve beraber zenginleşmeye yönelmeliydi. Siyasal ve askeri işbirliği ile ekonomik çatışma beraber yürüyemeyeceğinden üye ülkeler arasında araştırma-geliştirme, teknolojik gelişme ve işbirliğinin, yanında yer alması gereken ülkelere de bu teknolojik ürünlerin satılarak savunma kapasitelerinin geliştirilmesi gerekiyordu.

Ortaya çıktığı dönem itibariyle Avrupa'da dünya savaşlarının da etkisiyle ekonomik durum iyi değildi ve Balkanlar dahil olmak üzere bir SSCB baskısı vardı. O dönemde dünya savaşlarına doğrudan girmeyen ABD ciddi bir güç biriktirmişti. Dolayısıyla AB havzasının ABD'ye ihtiyacı yanında ABD'nin büyümeyi sürdürmesi için AB'ye ihtiyacı vardı. NATO'nun öncesinde AB ülkeleri arasında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve Benelux gibi ekonomik işbirlikleri ortaya çıkmıştır. NATO, sadece bu işbirliklerini tahkim etmektedir. IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi kuruluşlarda NATO üyesi olmak çoğunlukla avantajlı olmuştur.

ABD 33. Başkanı Harry S. Truman SSCB baskısına karşılık bölge ülkelere yardıma sıcak baktı. Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından batı Avrupa ülkelerine yardım önerildi. Kongre 10 milyar dolarlık yardımı onayladı. Bu yardımlardan Türkiye ve Yunanistan da yararlandı. AB ekonomilerinin toparlanmaya başlaması sonrasında siyasal işbirliği de gelişmeye başladı. NATO anlaşması bunun tescilidir. Kurulduğu an itibariyle sadece askeri bir işbirliği değildir. Aynı zamanda siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda kalıcı aksiyon almayı da içermektedir. Ortak savunma yanında etkin siyasal, ekonomik ve finansal örgütlenme ve işbirliğinin bunun bölünmez parçası olduğu hep vurgulanmıştır. Anlaşma çerçevesinde bu amaca yönelik kurumsallaşmaya da önem verilmiştir.

Bu yüzden de kurulduğu 1949 yılındaki ilk yapılanmada Londra'da görev yapacak olan "defense economic and financial committee" (savunma ekonomi ve finans kurulu) oluşturuldu. Üye ülkelerin bakanlık düzeyinde

temsil edildiği kurul Konsey'e tavsiyede bulunuyordu. En önemli konu savunma araçları üretimi olduğundan, bu üretim sürecinde kullanılan hammadde, sermaye ve işgücü önemliydi. Bu üretim faktörlerinin tedariki ve gümrüğe tabi olup olmaması işbirliği açısından hayati öneme sahipti. 1951 yılındaki yeniden yapılanmada bu görev Paris'te görev yapacak olan "financial and economic board" (finans ve ekonomi kurulu)'na devredildi. Üye ülkelerin dışişleri, savunma ve maliye bakanları toplantılarda en önemli temsilcilerdir.

Kamu ekonomisindeki kulüp modeline benzer yapılanmanın finansmanına üye ülkeler milli gelirlerinin %2'si kadar katkıda bulunacaklardır. Yani en azından öngörülen çerçevede ülkemizde yaşayan her birey kazandığı 100 TL'den 2 TL'sini bu ittifaka vermek durumundadır. Çünkü "dünya tehlikeli bir yerdir"; can ve mal güvenliğimiz için ortak savunma faaliyetlerinde bulunmak zorundayız. Bunun da bir bedeli var. Bu bedel küçük de sayılmaz. NATO'nun toplam savunma harcaması dünya toplamının %70'ini geçmektedir. Ulusal devletler vatandaşlarının can ve mal güvenliğini milli sınırlar içerisinde korurken, NATO en azından üye ülkelerin vatandaşlarını dış tehditlere karşı korumayı taahhüt etmektedir.

NATO esasen ortak savunma ve güvenlik amacıyla ortaya çıkmış olsa da ekonomi ciddi bir rekabet alanı olarak varlığını korumuştur. Anlaşma metninin birinci maddesi şu şekildedir: "Taraflar, BM Yasası'nda ortaya konduğu üzere, karışmış olabilecekleri herhangi bir uluslararası anlaşmazlığı, uluslararası barış ve güvenlik ve adaleti tehlikeye sokmadan barışçıl yollarla çözmeyi ve uluslararası ilişkilerinde BM'in amaçlarına aykırı olacak şekilde güç kullanımı ya da tehdidinden sakınmayı taahhüt etmektedirler".

İkinci madde ise şu şekildedir: "Taraflar, özgür kurumlarını güçlendirerek, bu kurumların üzerine kurulu olduğu ilkelerin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak ve istikrar ile refah koşullarını geliştirerek barışçıl ve dostça uluslararası ilişkilerin daha da geliştirilmesine katkı yapacaklardır. Uluslararası ekonomi politikalarında çatışmayı ortadan kaldırmaya yönelecekler ve taraflardan herhangi biri ya da hepsi ile ekonomik işbirliğini teşvik edeceklerdir".

Anlaşmada açıkça ortaya konulan ekonomik açıdan NATO'nun analizi iki şekilde ele alınabilir:

- Ortak savunma mekanizmasını bir kamu malı olarak tanımlayarak ortak finansman ile savunmanın maliyetinin düşürülmesi.
- Uluslararası ekonomi güvenliğinin sağlanması.

Bu iki bakış açısı birbiri ile bağlantılıdır. Ekonomi güvenliğinin sağlanması düşük maliyetle yapılırken, ekonomi daha üretken ve ortak savunma-

nın finansmanına katılmak daha mümkün hale gelir. Üye ülkelerin ortak ekonomik hedefleri de ciddiye alması gerekiyordu. Çünkü ancak istikrarlı bir büyüme işbirliğinin finansmanını sağlayabilirdi. Ekonomik güç olmadan sadece ortak savunmanın finansmanı değil, uluslararası ilişkilerde de etkili olmak mümkün değildi. Her şeyden önce savunma harcamalarının finansmanı doğrudan ekonomik durum ve mali kapasite ile ilgilidir. Savunma yatırımları bu harcamaların başında gelir. Teknoloji ve güvenlik arasındaki ilişki NATO'nun konuyu daha da ciddiye olmasını sağlamıştır.

Küreselleşme ile beraber ortaya yeni çıkan ekonomiler ve artan ticaret yeni güçlerin ortaya çıkmasını sağladı. Bu ekonomik güç de beraberinde yeni savunma güçlerinin ortaya çıkmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Uluslararası ekonomi güvenliği açısından düşünüldüğünde yeni güçlenen ekonomilerin kendi başlarına veya ittifaklara girerek stratejik davranacaklarını kestirmek zor değildir. Uluslararası savunma ve işbirliğinin önemli alanlarından birisi tek taraflı yaptırımlar veya çok taraflı ambargo kararlarıdır ve ambargolar ülke ekonomileri üzerinde ciddi baskılar yaratır. Zira örtük diğer bir konu ülkelerin küresel sistem ile eklemelenmesidir. Bunu beceremeyen ülkeler hem dünya barışı için istikrarsızlık unsuru olur, hem de kendi halkı sefaletе düşer. Ayrıca bu ülkeler uluslararası terörizm, uyuşturucu ve silah ticareti yanında küresel salgınlar için de endişe kaynağı haline gelirler. Üye ve üye olmayan ülkelerle NATO'nun ruhuna uygun şekilde girişilecek ekonomik ilişkiler önemli başlıklardan birisidir.

Anlaşma metni itibariyle bakıldığında müreffeh bir iktisadi düzenin kurulması ve kollarlanması en önemli hedeflerden birisi olarak görünmektedir. Ancak kamuoyu NATO'yu sadece savunma kurumu olarak okur. Bunun görünen nedeni kurumun toplantılarında öncelikli olarak iktisadi çıkarların gündeme gelmemesidir. Lakin NATO'yu IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi aşağı yukarı aynı tarihlerde ortaya çıkmış veya sonraki yıllardaki G7 ve OECD oluşumlarından ayrı düşünmemek gerekir. Bu yüzden savunma ve güvenlik öne çıksa da iktisadi çıkarlar belki de en önemli motivasyondur.

Başlangıçta sadece bir siyasal birlik olarak ortaya çıkan NATO'ya karşı 1955'de SSCB öncülüğünde Varşova Paktı kuruldu. Kulüp teorisinde üyelerin çıkarı ve bu çıkarların ekonomik tarafının yönetilmesi önemlidir. Ancak NATO ve Varşova Paktı örneğinde karşılıklı örgütlenme bu temel amacı aşmaktadır. Batı literatüründeki kulüp teorisi tek taraflı olarak NATO'yu analiz etmekte ve bu teori çerçevesindeki rasyonalitesini tartışmasız sonuca götürmektedir. Ancak kulüp teorisinde ortak çıkarlar, başkalarının çıkarı ile çatışmaz. Sadece talip olunan hizmetin maliyeti bölüşülür ve bu hizmetten yararlanma usulleri düzenlenir.

Burada ise durum farklıdır. Karşılıklı örgütlenme aynı zamanda ciddi ekonomik çıkarların çatışmasına dayanır ve mesele dünyadaki zenginlikten alınan payı korumak ve mümkünse bu payı büyündürmektir. NATO'nun büyük ölçüde kapitalist batı blokunu kapsamaması ve Varşova Paktı'nın sosyalist bloktaki oluşumu bunun önemli bir göstergesidir. Ana sözleşmelerde sistem ayrımının yapılmayacağı belirtilse de gerçek budur.

İki blok arasında kıyasıya ekonomik çıkarların çatışması vardır. Soğuk savaşın sona ermesi, Berlin Duvarı'nın yıkılması, SSCB'nin dağılması sistem anlamında ciddi dönüşümlere neden olmuş olsa da ekonomik çıkarlar baki- dir. Bugün Rusya ve Çin'in sosyalist yapısı tartışmaya açıktır. Kendi vatan- daşına ve İnsanlığa vadettiği refah veya söylem ne olursa olsun, kapitalist sistemin vadettiği kadar değeri olabilir. Ancak motivasyonu ve açıklanan niyetler ne olursa olsun, yayılcı karakterleri benzerdir. Daha fazla üretim için daha fazla hammadde ve daha fazla pazara ihtiyaç olduğundan ham- madde, uluslararası ticaret ve ödeme sisteminin güvenliği önem kazanır.

Ulusal ve uluslararası ekonomiler açısından en önemli sorunlardan biri- si sanayi üretiminde kullanılan emtia ve enerji fiyatlarının artmasıdır. NA- TO'nun kuruluşundan bu yana dönemsel bazı yavaşlamalar olsa da 1970'ler- de ve 2020'li yıllarda olduğu gibi bazı dönemlerde devasa artışlar olmuş ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiştir. Diğer konu nüfus artışı ve doğal kaynakların kullanımınıdır. Dünya nüfusu NATO kurulduğundan beri 3 kat- tan fazla artmıştır. Nüfus artışı sadece daha fazla girdi ihtiyacı değil aynı zamanda daha fazla atık anlamına gelmekte ve çevre sorunlarını tetiklemek- tedir. Bu nedenle son toplantılarda çevre sorunları önemli başlıklardan birisi olmaya başlamıştır.

Üye ülkelerin ekonomik sistemleri veya politikaları NATO içerisinde de gündem olmuştur. Örneğin daha devletçi politikalar uygulayan Fransa'ya karşılık Belçika, Hollanda ve Lüksemburg gibi ülkeler daha serbest bir pi- yasa işletmeye çalışmaktadırlar. ABD daha özel sektör ve serbest piyasa ağırlıklı bir sistemi tercih ederken AB ülkelerin çoğunda kamu işletmeleri daha ağırlıklı olmuştur. Ancak 1980 sonrasında özelleştirmelerle bir ölçüde yakınsama sağlanmıştır. ABD'nin fazla tarımsal üretimi eritme arzusu ta- rımsal ihracatı önemseyen Danimarka, Hollanda ve Kanada için hep sorun olmuştur. Son yıllarda otomotiv ve diğer sanayi ürünlerinde ABD ve AB arasında Trump'ın tetiklediği ciddi tartışmalar ortaya çıkmıştır ve etkileri halen devam etmektedir.

Mayıs 2021 de yapılan ekonomi ve finans toplantısında genel ekonomik konular yanında pandemi ile ilişkili ekonomik gelişmeler dile getirilmiştir. Toparlanmanın tek çaresinin kitlesel aşılama olduğu dile getirilirken, özel sektörün aşı üretimindeki hızı ve etkinliği takdir edilmiş ve bu başarı fik-

ri mülkiyet haklarına dayandırılmıştır. Bu yüzden fikri mülkiyet haklarının korunması ve tartışılmaya açılmaması gerektiği dile getirilmiştir. Küresel ekonomi için aşının hayati öneme sahip olduğu ve gelişmekte olan ülkelere de bu konuda yardım yapılmasının gelişmiş ülkelere de yararlı olacağı belirtilmiştir. Toplantıda Asya ile ilişkiler, Rusya'nın ve Belarus'un tavrı ve Çin'in kurallara aykırı davranması nedeniyle NATO üyesi ülkelerin ekonomisine zarar verdiği dile getirilmiştir.

Son yapılan zirvede alınan kararlara bakıldığı zaman, birincil mesele gibi görünmese de, ekonomik çıkarlar ciddi ağırlığa sahiptir. Teknolojik üstünlük, savunma inovasyonu, özel sektör ve üniversitelerle işbirliği, iklim değişikliğine olan hassasiyet gibi konuların başından "savunma" kelimesi kaldırıldığı zaman dünya ekonomik sisteminin en önemli konularıdır. Kaldı ki kurallara dayalı uluslararası düzenin korunması çerçevesinde Asya-Pasifik, Latin Amerika ve Afrika bölgeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi en az savunma kadar, ama kanaatimce savunmadan çok daha fazla uluslararası iktisadi düzen ile ilgilidir.

Bunu doğrulayacak çok fazla örnek bulunabilir. Ekonomi dilinde "bedavacılar" olarak tanımlanan kavram önceki ABD Başkanı Donald Trump tarafından farklı şekillerde sıkça dile getirildi. Bunun anlamı, birilerinin para ödemedi ulusal veya uluslararası düzeyde kamusal nitelik taşıyan hizmetlerden yararlanmasıdır. Trump'ın mütemadiyen dile getirdiği NATO bütçesine yapılan katkıların yetersizliği konusunda Avrupa ülkeleri ile tartışmaya girmesi bu nedenle idi. Yani kendilerinin yüksek maliyetler ödediğini ve diğer ülkelerin gereken katkıyı yapmadan bu savunma hizmetinden yararlandığını söylemeye çalışıyordu. Hatta ikinci defa seçilmesi halinde ABD'yi NATO'dan çekebileceği bile konuşuldu.

Yine bu seçimler sırasında yaptığı bir konuşmada, "Suudi Arabistan'ı biz koruyoruz. Kral Salman'ı severim. Ancak, Kral'a, 'sizi biz koruyoruz, eğer biz olmazsak orada iki hafta oturamazsınız, bizim ordumuz için ödeme yapmalısınız' dedim" şeklinde konuştu.

Türkiye Suriye'nin kuzeydoğusuna operasyon planladığında Trump, Suriye'den çekileceklerini ve bölgedeki tutuklu IŞİD savaşçılarıyla Türkiye, Avrupa, Rusya ve Kürtlerin ilgilenmesi gerektiğini söylemişti. Sosyal medya hesabında ise "Daha önce de açık bir şekilde söylediğim gibi, tekrar ediyorum, eğer Türkiye benim müstesna ve eşsiz bilgeliğimle belirlediğim sınırların dışına çıkarsa (daha önce yaptığım gibi) Türkiye ekonomisini mahvederim. Türkiye, Avrupa ve diğerleri ile birlikte IŞİD savaşçıları ve ailelerine nezaret etmek zorundalar. ABD IŞİD halifelliğini tamamen ele geçirme dahil kendisinden beklenebileceklerin çok daha fazlasını yerine getirdi. Bazıları

çok zengin olan bölge ülkelerinin kendi topraklarını koruma vakti geldi" açıklamasını yazmıştı.

Son yapılan zirve öncesinde ülkemizde oluşturulan kamuoyu büyük ölçüde ekonomiye ilişkindi. Erdoğan-Biden görüşmesinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi birincil mesele haline gelmişti. Trump döneminde oluşan algıdan dolayı aslında son yapılan zirve ABD-AB ilişkilerinin yeniden normalleşmesi olarak düşünülebilir. Ancak ülkemizde, biraz da döviz ihtiyacı ve bunun esasen ABD sermayesi ile finanse edilmesi nedeniyle hava bu şekilde oluştu. NATO kendi başına bu işe münhasır bir kurum olmasa da Batı blokunun ekonomik ve finansal kurumlarından bağımsız olmadığı algısı yanlış da değildir.

NATO'nun doğu Avrupa'ya doğru alan genişletmesi Rusya'yı rahatsız ederken, Asya'da yeni ittifak arayışları Çin'i rahatsız ediyor ve daha fazla edecek. Çünkü enerji güvenliği ve küresel salgınla daha da belirginleşen çip krizi gibi kırılmalıklar, küresel iktisadi sistemin ne kadar hassas dengelere dayandığını bir daha gösterdi. Hatta Rusya'nın Çin'e göre daha ehven bir sorun olarak tanımlanması kanaatimce potansiyel ekonomik rekabet ile ilgilidir.

Eğer mesele "tehlikeli dünyada" insanların can ve mal güvenliğini korumak ise çatışma bölgelerindeki örtük ittifakları anlamak pek mümkün görünmüyor. Ancak mesele ekonomik çıkarlar ise anlaşılması hiç de zor değil.

*Yazı 6 Temmuz 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayımlanmıştır.

ECOWAS'da CFA Yerine EKO

Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) yeni ortak para birimi olan EKO'ya geçişini erteledi. Benin, Burkina Faso, Gine Bissau, Fildişi Sahili, Mali, Nijer, Senegal ve Togo 2020 yılından itibaren EKO ortak para birimine geçme kararı almıştı. Ancak Nijerya, Sierra Leone, Liberya, Gambiya, Gana ve Gine merkez bankaları bu aşamada ortak para birimini kullanmaya hazır olmadıklarını belirterek karşı çıkmışlardı. Covid19 salgını nedeniyle ortak bazı çalışmalar askıya aldığından, Gana'nın başkenti Akra'da yapılan ECOWAS Devlet ve Hükümet Başkanları Toplantısı'nda ECOWAS liderleri ortak para birimi konusunda 2022-2026 dönemini kapsayacak yeni bir yol haritasını kabul etti. Yeni kararlar 2027'de ortak para birimine geçilecek.

Elbette her türlü uluslararası işbirlikleri emek ve uzlaşma ister. Zaman alır. Görünen o ki ECOWAS kararlı ve ortak para birimine geçildiğinde Fransız sömürge mirası CFA frangının terkedilmesi ile 74 yıllık bir para birimi tarihe karışacak.

CFA Fransızca "Colonies françaises d'Afrique" ifadesinin baş harflerinden oluşuyor. "Fransız Afrika Sömürgeleri" demek. Ülkeler bağımsızlıklarını kazanmaya başlayınca daha diplomatik bir karşılığa dönüştürüldü: Communauté française d'Afrique (Afrika Fransız Topluluğu) ve tüm ülkeler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra da Communauté Financière Africaine (Afrika Finansal Topluluğu) oldu. Baş harfleri CFA değişmedi. Lakin anlam olarak ciddi şekilde değişime uğradı.

Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu ECOWAS (Economic Community of West African States) 1975 yılında Nijerya'nın Abuja kentinde kuruldu. Topluluğun amacı üye ülkelerde halkın sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmaya dayalı refahını arttırmak, bölge içinde işbirliğini geliştirerek bütünleşmeyi sağlamak ve serbest dolaşım. Ayrıca topluluk dışındaki ülkelerle ticaretle ortak gümrük tarifesi uygulanması ve ortak para birimini içeren ortak pazar hedefi sadece ekonomik değil uzun dönemde siyasi birliği de amaçlıyor.

Türkiye'nin de Abuja Büyükelçiliği aracılığıyla 2005 yılından beri gözlemci statüsünde akredite olduğu Örgüt, yaklaşık 6 milyon kilometrekarelik bir coğrafi alanı ve 300 milyonluk nüfusu kapsıyor. Parlamentosu ve dokuz üyeli bir Komisyonu bulunuyor.

Gelişimi yavaş ilerlemekle beraber son yıllarda Batı Afrika'da meydana gelen siyasi gelişmeler ECOWAS'ı siyasi ve askeri konularda öne çıkardı. Bölgedeki savaş, çatışma, arambuluculuk ve insani yardımlarda gayretleri oldu ve prestiji arttı.

Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un 2019 yılında ülkesini ziyareti sırasında Fildişi Sahili Cumhurbaşkanı Alassane Ouattara, ortak basın toplantısının

da, ECOWAS üyesi 8 ülkenin reform kararı aldığını ve CFA frangını 2020 yıldan itibaren kullanmayacaklarını belirterek Fransa Merkez Bankası ve hazinesi ile teknik bağlarını keseceklerini ve yeni para birimini kendilerinin yöneteceğini açıkça dile getirdi.

Halen Batı Afrika Merkez Bankası (BCEAO), döviz rezervlerinin %50'sinden fazlasını Fransa Merkez Bankasında tutuyor ve Fransa, bankacılık komisyonu ve para politikası konseyinde temsilci bulunduruyor.

EKO'ya geçiş elbette kolay olmayacak. Ülkelerin ekonomik güçlerine inanması ve güvenmesi gerekir. Bu güven eksikliği nedeniyle Fransa, kriz durumunda garantör ülke olmayı sürdürecektir ve EKO kullanan ülkeler ödeme zorluğuna girdiğinde Fransa, para politikası konseyine dönmeye hak kazanmak kaydıyla, bu ödemeleri yapacaktır.

CFA frangının kullanımı Fransa'nın 1945'te Afrika'daki sömürge bölgesinde bu para birimini tedavüle sokmasıyla başlamıştı. Fransız frangına sabitlenen bu para birimi zaman içerisinde kullanan ülkelerin aleyhine çalışmaya başladı. CFA değer kazandıkça, kullanan ülkelerin ithalatı artıyor ve yurt içerisindeki üretim zarar görüyordu. AB ortak paraya geçtiğinde de CFA frangının değeri euroya sabitlendi (1 euro = 655,97 CFA frangı) ve Fransa bölgenin parasını yönetmeye devam etti.

AB'nin Maastricht kriterlerine benzer şekilde Fransa, ECOWAS ülkelerine yıllık en fazla %3 enflasyon, %70 kamu borcu ve milli gelire oranla %3'ün altında bir bütçe açığı garantisi veriyor. Buna karşılık ECOWAS ülkeleri tüm döviz rezervlerinin %50'sini Fransa hazinesinde tutuyor. Fransa da milyarlarca dolarlık bu rezervleri Paris borsasında işleterek elde ettiği karı kendi bütçesine aktarıyor.

Bölge ülkelerindeki ekonomistler CFA frangı kullanımını ciddi şekilde eleştiriyor. Zira euroya sabitlenmiş bir para ile işleyen güçsüz ekonomilerin sürdürülmesi mümkün değil. Rekabetçi olamıyorlar ve dış açıkları artıyor.

EKO'ya geçişte zorluklar var elbette. Mesela yeni para biriminin de euroya endekslenmesi sorunun devam edeceği anlamına geliyor. Sadece paranın adının değişmesi ile mesele çözülmüyor. Tartışmalar devam edecek. Zaten ortak para birimine geçişin ertelenmesi de bu belirsizliklerden kaynaklanıyor.

Siyaseten bağımsız olmak elbette değerli ama ekonomik bağımsızlık olmadan olmaz. Mevcut küresel ekonomik yapıda parasal bağımsızlık olmadan hiç olmaz. Para meselesi de sadece ECOWAS'ın değil rezerv paranın dışındaki bütün ülkelerin sorunu.

*Yazı 24 Haziran 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ve Son Zirveden Gözlemler

Ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğinin açık ve siyasal işbirliğinin ör-tük olarak yeniden harmanlandığı bu dönemde Türkiye-Asya hattında da önemli gelişmeler oluyor. Türk Devletleri Teşkilatı'nın ilanı üzerinden he-nüz fazla bir vakit geçmeden Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) 2021 zirvesi çarpıcı kareler ve konularla yapıldı.

EİT 15. Devlet Başkanları Zirvesi Pazar günü Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta toplandı. Zirvede Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdo-ğan dönem başkanlığını Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguli Berdi-muhamedov'a devretti. Yeni başkanın vurguları önemliydi: Teşkilata üye ülkelerin rekabet avantajlarını kullanmak; yeni ulaşım ve transit koridorları ile enerji yollarının oluşumuna tam katılımcı olmak. Konuşmasında öncelik-lerin ulaştırma ve enerji alanlarında iş birliğinin geliştirilmesi olduğunu vur-gulayan Başkan Berdimuhamedov, sözkonusu alanların küresel ekonomik büyümede belirleyici rol oynadığını ifade etti.

Öncesinde yapılan Dışişleri Bakanları Konseyi 25. Toplantısı'nda da ti-cari, ekonomik, enerji ve ulaştırma alanında işbirliğinin geliştirilmesi öne çıkmıştı. Türkmenistan'ın Dışişleri Bakanı Raşid Meredov'un ev sahipliğin-de, düzenlenen toplantıya Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve İran dışişleri bakanları ile EİT Genel Sekreteri Khusrav Noziri katıldı.

Toplantıda sürdürülebilir (temiz) enerji, bölgesel elektrik ticareti, ulaşım projeleri, Avrupa ile Asya arasındaki ticaret ve lojistik, yeşil ekonomi, tica-ret, yatırım, sağlık, turizm, ekoloji ve iklim alanlarında üye ülkeler arasın-daki işbirliğinin önemi dile getirildi. Ticari engellerin kaldırılması amacıyla gümrük ve diğer süreçlerin basitleştirilmesi konusu önemliydi.

Bölgedeki siyasal konular da konuşuldu. Karabağ'da kalıcı barış ile tüm ulaşım hatlarının açılması kapsamında Zengezur koridoru ve Trans-Hazar Uluslararası Doğu-Batı Orta Koridoru yanında Afganistan'daki güvenlik ve istikrar, bu ülkeyi bölgesel süreçlere dahil etmenin, ülkeye insani yardım sağlanmasına ve altyapı projelerinin uygulanmasına yardımcı olmaya kadar birçok konu gündeme geldi.

Devlet Başkanları Zirvesi için yapılan hazırlıkların da görüşüldüğü top-lantının sonunda toplantı raporu kabul edildi ve EİT ile Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (UNESCAP) arasında Mu-tabakat Muhtırası ile beraber bir çok belge imzalandı.

Devlet Başkanları Zirvesine Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azer-baycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, İran Cumhurbaşkanı İbrahim Raisi,

Pakistan Cumhurbaşkanı Arif Alvi, Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman, Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov ve Kazakistan Başbakanı Askar Mamin katıldı. Zirvede çoklu ulaşım koridorunun oluşturulmasının önemine vurgu yapıldı ve Türkmenistan-Afganistan-Pakistan güzergahı boyunca elektrik hattı, Türkmenistan'dan Afganistan'a demiryolu ile Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan doğal gaz boru hattı yapım çalışmaları da gündeme geldi.

Afganistan'dan başlayarak Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye koridoru ile beraber Özbekistan-Türkmenistan-İran-Umman ulaşım koridorunun oluşturulması gerektiğine işaret edilen toplantıda geçişlerin doğu-batı ve güney-kuzey yönlü olmasının ticaretin geliştirilmesine katkı sağlayacağı vurgulandı. Tabi corona salgını için EİT ülkeleri arasındaki işbirliği de ihmal edilmedi.

EİT'in yarım asırdan fazla bir geçmişi var. Türkiye, İran ve Pakistan Devlet Başkanları, bölgesel iktisadi işbirliğini geliştirmek amacıyla 1964 yılında İstanbul'da bir araya gelerek bir bildiri yayınlamış ve Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (KBİ)'ni kurmuşlardı. 1977 tarihli İzmir Anlaşması ile yasal statüsü oluşturulan KBİ, 1979 yılında İran devrimi ve Türkiye'de 1980 darbesi sonrasında faaliyetleri bir süre kesintiye uğrasa da 1980'li yılların başında Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki işbirliği KBİ misyonuna uygun ancak değişik bir isim ile sürdürülmesi kararlaştırılmış ve 1985 yılında EİT kurulmuştur. 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile Afganistan'ın da katılımıyla teşkilat 1992 yılı itibariyle nüfus ve coğrafi büyüklük açısından oldukça kapsayıcı bir kimliğe bürünmüştür.

Kuzey Amerika'dan İngiltere ve Güneydoğu Asya'ya uzanan iktisadi işbirliği çalışmaları bütün hızıyla devam ederken, bu hattaki işbirlikleri Hong Kong ve Tayvan başta olmak üzere bazı siyasi riskleri de barındırıyor. Buna karşılık Türkiye'den İran'ı da içererek Türk Cumhuriyetlerinden Pakistan'a uzanan hatta da dikkate değer hareketlilik var. Bu bölgede de Karabağ ve Afganistan gibi bazı netameli bölgeler mevcut olmakla beraber çok daha uzlaşmacı bir tutum gözlemleniyor.

EİT, bazı üye ülkelerin iç siyasetindeki istikrarsızlık unsurlarına rağmen umut vadediyor ve Çin'in güçlü bir şekilde ortaya çıkışıyla yeniden şekillenmeye başlayan bölgesel işbirliklerinin önemli bir odağı olmaya aday görünüyor. Son zirvedeki tespitler ve gündem konuları daha iyi belirlenemezdi. Hem küresel hem de bölgesel düzeyde en hayati konular gündeme alınmıştı.

Sadece bölge ülkelerinin yararı değil, küresel faydaya vurgu yapılmış olması inisiyatif alma göstergesidir.

Küresel düzeydeki siyasal ve ekonomik düzen yeniden tanımlanırken Avrupa'dan Ortadoğu ve Asya'ya uzanan bu hattaki işbirliklerinin kıymeti bilinmeli ve geliştirilmelidir. Belki de barışçıl ve müreffeh dünyanın anahtarı burada...

*Yazı 30 Mayıs 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Gümrük Birliği ve Birleşik Krallık İle Ticaret Anlaşması

Sanayi devrimi sonrası ulusal ekonomiler tıkanmışlığı dış ticaret ile aştı. Üretim teknolojileri hızla gelişmiş, ürün artmış ve bu büyüme sürecinden sermayedar, işçi ve toplumun diğer kesimleri daha fazla kazanmaktaydı. Ancak bu zenginleşmenin sürdürülebilmesi için ürünün satılabilmesi gerekiyordu. Ulusal sınırlar içerisinde tüketilebilecek ürün miktarı ülke nüfusuyla sınırlı olduğundan farklı bir yapıya geçilmesi zorunlu hale geldi. Bu noktada İngiliz iktisatçı David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi imdada yetişti.

Ülkeler, sadece başka ülkelerden daha düşük maliyetle ürettiklerinde uzmanlaşarak daha fazla kazanabiliyordu. Ancak bu bakışın arttırdığı dış ticaret yeterli gelmedi. Daha fazlasına ihtiyaç vardı. Ricardo, bir ülke iki mal üretiyorsa ve her ikisini de başka ülkelerden daha pahalıya üretiyorsa bile, iki malın maliyet oranı diğer ülkelerden farklılaşıyorsa uzmanlaşmaya gidilerek her iki ülkenin de kazanacağını ileri sürdü. Bugün hala bu teori çerçevesinde ihracat yönelimli büyüme destek görmektedir.

İhracata bakış hep böyle olmadı elbette. Sanayileşmenin öncülüğünü yapan Batı Avrupa ülkelerinde bunlar olurken, diğer ülkeler ciddi dezavantajlı duruma düştüler. Özellikle ikinci dünya savaşı sonrasındaki dönemde bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler de dahil olmak üzere ekonomik olarak geri kalmış ülkelere kalkınmada destek olmak üzere ithal ikameci strateji önerildi. Bu ülkeler nihai ürünü ithal etmek yerine, ülkelerinde bulunmayan girdileri ithal edecekler ve ihtiyaç duydukları malı kendileri üretecekler. Böylece katma değer bir kısmı ülkede kalmış olacaktı. Mesela işgücü sorunu olmayan bir ülke örme makinasını ithal edecek ve kendi işgücü ve ürettiği pamuk ile kumaş üretecekti. Bu yapıldı da. 1970'lerin sonlarına kadar devam eden bu süreçte küçümsenmeyecek düzeyde sanayileşme de oldu.

Ülkemiz de bu gruptandı. Başta tekstil ve tarıma dayalı sanayi olmak üzere başarılı da olundu. Ancak bunun sürdürülebilmesi için ithal ettiğimiz girdilere ödenmek üzere dövize ihtiyaç vardı. Bir süre yurtdışında çalışan vatandaşlarımızdan gelen işçi dövizleri ile ithal ikamesini sürdürmek mümkün olmuştu. Lakin 1970'lerde yaşanan petrol şokları ile yaşanan uluslararası kriz, petrolün tamamını ithal eden ülkemizi daha ağır vurdu ve bu süreç devam ettirilemedi. Dövize ihtiyaç vardı ve tek çıkış yolu dışa açılmaktı. Öncelikle ihracata yönelip döviz geliri elde etmeliydik. İkinci kaynak ciddi bir potansiyeli bulunan ülkemizi turizme açmak. Üçüncüsü de yabancı sermaye girişine izin vermek. Üçü de yapıldı. Bugün hala en önemli döviz gelirimiz bu üç kaynaktan elde edilmektedir. Bugün yabancı para rezervlerinin azalmasının nedeni de bu üç kaynaktan ikisinin kurumuş olmasıdır. Pandemi

nedeniyle turizm gelirlerinin azalması ve ABD'nin kendi sorunlarının da derinleşmesi ile gelişen ülkelerden kaçan yabancı sermaye bizi de etkiledi.

En önemli döviz kaynağı hala ve hem de artarak devam etmektedir: İhracat. Gerçek döviz kazancı ihracattan elde edilebilir. Enerji kaynaklarımız sınırlı olduğundan tamamına yakınına maalesef ithal etmekteyiz. Büyüdükçe de enerjiye daha fazla ihtiyaç duyduğumuzdan dövize daha çok ihtiyacımız var. Bunu sürdürübilmenin tek ve kalıcı yolu ihracattır.

Dış ticarete o kadar da sürtünmesiz bir dünyada yaşamıyoruz. Dış ticaretin yararını kimse inkar etmiyor. Lakin ülkeler kendi üretici sektörlerini de dışa karşı korumak istiyorlar. Gümrük tarifeleri ve ithalat kotaları bunun için araç olarak kullanılmaktadır. Aynı malı bir ülkeden daha ucuza üretseniz bile, o ülke size gümrük tarifesi uyguluyorsa, malınız o ülkede kendi firmalarının ürettiği mallardan daha pahalıya piyasaya ulaşıyor ve siz bu mallara daha az alıcı bulduğunuzdan ihracatınız azalıyor. Bunu aşmak için ülkeler birbirleriyle ticaret anlaşmaları yapıyorlar. Yani basitçe bir ülke diğerinden bir malı gümrüksüz olarak alırken, kendi malını da o ülkeye gümrüksüz satıyor. Böylece iki ülke de kazanıyor ve her ülke daha iyi olduğu üretim alanında uzmanlaşma imkanı buluyor. Aynen 200 yıl önce Ricardo'nun önerdiği gibi. Ticaret anlaşmalarının en ileri ve kapsamlı biçimi ise gümrük birliğidir. Ülkeler kendi aralarında anlaşarak tek pazara dönüşüyorlar. Gümrükleri sıfırlayarak malların serbestçe dolaşımına izin veriyorlar. Böylece güçlerini birleştirerek beraber zenginleşiyorlar.

Gümrük Birliği, ülkemizin Avrupa Birliği ile böyle bir hikayesidir. Türkiye AB'nin üyesi olmak için uzun bir zaman girişimlerde bulundu. Tam üyelik işgücününün serbest dolaşımını da içeren çok daha geniş kapsamlı olduğundan AB buna yanaşmadı. Ancak ticari ilişkiler gelişmeye devam etti. Bunlardan birisi malların serbest dolaşımıdır ve bu da Gümrük birliği ile sağlandı. AB ile Gümrük Birliği'ne giriş sürecimiz Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında kabul edilen 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı uyarınca, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren tamamlandı. Birlik, sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamakta ve geleneksel tarım ürünlerini kapsam dışında bırakmaktadır.

Gümrük birliği ülkemizin sanayileşmesinde ve rekabet gücünü arttırmada çok yararlı olmuştur. Bugün hala ihracatımızın yarısı bu ülkelere yapılmaktadır. Tabi gümrük birliğinin zorlukları da var. AB başka ülkeler ile ticaret anlaşması yaptığında doğrudan bizi de etkilemektedir. Ancak bu anlaşmanın yapılmasında karar mekanizmalarında yer almamaktayız. Sadece AB ile anlaşma yapan ülkelerle derhal görüşmeleri başlatıp biz de anlaşma yapıyoruz. Bu süreç bazen gecikmeli olabiliyor ve aleyhimize çalışabiliyor.

Birleşik Krallık (İngiltere) AB'nin tam üyesiydi ve Gümrük Birliği çerçevesinde ticari ilişkilerimiz devam ediyordu. Üstelik bu ülke ile dış ticaret fazlamız var. Daha az ithalat yapıyor, daha fazla mal satıyoruz. Birleşik Krallık, AB'den ayrılınca bizim için üçüncü bir ülke durumuna düştü. Bu yüzden de derhal anlaşma yaptık. Acele etme nedenimiz devam eden ticari ilişkimizin aksamaması içindi. Ne olurdu? Bu anlaşma yapılmıyorsa, bu ülke ile yapılan ihracatın yaklaşık 3/4'ü gümrük tarifesi ile karşı karşıya kalırdı ve 2 milyar doların üzerinde bir zararımız oluşurdu.

Dolayısıyla yaptığımız anlaşma aslında yeni konular içermiyor. Halen devam eden ticaretimizin aynen devam etmesi için yapıldı. Bu anlamda kolaydı. Herşey hazırды. Lakin hem içeriğin değişmesi hem de kapsamının genişletilmesi için müzakereler devam ediyor. Zira daha kapsamlı anlaşma yapacaksa, dış ticarete konu olan mal ve hizmetler konusunda daha detaylı görüşmeler yapılması gerekmektedir. İki ülke de kazançlı çıkacağına inandığı bir çerçeve üzerinden yapılan anlaşmaya imza atar.

Bu arada uzun bir süreden beri Gümrük Birliği'nin de gözden geçirilmesi gerektiği konuşulmaktadır. Bunun gerçek nedenleri var. Gümrük Birliği'nden yararlandığımızı asla inkar edemeyiz. Ancak Türkiye AB'ye tam üye olmadığı için bu gömlek dar gelmektedir. Karar mekanizmalarında doğrudan bulunmamak, hizmet ticareti ve kamu alımları gibi alanlardaki kısıtlar ülkemiz açısından kayıplara neden olmaktadır. Ayrıca Türkiye dış ticaret ortaklıklarını genişletmektedir. Uluslararası ticari ilişkilerdeki değişim de bu süreci zorlayabilir.

Sonuç olarak, Birleşik Krallık da artık AB üyesi olmadığı için Türkiye ile daha kapsamlı ilişkilere girebilir ve ticari anlaşmalar yapabilir. Diğer yandan AB ile gümrük birliğini gözden geçirerek aleyhimize işleyen yanlarını iyileştirebiliriz. Kanaatimce AB'ye tam üyelikten ziyade ticari ilişkilere yoğunlaşma ülkemiz için daha yararlı olabilir.

*Yazı 18 Ocak 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

ÜLKE EKONOMİLERİ

Kaplanlardan Ejderhaya Asya Ekonomileri

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisinde ciddi dönüşümler ortaya çıktı. Sovyetler Birliği'nde merkezi planlama ile ekonomi yönetilirken, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika bloku ile eklemlenmiş ülkelerde liberal politikalar izlendi. Türkiye 1960'lerde planlı ekonomiye geçti. Bu tarihlerde Güneydoğu Asya ülkelerinden Güney Kore, Hong Kong, Singapur ve Tayvan güçlü bir büyüme patikası yakaladı. Bu ülkeler "Asya Kaplanları" olarak literatüre geçti. Yaklaşık 30 yıllık bu yüksek ekonomik büyüme ve dönüşüm süreci 1980'lerdeki liberalizasyon döneminde birçok ülkeye model olarak gösterildi.

Model olarak önerilen bu ekonomilerin büyümesi üzerine çok şey konuşuldu ve yazıldı. Liberal açıdan bakan kesim piyasa ekonomisine geçişi öne çıkarırken, kalkınma literatüründe "kalkınmacı devlet" kavramı da en çok kabul gören açıklamalardan birisi oldu. Eğitim ile insan kaynağının verimliliği arttırılırken tasarruflar artmış, ayrıca kamu kesimi de büyük boyutlarda tasarruf yaparak büyüme sürecini desteklemişti. Bu gelişme süreci 1997 yılında patlak veren Güneydoğu Asya krizi ile sarsılmış olmakla beraber sonrasında da devam etmiştir.

Asya Kaplanları'nın ortak özelliği hızlı sanayileşmiş olmaları ve ihracata yönelmeleriydi. Hong Kong ve Singapur küresel düzeyde etkili finans merkezleri haline gelirken, Güney Kore ve Tayvan Otomobil, elektronik ve bilişim sektörlerinde dikkate değer atılımlar yaptılar. Öncesinde Japonya için yapılan değerlendirmeler bu ülkeler için de yapıldı. Kalkınmalarının taklide dayandığı ve sürdürülebilir olmadığı yönündeki iddialar da hep öne sürüldü.

1980'lere kadar iktisadi açıdan fazlaca sözü edilmeyen, işin doğrusu ciddi bir sefalet yaşayan Çin Halk Cumhuriyeti de bu tarihlerden sonra kendisinden söz ettirmeye başladı. Öncesinde izlenen iktisadi politika aslında tanıdık. Faiz oranlarının baskılanması, milli paranın değerli tutulması, ithal ikameci strateji, tarım sektöründe kamusal olarak belirlenen fiyatlar. Birçok ithal ikameci strateji izleyen ülkede bunlar vardı. Buna ek olarak Çin, işgücünün hareketliliğini de kısıtlamıştı. Özetle kentsel kesimde kamu iktisadi teşebbüsleri üzerinden sanayi sektörü yönetilirken, kırsal kesimde tarımsal üretim halk komünleri ile yönetiliyordu.

1980'lerde Çin de ihracat yönelimli stratejiye geçti. O günün şartları da bu süreci fazlasıyla destekledi. İşgücü bolluğu olduğundan işçiler düşük ücretlerle çalışmaya hazırды. Maliyetler düşük olduğundan arzda ciddi artışlar oldu. Kentleşme oranı düşük ve kırsal kesimin tüketimi yetersiz olduğundan

ihraç edilebilir muazzam bir arz fazlası oluştu. Çin hızla büyüdü. Dünyanın büyük markaları ve çok uluslu şirketler maliyet avantajının da etkisiyle üretimlerini bu ülkeye kaydırmaya başladılar. Samsung'dan Boeing'e birçok firma Çin'e devasa yatırımlar yaptılar. Zaten sembol olarak kullandığı Ejderha, ekonomisini tasvir etmek için kullanılır oldu.

Gelinen noktada Çin 13 trilyon dolar milli geliri ile dünyanın ikinci büyük ekonomisi, satın alma gücü paritesine göre ise 2014 yılından bu yana birinci sırada. Halen 10,000 dolarlık kişi başına geliri ile orta gelir grubunda yer alsa da hacim itibarıyla ABD ve Japonya'dan önde. 40 yıl içerisinde gayri safi yurtiçi hasılası 200 katına çıktı. Yani bu dönemde Çin ekonomisi her yıl ortalamada beşe katlandı. Öyle ki her bir eyaletin ekonomisi büyük ekonomilere denk düşecek düzeyde. Örneğin Guangdong Avustralya, Jiangsu Meksika, Shangdong Endonezya, Zhejiang İsviçre, Henan Arjantin, Sichuan Polonya ve Hubei Belçika ekonomisi büyüklüğünde üretim yapıyor. Sadece Şangay Avusturya kadar ve Pekin Norveç kadar iktisadi değer üretiyor.

Küresel ekonominin yavaşlama eğilimine girmesi ve ABD'nin ticarete ilişkin baskıları uluslararası ticaret hacmini olumsuz etkilemeye başlayınca Çin ekonomisinin bir bölümünü iç taleple sürdürmeye başladı ve büyük boyutlarda bayındırlık hizmetleri, kentsel dönüşüm ve altyapı yatırımlarına yöneldi.

Önemli bir nokta şu. Çin sadece büyük sermayenin üretim üssü gibi bir yapı değil artık. Bu eşiği aştığını düşünüyorum. Artık yüksek teknoloji alanında ciddi atılımlar yapıyor. Huawei ile gündeme geldi ama bu markadan da büyük üretim alanlarında süratle yükseliyor. Bilişim alanında muazzam adımlar atıyor.

Akademisyeninden devlet adamına, bürokratından halka ilginç bir şekilde tutarlı bir söylemi var Çin'in. "Biz dünyanın veya bir blokun liderliğini yapmak istemiyoruz. Sadece küresel ekonomiye nasıl katkıda bulunabileceğimizi düşünüyoruz" diyorlar. Gayet diplomatik.

Gelir düzeyindeki artışla beraber hayat standardı da artmaya başlamış. Yeni nesiller geçmişin zorluklarını bilmiyorlar elbette. Bu yüzden de yeni nesillerle ilgili kaygıları da belirginleşmeye başlamış. "Nereden geldiğimizi unutmamalıyız. Başlangıçta hangi hedeflerle yola çıktıysak onu teyid ederek yolumuza devam etmeliyiz. Bu yüzden de yeni neslin komünist değerlerle eğitimine önem vermeliyiz" diyorlar.

Küresel ekonomi ile olabildiğince entegre olmakla beraber komünist değerlerle barışık, hatta bu temelde yoluna devam etmek isteyen bir ülkeden söz ediyoruz. Genel kabuller açısından oldukça yaman olan bu çelişkiyi Çin Halk Cumhuriyeti yeni veya farklı bir sentezle çözebilecek mi göreceğiz.

*Yazı 15 Temmuz 2019 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Sosyalist Devrimden Perestroykaya Rusya Ekonomisi

Rusya Maliye Bakanlığı'nın Temmuz ayı başında yaptığı açıklamaya göre Ulusal Varlık Fonu dolar varlıklarını sıfırlarken İngiliz sterlininin payını azalttı. Daha önce %35 olan dolar varlıkları satılarak euro, Çin yuani ve altının payı arttırıldı. Sterlinin payı %5'e inerken, euronun payı %39,7 ve yuanın payı %30,4'e çıktı. Japon yeni ve altının payları ise sırasıyla %4,7 ve %20,2 düzeyinde tutuldu. Bu kompozisyonda ticaret ortaklığı ve enflasyon etkisinin dikkate alındığı belirtildi. Avrupa ve Çin ile olan ticari ilişkiler pozitif yansırken, enflasyonist etkisi nedeniyle dolardan altına geçildi.

Bu operasyonda elbette ekonomik bir mantık var ama Anglo-Amerika hattına bir mesafe konulduğu da gözden kaçmıyor. Nitekim satır aralarında jeopolitik sorunlara ve fonun güvenliğine de vurgu yapıldı. Rusya bir süredir ABD'nin değişik gerekçelerle gündemde tuttuğu yaptırımlar nedeniyle ekonomisini dolardan arındırmaya çalışıyor.

Sözkonusu hamleden üç hafta sonra Rusya devlet başkanı Putin "ABD'nin dolar basması tüm küresel ekonomiyi etkiliyor" açıklaması yaptı. ABD'nin bütçe açığını kapatmak için dolar basmasının tüm küresel ekonomiyi etkilediğini dile getiren Putin "ABD iki yıldır %15 bütçe açığı veriyor. Peki bu bütçe açığını nasıl kapatıyorlar? Para basarak. Bu da enflasyona neden oluyor. ABD ekonomisinin ve doların rezerv para olarak önemi göz önünde bulundurulduğunda, ABD'nin bütçe açığını kapatmak için dolar basması tüm küresel ekonomiyi etkiliyor" dedi. Bu açıklamalarla kanaatimce, dolar meselesinin sadece Rusya'nın milli meselesi değil, küresel bir mesele olduğuna vurgu yapıldı.

Rusya buraya nereden geldi? 1917 devriminden sonra sosyalist sistemden esinlenerek merkezi planlamaya dayalı bir ekonomik yapı kurmuştu. 1970'lerde derinleşen sorunlar reform ihtiyacını ortaya çıkardı ve daha 1979 yılında Brejnev döneminde kabul gören ve yeniden yapılanma anlamına gelen perestroyka Gorbaçov tarafından uygulamaya konuldu. Bu süreç bazı kesimlerce kapitalist sistemin mutlak zaferi veya sosyalist sistemin mutlak başarısızlığı olarak anlatıldı.

Ülkelerin kendine özgü şartları dikkate alınmadan yapılacak bir sistem tartışmasından çıkacak kaçınılmaz sonuç budur. Halbuki aynı sistemden esinlenen Çin ile belirgin farkları görmek hiç de zor değil. Ya da kapitalist blokta yer alan ve hatta aynı birlik çatısı altında bulunan Almanya, Fransa ve İngiltere bile farklı yapılarla sahip. Bu grup ülkelerin yapıları aynı sistemde sayılan ABD'den bile dikkate değer biçimde farklıdır. Bu yüzden ülkelerin özgül şartları ve dinamikleri dikkate alınmadan ekonomilerini değerlendirmek yanlış sonuçlara götürecektir.

Rusya özelinde, arlık donemini anlamadan 1917 devrimini anlamak mumkun olmadığı gibi merkezi planlamadaki aksaklıkları anlamadan “perestroyka”yı ve sonuçlarını anlamak da hayli zordur. Hatta Rusya’nın bugunku açık deniz arayışı ve Kırım hamlesinin izlerini yuzyıllar onesine goturmek hiç de abartılı sayılmaz.

1547’de IV. İvan’ın ilk ar olarak ta giymesi sonrasında ciddi yasal duzenlemeler ve idari yapılanmalara gidildi. Bu duzenlemelerin içerisinde tarım işiilerinin çalışma şartları, toplumun değişik kesimlerinin bir meclis atisında temsil edilmesi ve yerel yonetimler de vardır. “Sudebnik” adı verilen yasal duzenlemelerle Rusya devleti feodal ayrışmayı ortadan kaldırarak merkezi bir yapı kurmaya çalıştı. Koklerini eski Rusya hukukundan alan bu yasa ile sosyal ve ekonomik değişmeler esas alınarak hukuk sistemi guncellenmiş oluyordu. Suç, ceza ve yargılama sureleri daha belirgin hale getirilirken mulkiyet yeniden duzenleniyordu. Mesela feodal toprak mulkiyetinin korunması için devlet mulkiyetine sınırlar konulmuş, feodal beyin toprağını terketmek isteyen işiiye ceza ongorulmuştur. Rusya tarihi boyunca, toprağa bağlı olarak çalışmak zorunda olan hareket alanı kısıtlı koyluilerin ayaklanmalarına rastlanır.

Aynı donemde “Zemsky Sobor” adıyla feodal temsil organı oluşturuldu ve feodal sınıflar resmen tanınıldı. Üç temel sınıf “seçkinler ve burokratlar”, “Ortodoks Din adamları” ve “halk”tan oluşuyordu. Son sınıf esnaf, tucar ve kasabalarda yaşayan kesimleri içeriyordu. Bu temsil organı tartışmalı konuları karara bağlayacak ve temel yasaları çıkaracaktı. Bu yapılanma ile kırsal bogelerde oyyonetimler de kuruldu.

Ulke butunluğu için yapılan bu duzenlemeler sadece i istikrar amaçlı olarak duşunulebilir. Ancak Rusya coğrafyası oldukça soğuk ve ulaşıma elverişsiz olduğu için her donemde deniz ticareti erişimi için girişimlerde bulunulmuştur. Çarlık yonetiminin kurulmasının hemen ardından Baltık kıyılarına bu amaçla yapılan girişim Polonya, Litvanya ve İşve koalisyonuna karşı başarısız olurken Kırım Hanlığı da Osmanlı’dan destek alarak Moskova’yı işgale kadar gitmiştir. Karadeniz’deki savunma ve ticaret imkanları için onemli bir nokta olan Kırım bogesine yakın geçmişte yine bir hamle yapılmış ve bu yuzden ek yaptırımlar gundeme gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun batı kapitalizmine karşı inişe geçtiği donemin onemli aktorlerinden birisi Rusya’dır. Hızla yayılan kapitalist sistemin başta İngiltere ve Fransa olmak uzere ana aktorleri pazar ve hammadde arayışına girerken ilk hedeflerden birisi Osmanlı toprakları idi. Rusya için de bu topraklar hem guney sınırı boyunca uzandığı için hem de balkanlara doğru hareketine engel olduğu için onemli idi. Ayrıca Batı Avrupa’nın bu topraklara goz dikmesi Rusya için de bir tehdit sayılıyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın şartlarında ekonomisi zora düşen Rusya'da başta gıda kıtlığı olmak üzere işçilerin ve köylülerin mutsuzluğu ve umutsuzluğu sosyalist partilerin öne çıkmasını sağladı. Sefalet içerisinde bulunan bu kesimleri harekete geçirmek çok da zor olmadı. Çünkü çarlık yönetimi sorunları çözemiyordu. Ayrıca Lenin öncülüğündeki hareketin temel söylemi emperyalizm ve kapitalizmin insani olmayan sonuçlarına dayanıyordu. Özü itibariyle yayılmacı kapitalist sistemin ıslah edilemeyeceğini, ancak yıkılarak bertaraf edilebileceğini savunuyordu.

Hikayesi uzun olmakla beraber devrim sonrası kapitalist sisteme bir alternatif olarak merkezi planlamaya geçildi. Bu yapıda neyin üretileceği, nasıl üretileceği ve nasıl dağıtılacağı merkezi otorite tarafından kararlaştırılır. SSCB uygulamasında bir süre başarı ile uygulanmıştır. Savunma sanayinde, bilimsel gelişmelerde, uzay araştırmalarında, enerji üretiminde ciddi başarılar elde edilmiştir. Ancak ölçek büyüdükçe ve piyasa ekonomilerindeki zenginleşme ve çalışma motivasyonu arttıkça, rekabet gücünü kaybetmiştir. Ayrıca bu dönemde oluşan askeri ve bürokratik hegemonya zenginliğin dikkate değer bir bölümünden yararlanırken geniş kitlelerde yoksulluk artmıştır. Bürokrasi, başarısızlığını perdelemek ve yerini korumak için raporlamalarda gerçek olmayan "başarılı" raporları üst yönetime sunmuştur.

Aynı dönemde Batı Avrupa'daki devlet girişimlerinin başarısızlıkları da gündemdeydi. Avrupa'da sosyal devlet uygulamaları bir başarı öyküsüne dönüşmüş olmakla birlikte devlet üreticiliği mevcut rekabet koşullarında sürdürülebilir olmaktan çıkmıştı. 1980'lerde başta ABD ve İngiltere olmak üzere devletler piyasa dinamiklerine daha fazla yönelirken Rusya sistemik olarak çökmeye başlamıştı. Ekonomik çöküş, siyasi çöküş ve parçalanma riskini de ciddi arttırdığından, Gorbaçov'un uygulamaya başladığı yeniden yapılanma ve reform hareketi, hem ekonomik işleyişi yeniden temin etmeyi hem de ülke bütünlüğünü korumayı hedefledi. Böylece ABD ile yarışı bir süre iyi götüren SSCB, 1970'lerde durgunluğa girdi. Kapitalist piyasa sistemindeki dinamizm merkezi planlamayı zorlamış ve rekabet gücünü düşürmüştür. Bürokrasideki hantallık ve üste iyi görünmek için yapılan gerçek dışı "yüksek performans" raporlamaları yönetimi yanıltmış ve müdahaleyi geciktirmiştir.

Gorbaçov, başta ABD ve İngiltere olmak üzere liberal politikaların geri döndüğü 1980'lerde, ülke ekonomisini piyasa odaklı sosyalist ekonomiye doğru dönüştürerek sorunları çözmeye çalışsa da başaramamıştır. Perestrojka, ekonomik ve siyasi sistemi yeniden yapılandırmayı ve kapsamlı bir reformu içermektedir. Yürürlükteki sosyalizmden kaynaklı katılıkları ve işleymeyen mekanizmaları ekonomiyi biraz serbestleştirerek çözmeyi amaçlayan Gorbaçov, bu şekilde ülkenin bütünlüğünü de koruyacağını düşünmüştü.

Hedef, ekonomi ve devlet yönetiminde biraz daha liberal davranarak devlet mekanizmasını hantallıktan kurtarmak ve verimsiz devlet işletmelerini özertleştirerek kendi üretim planlarını yapma imkanı vermektir. Böylece bu işletmelerin zararları devlet bütçesinden karşılanmak yerine karlı bir şekilde çalışmaları sağlanacaktır.

Temel sosyal amaçlardan birisi de kaynakların silahlanma yarışı yerine ekonomik refahı arttırmaya yönelik kullanılması idi. ABD ile silahsızlanma anlaşmaları yapılması da bunun bir aracı olacaktır. Ancak Perestroyka 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla sonuçlandı.

SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya, merkezi planlamadan piyasa ekonomisine radikal bir geçiş yapmaya çalıştı. Ancak siyasal karar ne kadar hızlı olursa olsun, yerleşik kurumlar ve yöneticilerin sahip olduğu zihniyet ve alışkanlıklar nedeniyle yapısal dönüşüm zaman alır. Rusya ekonomisi piyasaya geçiş sürecinde ciddi bir yıkım yaşamış ve milli gelirden 1999 yılında %40'dan fazla düşüş olurken ülke yüksek düzeyde bir enflasyon ile karşı karşıya kalmıştır.

Kamu işletmelerinin özertleştirilmesinde üst düzey bürokratlara öncelik verilmesi özertleştirme sürecinin yolsuzluk ile anılması sonucunu doğurmuş, hatta yurtdışına sermaye kaçırma biçimindeki davranışları da tetiklemiştir. Ekonomik daralma ile beraber kamu gelirlerindeki azalış bütçe açıklarının finansmanını bir sorun haline getirirken, petrol fiyatlarında 20 doların altındaki düşük düzey açıkları daha da arttırmış ve kısa vadeli borçlanmanın artması ile 1998 yılında mali çöküş yaşanmıştır. Nihayet, borç ödemelerinin belirli bir zaman için, geçici olarak durdurulması ve ertelenmesi anlamına gelen moratoryum ilan edildi. Ruble dolar karşısında %50'den fazla değer kaybetti ve dolar bir anda 6 rubleden 9,5 rubleye çıktı. Yabancı yatırımcıların ülke borsasına bir yıldan az süreli yatırım yapmasına kısıtlama getirilmesi de gündeme gelince piyasalar altüst oldu. IMF ve AB çevreleri reform sürecini desteklediklerini açıkladılar. Çünkü bu çöküş başta gelişmiş kapitalist ülkelerin sermayesini ilgilendiriyordu.

Bunun üzerine yapılan devalüasyon ile beraber kapsamlı bir vergi reformu ve KOBİ'ler için geniş bir serbestleşme düzenlemesi yapıldı. 2000'lerdeki finans bolluğunun da etkisi ile artan emtia fiyatlarındaki artış petrol ve doğalgaz gelirlerini de olumlu etkilediğinden bu dönemde Rusya ekonomisi ciddi büyüme sürecine girdi. Tüketime arttığı bu dönemde yoksullukta da dikkate değer gerileme olmuş, artan vergi gelirleri ile bütçe disiplini de büyük ölçüde sağlanmıştır.

Gelinen noktada Rusya bir "enerji devi" olarak anılmaktadır ve Avrupa'nın en önemli petrol ve doğalgaz tedarikçisidir. AB'nin Rusya'yı gözden

çıkarmamasının, başka nedenler yanında, belki de en önemli nedenlerinden birisi budur. ABD başta Kuzey Akım 2 projesine karşı çıksa da AB'nin ve özellikle Almanya'nın diretmesi ve enerjinin stratejik bir silah kullanılmasına karşı çıkacağını taahhüt etmesi ile yumuşadı.

Rusya doğalgaz rezervlerinde dünyada birinci sırada, kömür rezervlerinde ikinci sırada ve petrol rezervlerinde sekizinci sırada yer almaktadır. Elektrik üretiminde üçüncü sırada bulunan Rusya yenilenebilir enerji üretiminde de üst sıralardadır. Volga nehri önemli hidroelektrik üretim nehirlerinden birisi olmakla beraber, Sibiryaya ve Doğu bölgelerindeki devasa potansiyelin kullanılmadığı bile söylenebilir. Dünyanın ilk nükleer enerji santralini kuran Rusya bu alanda da dördüncü sıradadır.

Kriz yıllarında dünyada onaltıncı sırada olan ekonomi bugün itibariyle onikinci sıraya yükselmiştir. Satınalma gücü ölçütüne göre kişi başı geliri 25 bin doları geçmiştir. İhracatı büyük ölçüde enerji ve savunma sanayii olsa da metal ve kereste de ihracatında önemli yer tutmaktadır. Tahıl ithalatçısı iken AB ve ABD'den sonra üçüncü büyük tahıl ihracatçısı haline gelmiştir. Ayrıca balıkçılık açısından da ciddi atılımlar yapmıştır.

Petrol fiyatlarının düşmesi ve Ukrayna müdahalesi nedeniyle ortaya çıkan sermaye kaçıışı nedeniyle ülke ekonomisi biraz zora girdi. Yönetim bunun farkında olacak ki ekonomiyi dolardan arındırma hamlesi yaptı.

Rusya veya başka bir ülke tek başına dolara dayalı mevcut uluslararası para sistemini bozamaz. Ancak bu sistemden zarar gören ekonomilerin ciddi bir baskı grubu olması ile mümkün. Konuya ilişkin olarak başı çekecek ülkeler Çin ve Rusya olacak gibi görünüyor. Ancak bu ülkelerin kendi tarihi gelişmeleri de gösteriyor ki vatandaşına müreffeh bir hayat sunamayan sistemler başarılı olamıyor.

*Yazı 29 Temmuz 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Rusya'dan Kambiyo Kontrolü

Rusya, bugüne kadar gündeme gelen ekonomik yaptırımların belki de en ağır ve kapsamlı olanı ile karşı karşıya. Rezervlerinin dondurulması, petrol alımının durdurulması, bankaların önemli bir kısmının uluslararası ödeme sisteminden çıkarılması, visa ve mastercard gibi yaygın kredi kartı zincirinden çıkarılması. Ayrıca otomotiv devleri ve uluslararası markaların Rusya'daki faaliyetlerini durdurması gibi adımlar da geldi. Öyle ki tarafsız bilinen ve bu yüzden de her ülkeden ve her kesimden finans çeken İsviçre bile yaptırımlara taraf oldu.

Bu kadar ağır yaptırımlar Rusya'nın finans dengesini fena halde bozdu. Ruble yüksek boyutlarda değer kaybedince Rusya Merkez Bankası önce faizleri iki katına çıkardı. İhracatçıların döviz kazançlarını satma zorunluluğu getirdi. Başka bazı karşı adımlar atsa da yaptırımlar cephesi çok geniş. Nihayet kambiyo kontrolüne karar verdi. Döviz mevduatından para çekme limitleri 10 bin dolar ile sınırlandırıldı ve bankaların döviz mevduatı bulunmayanlara döviz satışları 6 ay süre ile (9 Mart-9 Eylül 2022 tarihleri arasında) askıya alındı. Döviz cinsi mevduat sahipleri 10 bin doları aşan taleplerini ruble olarak çekebilecek.

Mesele yaptırımlar nedeniyle Rusya'ya para girişinin sınırlanması. Buna karşılık Rusya'nın para çıkışını sınırlayarak bunu dengelemeye çalışması. Savaş hali olması gerekmez. Değişik nedenlerle finans çıkışı ile karşı karşıya olan ülkelerde kambiyo kontrolü hep gündeme gelir. Döviz kurlarındaki aşırı artış nedeniyle ülkemizde de yakın zamanda tartışılmış ve hükümet sert bir dil ile reddetmişti. Peki nedir bu kambiyo kontrolü ve sonuçları ne olur?

En basit haliyle bir ülkenin serbest döviz kuru rejiminden vazgeçerek kuru devlet kontrolüne almasıdır. Yüksek miktarda dış açık veren ülkelerde bu açık borçlanma ile finanse edilir. Özellikle sıcak para dediğimiz portföy girişleri ile ülke bir süre idare eder. Ancak hep kırılğan olur. Ayrıca bazen siyasal baskılar ile muhatap olur ve bu sıcak para bir baskı aracı olarak kullanılabilir. Çünkü bu tür sermaye girişi ekonomiyi rahatlatırken ani ve yüklü çıkışı ekonomiyi krize sürükler. Nihayet bizdeki 2001 krizi bu şekilde ortaya çıkmıştı.

Kambiyo kontrolündeki amaç milli paranın değerinin korunmasıdır. Bunun araçları ve etkileri çok çeşitli olabilir. Öncelikle yabancı para ve döviz kuru tamamen devlet tarafından kontrol edilmektedir. Dolayısıyla piyasadaki işlemler tamamen kontrol altındadır ve hatta aksi davranışlara cezai müeyyide bile uygulanabilir.

Tahmin edilebileceği gibi dışa açık bir ekonomide kambiyo kontrolüne götüren süreç de kontrolün kendisi de ciddi sıkıntılıdır. Bu bir kısır döngüdür. Ülkenin döviz gideri döviz gelirinden fazla olduğu için kur patlar ve devlet kontrol getirir. Ancak kontrolün gelmesi sermaye hareketliliğini olumsuz etkilediğinden durum daha da kötüleşir. Çünkü sermaye kolayca çıkamayacağı yere gitmez. Artık o ülkedeki kazanç düzeyinin ne olduğu da çok önemli değildir. O kazancı realize edip çıkaramadıktan sonra.

Hal bu ise ülkeler neden kambiyo kontrolüne başvurur? Tabii ki çaresizlikten. Bu son noktadır. Rusya da bu anlamda çaresizlikten dolayı bu yola başvurmuştur. Bu yaptırımlar karşısında fazla da yapacak bir şeyi kalmamıştı. Aksi halde Rusya vatandaşları dahil ülke içerisindeki tasarruf sahipleri paralarını başka ülkelere kaçıracaktı. Yapan yaptığı aslında ama devlet kalanı kontrol etmeye çalışıyor. Rusya örneği farklı elbette. Nihayetinde adına ne denilirse denilsin, bir savaş hali var.

Kambiyo kontrolü savaş hali değil ekonomik zorluklarla karşı karşıya olan ülkelerde de gündeme gelmiştir. Ancak Çin gibi kendi ülke şartlarında daha yumuşak uygulayan örnekler de vardır. Bizdeki kur korumalı mevduat tasarruf sahiplerini zorlayıcı değil özendirici bir uygulamadır.

İşin özü ekonominin güçlü olmasıdır. Güçlü ekonomilerin parası da güçlü olur. Diğer yandan mevcut uluslararası ödeme sisteminde asimetrik güç dağılımını da gözardı etmemek gerekir. Şu haliyle ABD ve AB gibi rezerv paraya sahip ülkeler dışındaki dışa açık ülkeler hep kırılğan olacaktır. Zira uluslararası iktisadi faaliyetlerinde kendi paralarını kullanamıyorlar. Diğer konu ülkelerin kendi şartlarına uygun politika tasarımı yapma zorunluluğudur. Eğer bir ülke ürettiğinden fazlasını tüketiyorsa bir gün mutlaka bu zorluğa düşecektir.

Dolayısıyla döviz gideri yatırım amaçlı ise, yani ekonominin üretim kapasitesini arttırıyorsa sorun yok. Ancak tüketim amaçlı ise o döviz bir gün mutlaka geri ödeneceğinden sorun çıkacaktır. Bu rasyonaliteye uygun bir döviz kuru idaresi ülkeye faydalı bile olabilir. Ancak can havliyle ve çaresizlikten yapılan kontroller değil. Rusya'nın işi zor.

*Yazı 9 Mart 2022 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

Afganistan Ekonomisi ve Geleceği

Gündemde Afganistan var. ABD'nin ülkeden çekilmesi ve Taliban'ın başkent Kabil'i ele geçirmesi sonrasında en çok sosyal hayat ve kadın hakları konuşuldu. Halbuki bu konuları öncelikli olarak gündeme getiren kesimler de bilirler ki bu kadar fakirliğin olduğu yerde konuşulacak öncelikli konular başkadır. O kadar zenginlik üzerinde oturmuş ve jeo-politik olarak bütün Asya'nın kaderini etkileyebilecek bir ülke sefalet ve çatışma ile anılıyorsa ve on yıllardır bir o gücün bir bu gücün işgaline maruz kalıyorsa, herhalde başka bir bakış açısına ihtiyaç vardır.

Kadının siyasal, ekonomik ve sosyal hayat içerisinde aktif rol almadığı bir ülkenin geleceği olamaz ve bu değerlendirmeyi yapmak en ucuz ve kolay işlerden birisidir. Mesele Afganistan ekonomisinin mevcut durumu, potansiyeli ve atılacak adımlara göre şekillenecek geleceğidir.

Objektif ölçütlerle bakıldığında Afganistan 20 milyar dolar civarında geliri olan, %2 civarında büyüyen, 500 doların biraz üzerinde kişi başına geliri olan 40 milyon nüfuslu bir ülke. İşsizlik oranı çok yüksek ve milli gelirin yarısı kadar dış ticaret açığı var. İnsanların %60'ı tarımda çalışıyor. Enflasyon çok düşük ve satınalma gücü paritesine göre kişi başına milli geliri görününün üç katı.

Tabi bütün bu göstergelerin dayandığı istatistikler nasıl toplanıyor, ne kadar doğruyu yansıtıyor bilmiyoruz. Mesela kontrolün Taliban'a geçmesini müteakip ABD, Afganistan'ın yaklaşık 9,5 milyar dolarlık rezervlerini dondurdu. Bu rezervler Amerikan bankalarındaki hesaplarda tutuluyordu. Ayrıca Cumhuriyetçiler Hazine bakanı Yellen'a 500 milyon dolarlık IMF fonunun da Taliban'ın erişimine kapatılması çağrısı yaptı. Eğer milli gelir rakamları doğruysa sadece ABD bankalarında tutulan devlet rezervleri milli gelirin yarısı kadar.

Dış ticaretini komşu ülkelerle yapıyor. Pakistan, Özbekistan, Kazakistan, İran ve kaçınılmaz olarak Çin. 2 milyar dolar civarındaki ihracatı ağırlıklı olarak tarım ürünü ve hammaddelerden oluşuyor. Tabii ki resmi kalemlerden söz ediyoruz. Bütün kaynaklarda ihracat rakamları verilirken "yasal" notu düşülür maalesef. Bu kapsama girmeyen ihracat da küçümsenmeyecek boyutlarda sanırım ama bu malları satın alanlar bir hayli yasal ve hatta "uygar" dır eminim.15 milyar dolara ulaşan ithalatı ise ağırlıklı olarak imalat ürünlerinden oluşuyor. Yani bu dış ticaret yapısıyla bir adım ileri gitmesi imkansız.

Rakamlar uçuşuyor ama tespit edilen doğal kaynak rezervleri trilyon dolarlar değerinde. Yani mevcut milli gelirin belki 50 katından fazla. İşsizliğin

yüksek olması çalışabilir nüfusu kolayca neye hizmet ettiği belli olmayan paralı askerlere veya kaçakçılığa yöneltebiliyor.

Objektif ölçütlerle ülke çok fakir. İnsanların çoğu barınma, su ve elektrik gibi temel hizmetlere ulaşamazken sağlık hizmetleri de güçlü değil. 20 yıl önce Taliban'ın ABD öncülüğündeki saldırısına yenilmesi sonrasında ülkeyi yeniden inşa etmeye yönelik olarak Dünya Bankası'nın yöneteceği kaynaklar tahsis edildi. Eğitim, sağlık ve temizlik gibi öncelikli alanlardan başlanarak yeniden yapılanma öngörülmüştü. Bunun yanında kamu yönetimi güçlendirilecek, tarım sektörü geliştirilecek, yol, enerji ve telekomünikasyon şebekeleri yeniden inşa edilecekti. Ama ortam bir türlü oluşmadı.

Ülke dünyanın en büyük afyon üreticisidir. Resmi rakamlara göre sadece 2 milyar dolar civarında ihracatı olsa da kayıt dışı ihracatın bunun iki katı olduğu tahmin ediliyor. Bu üretimin en önemli alıcısının batı ülkeleri olduğunda şüphe yoktur herhalde. "Yolsuzluk ve kaçakçılık yaygın" ifadesi her raporda yer alıyor ancak aksini düşünmek nasıl mümkün olacak bilmiyoruz.

Tarihine bakıldığında 1900'lerin başında devlet kontrolünde bir ekonomik yapı denenmişti. Güçlü bir devlet ve savunma gücü hedefleyen dönemin yönetimleri devlet tekelleriyle de üretimi arttırmayı düşünmüşlerdi. Bu tür bir yaklaşım yüksek vergi anlamına da geleceğinden büyümede beklenen başarı sağlanamadı. Bu dönemde batı teknolojileri ile tanışmaya başlayan ülkede gelişme, ağırlıklı olarak savunma sanayiinin tedariki ile sınırlı kaldı. Silah ve diğer askeri ihtiyaçlar için batılı şirketlerin girişimleri de sözkonusu olmuştur.

1979 yılında SSCB'nin işgal girişimi ile Afganistan ciddi ekonomik zorluğa düşmüş, iç savaşın da tetiklenmesi ile altyapı ve ekonomik işleyiş ciddi zarar görmüştür. 2000'lerin başında ABD işgali sonrasında ülke devlet kontrolünü azaltarak daha serbest bir piyasa ekonomisine geçmeye çalışmışsa da dış müdahaleler ve iç çatışmalar nedeniyle beklenen gelişmeyi gösterememiştir. Kuraklık da çoğunlukla ülke ekonomisini kötü etkilemiştir.

Bu kadar küçük bir ekonominin Türkiye ile ticaret hacmi de yüksek boyutlarda değil. Ağırlıklı olarak ihracat olsa da toplam dış ticaret hacmi 200 milyon dolara varmıyor bile. İkili işbirliği için bazı girişimler olmuştur. Karma Ekonomik Komisyon kurulmuş ve karşılıklı görüşmeler yapılmıştır. İş Konseyi de çalışmalar yapmaktadır.

Ayrıca bölgesel işbirliği platformu olan Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı (RECCA), 2005 yılında Afganistan'ın ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla başlatılmış ve Bakanlar Toplantısı 2017 tarihinde Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta düzenlenmiştir. Afganistan, Türkmenistan, Hazar Denizi, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında ulaşım bağlantılarının geliştirilmesini amaçlayan Lapis Lazuli anlaşması bu toplantıda imzalanmıştır. Türkiye'nin düzenli olarak katıldığı konferanslara daha

sonraları iş çevreleri, akademisyenler ve sivil toplum örgütlerinin temsilcileri de katılmıştır.

Afganistan'ın ekonomik yapısından kaynaklanan ticaret hacmi küçük olsa da ülkemizin Afganistan'a inşaat ve müteahhitlik hizmetlerinde ciddi katkısı bulunmaktadır. Firmalarımız sağlık, lojistik, danışmanlık gibi hizmetler yanında enerji ve madencilik sektörlerinde de faaliyet göstermektedirler. Ticaretin geliştirilmesi ve vergi uyumlaştırması konusunda da girişimler devam etmektedir.

Saf ekonomik akılla bakıldığında söylenecek şey şudur: Yatırım yapılacak, işgücü meslek edinecek, üretkenlik artacak ve ancak bu şekilde ülkenin ekonomik refahı yükselecek. Ülkenin bu potansiyeli fazlasıyla var. Bakır, kobalt, kömür, demir cevherleri muazzam boyutlarda. Elektronik eşya ve elektrikli araç bataryalarında kullanılan lityum potansiyeli çok yüksek. Hatta ülkenin Suudi Arabistan'ın "lityum versiyonu" bile olabileceği yorumları yapıldı. Küçümsenmeyecek petrol, doğal gaz ve değerli madenler de var. Uluslararası şirketler mutlaka yatırımlara girişmek isterler ama bu ortamda değil. Daha sonra olup olmayacağı Taliban'ın uluslararası sistemle kuracağı ilişkilere bağlı.

ABD işgali sonrasında ülke ekonomisi dış yardımlarla ayakta durdu. Bu yardımlar nerelere harcandı ayrı bir konu ancak milli gelirin üçte birinin savunmaya harcandığını biliyoruz. Taliban'ın ülkeyi ele geçirmesi ile ardarda açıklamalar geldi. Mesela Alman dışişleri bakanı, Taliban'ın ülkeyi ele geçirmesi ve şeriat hukukunu ilan etmesi halinde 1 cent daha vermeyeceklerini söyledi.

Çin ülke ile iyi ilişkiler kurmak istiyor. Bakır ve petrol alanlarında daha önce bazı sözleşmeler yapmış olsa da fazla yol alınamadı. Yeni yönetim sıcak bakarsa Çin zaten hazır. Hem bakır bir pazar hem de hammadde tedarikçisi olabilir. Yanıbaşındaki böyle bir ülkeyi kaçırmak istediğini sanmıyorum. Bütün mesele Taliban yönetimin yaklaşımı ve oluşturulacak ekonomik ortam. ABD öncülüğündeki işgal ortamı çatışmalı da olsa paralı bir kesim üretmiştir. Nihayetinde kayıt içi veya dışı, bir ticaret yapıyordu. Bu kesimin paralarını yurtdışına kaçırmak isteyecekleri şüphe götürmez. ABD de kendi ülkesindeki paralara el koydu zaten.

Taliban banka sahipleri, tüccar ve esnaf için can ve mal güvenliği garantisi verdiyse de bu tedirginlik devam edecektir. Parasal işlemlerin sorunsuz işleyeceğinin görülmesi ve para sahiplerinin güvenlerinin oluşması gerekir.

Umarız Afganistan, dünya ekonomisini yönlendiren büyük güçler arasındaki geriliminin bir parçası olarak yeniden vekalet savaşlarına sürüklenmez.

*Yazı 18 Ağustos 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayımlanmıştır.

Komşu Ekonomisinde Hazin Sonun Başlangıcı

Yunanistan'da Miçotakis hükümeti Yıllar süren mali krizi aşmak için kamuya ait varlıklarını satışa çıkardı. Girit Adası'nın Kandiye bölgesinde yolcu gemilerine, feribotlara ve yük gemilerine hizmet veren ve avrupalı turistlerin yoğun ilgi gösterdikleri en büyük limanı olan Heraklion'un çoğunluk hissesinin satışı için ihale açıldı. Yunanistan Özelleştirme Ajansı, yatırımcıların limanın yüzde 67 hissesi için 30 Temmuz'a kadar teklifte bulunabileceğini açıkladı. ABD, stratejik öneme sahip Dedeagaç ve Elevsina limanının ardından Skaramanga limanını da almak için Yunan yetkililerle masaya oturmuştu zaten.

Yetkilendirilen yatırım bankaları potansiyel yatırımcıları ziyaret edip satışa çıkan varlıklar ve fırsatlar hakkında bilgi veriyor. 50 milyar euroluk özelleştirme geliri hedefleyen hükümetin özelleştirme programında gaz şirketleri, ulusal piyango şirketleri, benzin istasyonları, oteller, marinalar, alışveriş merkezleri, turizm arazileri ve limanlar var. Buna ek olarak devletin hissesinin bulunduğu çeşitli şirketler de listede yer alıyor.

An itibariyle 23 liman satışa çıkarıldı. Yetkililerden gelen açıklamalara göre satışa çıkarılacak limanlara olan ilgi yoğun ve ilgilenenler arasında Türk yatırımcı grupları da var. Limanların öncelikle gündeme gelmesi tesadüfi değil elbette. Ülkenin Doğu Akdeniz'deki yat trafiğini ve ticareti yönlendirebilecek önemdeki konumu limanları öne çıkarıyor. Ayrıca krizin etkisiyle varlık fiyatları oldukça ucuz.

Küresel daralmanın ciddi boyutlarda olduğu 2020 yılında Yunanistan ekonomisi %8'in üzerinde daraldı ve ihracatı %10'un üzerinde küçüldü. 2008 krizinde dip yapan ülke ekonomisi takip eden 10 yılda uygulanan ve AB içerisinde ciddi tartışmalara yol açan kurtarma programına rağmen belini doğrultamadı. Krizi takip eden beş yıl boyunca küçüldü. Aynı dönemde İspanya, Portekiz, Romanya ve Hırvatistan da AB ortalamasından daha fazla küçülmüş olmakla beraber Yunanistan'da durum vahimdi. 2009-2013 döneminde beş yıl üst üste ortalama küçülme yaklaşık %6 oldu.

Şu an işgücünün yaklaşık dörtte biri ve genç işgücünün yaklaşık yarısı işsiz. Devletin borcu milli gelirin iki katı düzeyine geldi. Bu rakamlar AB'nin en yüksek rakamları. İspanya ve İtalya'da da durum iyi sayılmaz ancak bu kadar değil. Ayrıca rekabet gücü açısından karşılaştırılmazlar bile.

AB'ye üye olduğunda beklentiler çok yüksekti. Altyapı yatırımları ve bölgesel kalkınmaya yönelik fonlar kullanıldı. İhaleler AB'nin en büyük ekonomilerinin şirketleri tarafından alınırken Yunanistan vatandaşları da iş bulma keyfini yaşadı. Asgari ücretler olabildiğince yüksek ve sendikal yapı da oldukça güçlü.

Başlangıçta AB'ye tam üye olmanın keyfini çıkaran ülkede üretim ve verimlilik olmayınca işler sarp sardı. Devlet borçları arttıkça arttı. İhracata konu olan fazla bir mal çeşitliliği olmadığı gibi AB'nin devleri ile rekabet edecek nitelikte bir ekonomik yapı zaten mevcut değildi.

Gelinen noktada AB'nin 2008 krizi sonrasında sağladığı kurtarma paketi de bitti ama düzelen bir şey olmadı. Tek çare malların satışına kaldı. Bununla da kalsa ne ise. Bundan daha önemlisi herhalde ABD'nin ülkede açmakta olduğu askeri üslerdir. Limanların satın alınması ile beraber düşünüldüğünde siyaseten de sıkıntılı bir durum olabilir ülke için.

İktisadi analizde nesillerarası transfer diye bir kavramdan söz edilir. Yani önceki nesil tasarruf ederse sonraki nesiller için yatırıma dönüştürülebilir. Bireysel anlamda da sonraki nesle bir miras kalmış olur. Bu transfer düşünülmeyebilir de. Her nesil başının çaresine bakar. Lakin daha kötüsü sonraki nesillere borç bırakmaktır herhalde. AB üyeliğinin nimetlerinden bir nesil doyasıya yararlandı. Hem de yüksek tüketim düzeyleri ile. Ekonomik güç buna el vermiyorsa tek çareniz vardır. O da borçlanmadır.

Bir mesele var ki sonsuza kadar borçlanamazsınız. Maliyetiniz ve riskiniz artar. Derken deniz biter. Bu durumda yapılacak şey varlıkların elden çıkarılmasıdır. Bu işin sonu keşke sadece ekonomik kayıp olsa. Devletin ülkedeki egemenliği bile sorgulanır hale gelebilir.

*Yazı 11 Nisan 2021 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

İç Piyasalar Tasarısı ve Birleşik Krallık'ın Birliği

İngiltere Başbakanı Boris Johnson geçen hafta iç piyasalar yasa tasarısını parlamentoya sundu. Johnson, tasarımın amacını istihdamı ve büyümeyi sürdürmek, iç pazarın işleyişini ve güvenliğini, Birleşik Krallık'ın tamamında refahı teminat altına almak olarak niteledikten sonra söz konusu tasarımın Kuzey İrlanda'daki barış sürecinin de muhafaza edilmesine yardımcı olacağını söylemeyi de ihmal etmedi.

Kuzey İrlanda'yı zikretmesi tesadüf değil. Dile kolay geldiği için İngiltere diye kısaltsak da bununla Birleşik Krallık (UK)'ı kastederiz ve UK İngiltere, İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda'dan oluşan bir krallık. Kuzey İrlanda konusu hep netameli oldu UK için. Bunun yanında birliğin geleceği açısından İskoçya çok daha nitelikli bir konu.

UK bugünlerde sadece COVID19 nedeniyle ortaya çıkan ekonomik zorluklarla değil, Avrupa Birliği'nden ayrılması ile de gündemde ve büyük ihtimalle birlikten anlaşmasız çıkacak. Bugüne kadar AB ile inşa edilen birçok şey değişecek. Bir dizi yasal düzenleme ve kurumsal değişikliğe gidecek. Bunlardan birisi ve belki de en önemlisi gündemdeki iç piyasalar tasarısı.

Tasarımın temel amacı üretim ve ticarete ortak standartların belirlenmesi olarak öne çıkarılsa da çok ciddi tartışmalara yol açtı. İskoçya bölgesel yönetimi başbakanı tasarımı tiksindirici diye nitelerken, AB tasarımın uluslararası yasalara aykırı olduğunu söyledi.

Tasarıya göre Kuzey İrlanda ve Birleşik Krallık'ın geri kalanı arasındaki ticari ürünlerin dolaşımında yeni kontroller getirilmeyecek. Tasarıda Londra'ya AB ile anlaşma sağlanamaması durumunda ürünlerin ticaretinde mevcut kuralları değiştirebilme ya da iptal edebilme yetkisi veriyor. Ayrıca daha önce işletmelere yapılacak devlet yardımları konusunda üzerinde uzlaşmış anlaşmaları geçersiz kılabiliyor. İskoçya hükümeti bu yasa tasarısının Londra'nın yetki gaspı olduğunu söylerken, Johnson hükümeti bunun tarihteki en büyük yetki devri olduğunu söylüyor.

Konu ekonomi çerçevesinde tartışılabilir aslında çok daha derinlikli UK açısından. Zira piyasa düzenlemeleri ile başlayan tartışma daha geniş çerçevede "yetkiler Londra'da mı toplanacak yoksa yerel hükümetlere mi devredilecek?" sorusu etrafında şekilleniyor.

Merkezi hükümete göre AB düzeyinde yürütülen birçok iş ve işlem artık UK hükümetine kalacak ve bu işlerin bir kısmı Edinburgh (İskoçya), Cardiff (Galler) ve Belfast (Kuzey İrlanda) ile paylaşılacak. Merkezi hükümet bugünlerde özellikle yerel hükümetlerin güçlendirilmesine vurgu yapıyor ve "Yeni Birleşik Krallık" için yeni düzenlemeler yapılacağını söylüyor. Birleşik Krallık'ın ahenkli çalışan bir iç piyasa olarak çalışmaya devam etmesi,

şirketlerin UK'in dört parçasında da özgürce faaliyet göstermesi, insanların refahı ve iş imkânları, tüketici ve çalışanların yaşam standardının garanti altına alınması gibi vurgularla tasarıyı savunuyor. Ülkenin dört parçasının karşılıklı olarak düzenlemeleri tanınmaları, ayrımcılık yapmamaları, ekonomik aktörlerin ülkenin dört bir yanında rahatlıkla faaliyet gösterebilecekleri anlamına gelir. Ayrıca bu iç piyasa yasaasının yerel hükümetlere yetki devrine zarar vermeyeceği özellikle vurgulanıyor.

Halen gıda etiketleri, enerjinin etkin kullanımı ve tarım desteği gibi konularda karar yetkisi yerel parlamentolarda. Şimdi ise standartlar farklı belirlenmiş olsa da yerel hükümetlerin ülkenin dört bir yanından mal ve hizmetlere serbestçe giriş hakkı vermesi savunuluyor. Yani Galler kuzu etini Kuzey İrlanda'da satabilmeli ve İskoçya arpayı İngiltere'den alabilmeli. Bunun olmaması halinde ise ciddi problemler ortaya çıkabileceği hükümetçe öne sürülüyor.

Yerel hükümetler genel bir çerçeve belirlenmesini desteklemekle beraber, Londra'ya veto yetkisi verilmesinin doğru olmadığını düşünüyorlar. Her yerel hükümet farklı standartlar belirlediğinden, piyasa serbestisi bu kadar genişletilirse kalitenin altta eşitleneceğini savunuyorlar. Sorun şu ki, UK hükümeti başka bir ülkeden herhangi bir standartta malın ithalatına izin verdiğinde bütün yerel hükümetler de kabul etmiş olacak. Merkezi hükümet standartları sonuna kadar koruyacağını söylese de yerel hükümetler bunu kabul etmiyor. Ayrıca anlaşmazlıklara iç piyasa için yeni kurulacak bir ofis bakacak. Yerel hükümetler buna da karşı. Yetkinin ellerinden gittiğini savunuyorlar.

Hükümetin söylemlerinde şu da var: Kuzey İrlanda'nın UK iç piyasasına sattığı mal ve hizmetler, AB ülkelerinin tamamına sattığından fazla. İskoçya ise dünyaya sattığından fazlasını UK piyasasına satıyor. Galler'in bazı bölgelerinde ise çalışanların %25'i günübirlik olarak İngiltere'de çalışıyor.

AB'den çıkış ile beraber ekonomik kalkınma, tarım, balıkçılık, çevre, sağlık, sosyal hizmetler, eğitim, istihdam ve bazı vergilendirme yetkileri yerel hükümetlere; maliye ve para politikaları, dış ilişkiler, güvenlik, anayasa ve tarımsal gıda dışındaki ürün standartlarının merkezi hükümete verilmesi öngörülüyor.

Asıl çarpıcı vurgu ise bambaşka. AB'den çıkış ile yeniden yüzyılların birikimi olan Britanya yasalarına dönüleceği heyecanla öne çıkarılıyor.

Bütün bu gelişmelere bakıldığında ikircikli de olsa AB üyeliği de fena bir sigorta değilmiş. 1973'den bu yana Birleşik Krallık AB piyasa düzenlemelerine tabi idi ve Londra'nın fazladan bir çabasına gerek yoktu. Önceden birçok konuda Brüksel karar veriyordu ve bu durum belki de Londra'yı ra-

hatlatıyordu. Özellikle de yetki devri konusunda. Şimdi ise son sözü kim söyleyecek tartışmasına girildi.

Edinburgh ve Londra'nın AB'den çıkış konusuna farklı baktıkları aşikâr. Seneye yapılacak İskoçya seçimlerinde UK'den ayrılmanın yeniden bir seçim malzemesi olma ihtimali de yüksek görünüyor.

Tartışmalar alevli olacağı benziyor. Görünen o ki bu tasarı sadece iç piyasayı entegre etme meselesi değil.

*Yazı 14 Eylül 2020 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

İran Ekonomisinde Neler Oluyor?

Geçen yılın ortalarında İran Bakanlar Kurulu riyal'den bir sıfır atarak parasının adını değiştirdi. Yeni paranın adı tümen ve değeri 10 riyal olarak belirlendi (1000 tümen yaklaşık olarak 1 TL idi). Böylece ülke yüz yıla yakındır kullandığı parasının adını ve nominal değerini değiştirmiş oldu. Resmi kullanımda kalmaya devam etmekle birlikte enflasyon nedeniyle giderek itibarını kaybeden riyal yerine tümen kullanılmasının temel nedeni, milli paraya, dolar karşısında daha fazla değer kaybını önleyerek, itibar kazandırmaktı.

Bu işlem üzerinden geçen bir yıla yakın süre zarfında riyal ve tümen dolar karşısında yaklaşık %50 değer kaybetti. Dolar'ın 4,000 tümenden 8,000 tümene (40,000 riyalden 80,000 riyal'e) yaklaşması sonucunda hükümet 1 dolar=4,200 olacak şekilde döviz kurunu sabitledi. Resmi işlemler bu kur üzerinden yapılırken, enformel piyasada kur 8,000 tümen'in üzerine çıkmış durumda.

Bu kur artışının da etkisiyle esnaf kepenk indirmeye başladı. Tahran, 2012 yılından bu yana en büyük esnaf protestolarından biri ile karşı karşıya kaldı. Büyük bir alışveriş merkezindeki iki bilişim mağazasının kepenk indirmesi sonrasında başlayan protestolar, Tahran'daki en önemli ticaret merkezlerinden birisi olan "büyük çarşı" esnafına sıçradı ve kepenk indirme eylemleri hızla arttı. Peki, ne oluyor İran ekonomisinde?

İran, dünyanın en büyük doğalgaz ve petrol ihracatçılarından birisi. Tarım, hizmet sektörü ve diğer bazı alanlarda da varlık göstermeye çalışan İran ekonomisi esasen ham petrol ve doğalgaz ihracatına dayalı bir ekonomi ve fiyatlar uluslararası piyasalarda belirlendiğinden kaçınılmaz olarak ekonomideki dalgalanmalar fazla oluyor. Bölgedeki gerilimde Suriye, Yemen ve Lübnan'daki gelişmelerde ABD ile ters düştüğü için sıkça ambargolar gündeme getiriyor.

Nükleer silah ürettiğine dair iddialar nedeniyle ambargo ile karşılaşan İran 2015 yılına kadar ciddi bir ekonomik durgunluk yaşadı. 2016 yılında Obama yönetimi ile yapılan anlaşma sonrasında ülke ekonomisinde bir rahatlama oldu ve büyüme %10'un üzerine çıktı. Ancak Mayıs ayında Trump yönetiminin nükleer anlaşmadan çekilmeye karar vermesi ve Ağustos ayında ambargoya başlayacağını ila etmesiyle İran ekonomisi yeniden gerilmeye başladı. Neden mi?

Dünya petrol ticaretinin tamamına yakını, diğer mal ticaretinin ise önemli bir bölümü dolar ile yapılıyor. Latin Amerika ve Güney Asya ülkelerinin ithalatının %80'inden fazlası dolar ile fatura ediliyor. Avrupa ve Akdeniz havzasındaki dolar hakimiyeti daha düşük olmakla beraber yine de %70 civarında. Türkiye'nin dolar cinsinden ithalatı gelişmekte olan ülkelere naza-

ran düşük olduğu halde yine de %60 civarında. Bu yüzden de ABD doları ülkenin en önemli stratejik silahı konumunda. Bir ülkeye ambargo konacağına ilişkin söylenti bile sonuç vermeye yetiyor.

AB ülkeleri prensipte İran ile çalışmaya devam edeceklerini açıklasalar bile, bankalar ve şirketler İran ile çalışmakta ihtiyatlı davranıyorlar. ABD'nin bir Fransız bankasına İran ve Sudan ambargosunu deldiği gerekçesiyle verdiği 9 milyar dolar civarındaki para cezası bu ihtiyatı haklı çıkarıyor. Hatta öyle ki, doğrudan İran devleti veya bir İran şirketiyle çalışmasa bile, bunlarla çalışan herhangi bir banka veya özel şirketle çalışmaktan bile çekiniyorlar. Acaba dolaylı yoldan bile olsa ambargoyu delmekle suçlanabilirler mi diye.

Bu sıkışmışlık içerisinde resmi kurdan işlemleri yürüteceğini ilan eden devletin tutumuna karşılık piyasada oluşan dolar kuru resmi kurun yaklaşık iki katı. Bunun nedenleri arasında dış ticaretin ihtiyaç duyduğu döviz de var elbette. Ama her ihtimale karşılık bir kesimin spekülatif amaçla dolar buldurmak istemesi de önemli nedenler arasında. Geleceğini göremeyen ekonomik birimler altına, gayrimenkule ve diğer servet unsurlarına yöneliyor. Çünkü hızla değer kaybeden milli para ile servetini koruyamıyor. Tartışılması gereken konu şu. ABD, siyasal bir baskı aracı olarak İran ekonomisini çökertmeye çalışırken, İran vatandaşları ne yapmalı?

ABD'nin siyasal sonuç almak için ülke ekonomisine baskı yaptığı doğrudur. Ortaya çıkan iç karışıklıklar da elbette hükümeti zora düşürmektedir. Bu sonuç ambargo uygulayan ülkeyi memnun da edebilir. Buna karşılık İran hükümeti ise yapılan protestoları ABD oyununa gelmekle suçlayabilir ve halkı ABD'ye karşı hükümetin yanında yer almaya çağırabilir. Prensipte bunda da garipsenecek bir şey yok.

Ancak ekonominin de bir gerçeği var. İran'da AB, ABD ve diğer coğrafyalardaki ülkelerle ticaret yapan iş kesimi var. Halkta oluşmuş tüketim kalıpları var. Geçim derdinde olan yoksul kesimler var. Bunların her birinin devletten veya ekonomik gidişattan beklentileri var. Halkın geçim derdi veya şirket kesiminin ayakta kalma mücadelesi bir noktadan sonra siyasal otoriteye yönelir kaçınılmaz olarak. Hükümetten tedbir almasını, gereğini yapmasını ister. Bunda da garipsenecek bir şey yok.

İran bu süreci nasıl atlattır? Eğer ABD doları haricindeki ödeme araçlarıyla ihracat yapma imkanları elde edebilirse bir ölçüde rahatlayacaktır. Ancak bu konuda niyetler olmakla beraber henüz dikkate değer bir ticaret hacmini kapsayacak imkanlar mevcut değil. En büyük ticari ortaklarından birisi olan Hindistan'ın olumlu açıklamalarına rağmen ambargonun tam olarak devreye girmesiyle durum daha da vahim bir noktaya gelebilir. Çünkü AB ülkeleri de resmi olarak İran ile çalışacaklarını ilan ettikleri halde ticari kesim

ihtiyatına devam ediyor. Döviz kurunun sabitlenmesi ve resmi kur dışında ticaretinin yasaklanması çözüm olamayacak gibi görünüyor. Hükümetin bunu, yurtiçi piyasada kontrol edebilse bile, uluslararası piyasalarda kontrol altına alma imkanı sınırlıdır.

Peki, Trump yönetimi bu kadar kararlı iken, başta AB ülkeleri olmak üzere diğer ticaret ortakları bunun hafifletecek girişimlerde bulunabilirler mi? Mümkündür. Lakin bu da ABD-AB geriliminin daha da tırmanması anlamına gelecektir. AB ülkelerinin stratejik tutumu burada önemli olacaktır.

İran örneğinde de görüldüğü gibi siyasal gerilimler ve ticaret savaşları giderek daha karmaşık hale geliyor. Bu süreçte en çok etkilenecek olan ülkeler ise küresel ekonomi ile eklemelenmiş, ancak şu veya bu şekilde dışa bağımlılığı devam eden orta gelirli ülkelerdir. Bir ülkenin kendi çıkarları için bu sisteme direnebilmesi ancak ekonomik olarak güçlenmesi ve vatandaşına güven vermesi ile mümkün.

*Yazı 27 Haziran 2018 tarihinde SDE web sitesinde yayınlanmıştır.

SONUÇ: KÜRESEL ÇIKMAZ SOKAK

Küresel ekonomide rekabet ve hegemonya çatışması devam ederken, mevcut durumda özellikle uluslararası ödeme sistemi ve rezerv para itibarıyla ABD ve merkez bankası Fed halen ekonominin dümenindedir. Küresel salgının ekonomik faaliyetleri altüst etmesi nedeniyle “küresel merkez bankası” Fed imdada yetişti ve piyasaya değişik araçlar kullanarak dolar verdi. Öyle ki 2008 yılından bu yana Fed bilançosu yaklaşık sekiz kat büyüdü. Yani Fed’in piyasaya olan yükümlülüğü bu düzeyde arttı. Diğer deyişle piyasadaki dolar miktarı bu düzeyde artmış oldu.

Piyasalara verilen bu nakit etkisiz kalmadı elbette. Küresel salgın döneminde dünya ekonomileri Çin ve Türkiye dışında küçüldü. Hem de küçümsemeyecek, yakın tarihte görülmemiş oranlarda. ABD ekonomisi %4’e yakın ve AB ekonomileri %6’nın üzerinde daraldı.

Buna karşılık varlık fiyatları, dolar cinsinden ve yuvarlak rakamlarla bakıldığı zaman, şöyle gelişti: Üretim girdisi olarak kullanılan temel mal olan petrol bir ara fazlaca düştü. Ancak normal dönemlerin fiyatı dikkate alındığında %50 arttı denilebilir. Hadi petrol fiyatlarını OPEC ve Rusya’nın kontrollü fiyatlaması nedeniyle gözardı edelim. Sanayide kullanılan gümüş %70, bakır %80, platin %65 arttı. Tekstil girdisi olarak kullanılan pamuk fiyatı da pek geri kalmadı; %50 arttı.

Üretim azalırken girdi fiyatlarının artması ne anlama gelir? Yani talep olmadığı halde neden bu fiyatlar artsın? Cevabı çok da karmaşık değil. Dünya parası doların miktarı artınca, bu para ile ölçülen varlıkların fiyatı arttı doğal olarak. Yani Fed’in teorik temelini oluşturan parasalci yaklaşımın “yapma” dediğini yaptı Fed ve fiyatlar yükseldi. Maliyetler artarken talep yetersiz kalınca da ekonomiler durgunluğa girdi.

Fed’in piyasalara akıttığı dolar başka fiyatları da arttırdı. Borsalar kabaca dolar artışı kadar arttı. Mesela Dow %65, S&P endeksi %60 civarında arttı. Bu arada Borsa İstanbul da %60 arttı. Elbette her piyasanın farklı dinamikleri vardır ancak görünüm budur. Yani varlık fiyatları kabaca piyasadaki dolar miktarındaki büyüme kadar büyüdü.

Bu hikâye bize bir şey anlatıyor mu? Bana kalırsa çok şey anlatıyor. ABD piyasayı dolara boğarken kendi ekonomisindeki çöküntüyü kısmen önledi. Ancak bu para o kadar hacimli idi ki, dolar cinsinden ölçülen varlık fiyatları da aynı oranda arttı. Bunun etkisi ne oldu peki? Bizim gibi gelişme yolundaki ülkelerde maliyetleri yükseltti ve üretim üzerinde baskı yarattı. Tabii istihdam üzerinde de.

Üreticimiz girdileri dünya piyasalarında ve dolar cinsinden satın alıp üretim yapacak ve mevcut istihdamı koruyacak. Ürettiği mala olan talep

ise düşük. Bu durumda fiyatları ve dolayısıyla kar marjını düşürmesi gerekecek. Ancak maliyetler bu düzeyde artmışken nasıl olacak? Büyükler bir ölçüde ellerindeki nakit ile girdi stoklayıp kendilerini sağlama almış olabilirler. Lakin küçüklerin bunu becermesi pek de imkân dâhilinde değil. Orta boydaki üreticimiz bir ölçüde yapmış olabilir.

Şimdilerde ise dalga tersine döndü. Fed Mart 2022 itibariyle faiz oranlarını arttırmaya başladı. Diğer ülke merkez bankaları da bunu takip ediyor ve edecek. Türkiye ve Çin buna direnmekle beraber mevcut yapıda ciddi değişimler olmadığı müddetçe sıkıntılı olacaktır. ABD merkez bankası piyasadan ciddi miktarlarda dolar çekmeyi düşünüyor. Bu da ülke ekonomilerinin daralması demektir. Çin için bile bu yıl çok düşük büyüme oranları bekleniyor.

Ekonomi tarihi boyunca küresel düzeyde dalgalanmalar hep olmuştur. Önümüzdeki dönemde de benzer hareketler olacaktır. Buna yönelik olarak değişik teorik açıklamalar da yapılmaktadır. Ancak hiçbir teorik açıklama uluslararası para sistemindeki çarpıklığı içermemektedir.

Sonuç olarak, uluslararası ticarete adil bir çerçeve kurulamadığı müddetçe küresel ekonomi istikrar kazanmayacaktır. Muhtemel bir yapı adil kurallar içermelidir. Siyasal anlaşmazlıklarda ambargolar gündeme gelebilir. Ancak bunlar bir ülkenin sadece kendi ekonomik çıkarları için ve keyfi olarak kullanılamaz. Etkin bir küresel iktisadi işleyiş için bir uluslararası para sistemine ihtiyaç hep vardır ve olacaktır. Ancak bu sadece bir ülkeye çıkar sağlayan bir çerçevede kurulamaz. Daha somut olarak söylemek gerekirse, bu ölçekteki küresel ekonominin, sadece bir ülkenin kendi piyasa dinamiklerinin zorladığı araç ve yöntemlerle sevk ve idare edilmesi imkânsızdır.

Yürürlükteki uluslararası ticaret ve para sisteminin çok taraflı müzakere ve uzlaşma ile ciddi reforma ihtiyacı vardır. Zira bu yapı gelişmekte olan ülkeler için bir çıkmaz sokaktır...

Uluslararası iktisadi sistemin işleyişi, küreselleşmenin ekonomik boyutu, uluslararası ticaret ve ticaret savaşları, ambargolar, uluslararası para sistemi ve kur savaşları, Covid19 salgınının ekonomik etkileri, küresel enflasyon ve değişik havzalardaki ülkelerin iktisadi gelişmelerine ilişkin yazıları içeren bu kitap her kesimden okurlara hitap etmektedir. Küresel ekonominin teorik çerçevesi ve güncel gelişmeleri anlamak için okunması gereken bir kitap.

